

(resmi däl terjime)

**ÝEWROPANYŇ REKONSTRUKSIÝA WE ÖSÜŞ
BANKYNYŇ RESMINAMASY**

**TÜRKMENISTAN BOÝUNÇA STRATEGIÝA
2014-nji ýylyň 23-nji APRELI**

Resminamanyň asyl mazmunynyň terjimeleri ÝTÖB -y tarapyndan diňe okuýjynyň rahatlygy üçin hödürlenilýär. Bank terjimäniň hakykylygyny üpjün etmek üçin zerur çäreleri amala aşyrandygyna garamazdan, ÝTÖB terjimäniň dogrulygyna kepil geçmeýär ýa-da tassyklamaýar. Şunuň ýaly terjimelere esaslandyrmak okuýjynyň öz töwekgelçiligindedir. ÝTÖB, işgärleri ýa-da agentlary hiç bir ýagdaýda, okuýjynyň ýa-da haýsydyr biriniň önünde haýsydyr bir ýälňyşlyk, deňgelmezlik, gabat gelmezlik, öçürmeklik, terjimäniň haýsydyr bir mazmunynyň üýtgedilmegi üçin, ýa-da bu ýagdaýlar netijesinde ýüze çykan zyýanlar üçin sebäbine garamazdan jogapkärçiligi öz üstüne almaýar. Inlisçe bilen terjime edilen nusgasy arasyndaky gabat gelmezlik bar bolan ýagdaýynda, Inlis dilindäki nusga agdyklyk edýär.

MAZMUNY

ÝRÖB-NIŇ PREZIDENTINIŇ MASLAHATY	3
1. BANKYŇ PORTFELI (BUKJASY)	6
1.1. BANKYŇ HÄZIRKI WAGTA ÇENLI IŞINE SYN	6
1.2. ÖŇKI ÝURT STRATEGIÝASYNY MALIÝELEŞDIRMEK	7
1.3. BANKYŇ BUKJASYNYŇ GEÇIŞ PROSESINE TÄSIRI	11
2. IŞEWÜR GURŞAW	12
2.1. SYÝASY KONTEKST	12
2.2. MAKROYKDYSADY KONTEKST	13
2.3. GURLUŞ REFORMALARYNYŇ KONTEKSTI	14
2.4. IŞEWÜR GURŞAW	16
2.5. DURMUŞ KONTEKSTI	16
2.6. HUKUK KONTEKSTI	17
2.7. ENERGIÝA NETIJELILIGI WE KLIMATYŇ ÜÝTGEMEGI	18
3. STRATEGIK GÖZÜKDIRMELER	18
3.1. TAKYKLANAN STRATEGIK ÇEMELEŞME	18
3.2. GEÇIŞ DÖWRÜŇ WEZIPELERI	19
3.3. BANKYŇ STRATEGIK DÖWÜR ÜÇIN ILERI TUTULÝAN UGURLARY	19
3.4. STRATEGIK DÖWRÜŇ WEZIPELERI WE BANKYŇ AMALY JOGABY	20
3.5. BANKYŇ ÇAKLANÝLAN IŞINIŇ EKOLOGIK WE SOSIAL NETIJELERI	26
4. MAÝA BOLAN ELÝETERLILIK	26
4.1. MALIÝELEŞDIRMEGIŇ HUSUSY ÇEŞMELERI	26
4.2. BEÝLEKI MFU-LAR WE KÖPTARAPLY DONORLAR BILEN HYZMATDAŞLYK	27
4.3. ÝEWROPA BILELEŞIGI BILEN HYZMATDAŞLYK	28
1-NJI GOŞUNDY – SYÝASY BAHÄ BERMEK	29
2-NJI GOŞUNDY – GEÇIŞ YKDYSADYÝETIŇ WEZIPELERINE BAHÄ BERMEK	35
3-NJI GOŞUNDY - HUKUK GEÇIJILIGI	43
4-NJI GOŞUNDY – MAGLUMATYŇ IŞEWÜR ÇEŞMESI (JEMGYTÇILIK MASLAHAT BERMESI WE GUTARNYKLY ÇAP ETMEK ÜÇIN DÄL)	47
5-NJI GOŞUNDY – KIÇI TÄJIRÇILIGI GOLDAMAK	48
6-NJI GOŞUNDY - TEHNIKI HYZMATDAŞLYK SOTRUDNIÇESTWO FONDY TS PO DONORAM W STRUKTURE ÝEBRR, 2010-2013	52
7-NJI GOŞUNDY – SAÝLANAN YKDYSADY INDIKATORLAR	53
8-NJI GOŞUNDY – GENDER DEŇLIGI	54

ÝRÖB-niň PREZIDENTINIŇ MASLAHATY

Bank birnäçe ýyllaryň dowamynda Banky esaslandyrmak hakyndaky Ylalaşygyň 1-nji maddasyna laýyklykda köp partiýaly demokratiýa, dürli pikirlilige we bazar ykdysadyýetine geçmek işinde Türkmenistanyň haýal ösüşine biynjalyk boldy. 2010-njy ýylyň martynda Bank Türkmenistan üçin "takyklanan strategik çemeleşmäni" kabul etdi, onuň çäklerinde syýasy we ykdysady gözükmeler belenildi, olar boýunça özgertmeler ölçenilip bilindi we Bankyň iş ugry has takyk kesgitlenildi. Munuň özi Bankyň çeýeligini artdyrdy we ýurduň ykdysady, işewür we syýasy gurşawynda derhal seslenmegiň ölçegini we möçberini deňeşdirmäge onuň ukybyny ýokarlandyrdy.

Takyklanan çemeleşmäniň çäklerinde Bankyň öz maýa goýum gurallarynyň ähli toplumyny ýaýbaňlandyrmak mümkinçilikleriniň ýokdugyna garamazdan, ol hususy pudakda, korporatiw çygyrda we maliýe edaralarynyň çygyrda amallary giňeltdi, maksatlaýyn strategik gepleşiklere gatnaşdy, halkara maliýe we donor guramalarynyň arasynda utgaşdyrmaga ýardam etdi we bazar ykdysadyýetine geçmekde ajaýyp dellal hökmünde öz abraýyny pugtalandyrdy.

Umuman, geçen strategik döwürde özgertmelerdäki ösüş haýal boldy. Dört ykdysady gözükmeleriň üçüsi boýunça az ösüş gazanyldy, ýöne käbir oňyn ädimler belenilse-de takyklanan ýurt strategiýasyndaky syýasy çelgileriň üçüsi babatda hiç-hili düýpli ösüş hasaba alynmady. Şol bir wagtda-da regressiýanyň aýdyň alamatlary bolmady.

Türkmenistanda emele gelen ýagdaý 1-nji Madda boýunça öz esasy wezipeleri babatda ýurduň ösüşine (ýa-da regresine) baha bermek üçin syýasy we ykdysady görkezijileri goşup, takyklanan strategik çemeleşmäni ulanmagyň dowam etdirilmegini kepillendirýär. Strategiýanyň durmuşa geçirilýän döwründe Bank şu aşakdaky syýasy we ykdysady görkezijilere ähmiýet berer:

Syýasy çygyrda:

- Syýasy ulgamda harajatlar we tersiler ulgamynyň pugtalandyrylmagyny, YÖB-nyň we raýat jemgyýetiniň toparlarynyň hasaba alynmagyny we erkin işlemegini we hukuk kadasynyň obýektiw ulanylmagyny goşup, hakyky syýasy dürli pikirliligiň we konstruktiv syýasy hasabatlylygyň gazanylmagynda ösüş.
- KHBS-niň azatlygynyň we söz azatlygynyň artdyrylmagynda uly ösüş.
- Syýasy tussaglaryň boşadylmagyny we ondan-oňa gitmek azatlygyna çäklendirmeleriň ýatyrylmagyny goşup, adam hukuklary çygyrda ýurduň umumy abraýyny gowulandyrmakda düýpli ösüş.

Ykdysady çygyrda:

- Bäsdeşlik gurşawynda edaralar, hususy pudagyň işi we ösüşi üçin mümkinçilikleri giňeltmek.
- Döwletiň ykdysadyýete gatyşmagyny, şol sanda bahalara, ykdysady däl nyrhlara we direktiw karzlaşdyrmaga gözegçilik etmek arkaly ep-esli azaltmak.

- Bazary goldaýan guramalary güýçlendirmek we ykdysadyýetiň ähli pudaklarynda hususy firmalaryň işlemeği üçin kadalaşdyryjy-hukuk binýadyny ösdürmek.
- Öňki Strategiýanyň döwründe gazanylan oňyn ösüşe esaslanyp, iň gowy halkara ösüşine laýyklykda döwlet tarapyndan maliýeleşdirmegiň aňdyňlygyny ýokarlandyrmak.

Bank täze strategik döwrüň dowamynda bu syýasy we ykdysady çelgiler babatda ösüşi düýpli yzarlar. Ösüş bellenen pudaklarda Bank Türkmenistanda maýa goýum çäreleriniň has giň ugruna garap biler. Tersine, eger bu gözegçilik görkezijileri babatda regres bellense, ÝRÖB öz gatnaşyk möçberini, aýratyn-da hususy pudagyň çäklerinden daşarda mundan beýläk-de çäklendirer.

Strategik ileri tutulýan ugurlar

Türkmenistan öz ykdysadyýetini özgertmekde belli bir ösüş gazandy, ýöne sebitde az özgerdilen ýurtlaryň biri bolup galýar. Geçişň özara baglanyşykly wezipeleri gowy işleýän maliýe ulgamynyň goldamagynda hususy pudagyň ösüşini, halkara ykdysady goşulşmak arkaly ykdysadyýetiň açyklygynyň artdyrylmagyny we ÝAJH-niň täjirleşdirilmegini we infrastrukturany öz içine alýar. Bu wezipeleri nazara alyp, Bank öz işini aşakdaky strategik ugurlarda aşakdaky pudaga jemleýär:

Hususy pudagyň ösüşini goldamak. Türkmenistanyň ykdysadyýeti ozalkysy ýaly döwletiň gatşmagynyň we döwlet eýeçiliginiň ýaýramagy bilen häsiýetlendirilýär. Hususy telekeçileriň we kompaniýalaryň sany artsa-da, netijede hususy pudak az bolup galýar we döwlet tarapyndan pugta düzgünleşdirilýär. Özgertmeleriň bu giň wezipelerine jogap edip, Bank indiki strategik döwrüň dowamynda hem göni, bir zadyň üsti bilen, ýerli hyzmatdaş banklar arkaly Türkmenistanda öz işini hususy pudagyň ösüşini goldamaga jemlär. Bank azyk senagatyna we distribusiýa, logistika, ulag hyzmatlaryna, gaplamak, mebel önümçiligine we hyzmatlar çygyryna aýratyn ähmiýet berip, nebitgaz pudagyň çäklerinden daşarda hususy kompaniýalar üçin maliýeleşdirmegi berer. Hususy pudakda netijeli we durnukly maliýe dellalçylygynyň ösdürilmegini goldamak üçin Bank bazar ýörelgelerini ornaşdyrmagyň şertlerinde maliýe pudagyna ykdysadyýeti maliýeleşdirmäge mümkinçilik bermek üçin onuň pugtalanmagyna ilkinji derejeli ähmiýet berer hem-de KOHK-niň serişdelerini hususy pudaga gönükdirmek üçin bar bolan we potensial hyzmatdaş banklar bilen täze çarçuwaly ylalaşygy girizer.

Halkara goşulşmagy goldamak. Türkmenistanyň ykdysadyýetiniň dünýä ykdysadyýetine giňeldilen goşulmagyny goldamak üçin Bank daşary ýurtly strategik maýa goýujylar bilen bir hatarda maýa goýmak arkaly örän zerur PII-ni çekmek üçin mümkinçilikleri agtarar, şeýle hem makullanan hyzmatdaş banklar bilen söwda ýardam etmek Maksatnamasynyň çäklerinde serhetüçti söwda ýardam eder. Bank sebit ulagynyň taslamalaryna, aýratyn-da doly ykdysady esasy taslamalar üçin garar, olar KAREK-niň ýa-da TRASEKA ÝB-niň maksatnamalarynyň ulag geçelgelerine goşuldy.

Geljekki özgertmeler üçin binýat goýmak. Käbir pudaklarda, aýratyn-da energiýa netijeliligi, energetika we jemagat hyzmatlary pudagynda geçirilýän özgertmeler Bankyň doly çekilmegi üçin ýeterlik bolmady. Şeýlelik bilen, Bank bu pudaklarda meseleleriň bazar çözgüdine getirýän özgertmeleri goldamak üçin hökümetiň talap etmegi boýunça maksatly strategik gepleşik bilen bu pudaklarda öz işini çäklendirer.

Bankyň bu wezipeleri çözmekdäki işi ozalkylary ýaly 1-nji Maddanyň mandaty bilen we ýörelgelerine ygrarlylygy bilen gönükdiriler. Şeýle hem Bank Türkmenistan bilen döwlet pudagy bilen syýasy we ykdysady gözükdirmeler babatda, şol sanda her ýylky täzelenýän ýurt strategiýasynda ösüşň ýa-da regresniň esasynda öz arkalaşykly hereketini utgaşdyrmagyny

dowam etdirer. Mundan başga-da Bank her bir pudagyň döwlet guramalary bilen arkalaşykly hereketi babatda onuň üçin ýörite çelgileri ulanmagyny dowam etdirer we onsuň maýa goýum amallarynyň ýurduň merkezi hökümeti üçin göni maliýe bähbidi bolmazdan geçmek prosesine uly täsiriniň bolmagyny kepillendirer.

Men Türkmenistan üçin teklip edilen strategiýany makullamagy Geňeşe maslahat berýärim.

Suma Çakrabarti

1. BANKYŇ PORTFELI (BUKJASY)

1.1. Bankyň häzirki wagta çenli işine syn

Türkmenistanda Bankyň işi 1994-nji ýylda başlandy. Ilkinji ýyllarda Bankyň bukjasy infrastruktura, dokma, nebite we gazamaýa goýumlarynyň, şeýle hem döwlet kepilligi bilen MSP üçin karz ugrunyň üsti bilen gyşarnyksyz ösdi. 2000-nji ýyldan başlap soňraky strategiýalar hususy pudakda amallar bilen işi pes derejede saklap, Bankyň işini çäklendirdiler. 2010-njy ýylda takyklan strategik çemeleşme hususy pudagyň ösüşini goldamaga gönükdirilmegini saklady we takyklan Strategiýa laýyklykda Bankyň gündelik bukjasy hususy pudaga doly maýa goýuldy.

Bank 2014-nji ýylyň 31-nji martynda Türkmenistanda taslamalaryň 43-sine gol çekdi, onda geleşikleriň sap jemi möçberi € 632 000 000 boldy, taslamalaryň umumy bahasy bolsa Häzirki bukjany düzdi € 44 mln-a golaý bold, olardan 83 göterimi tölenildi. Senagat, söwda we oba hojalygy (SSO) pudagy – ol indi bukjanyň 94 göterimidir. Ban umuman € 99 million pul möçberinde SSO-nyň taslamalarynyň 35-sini maliýeleşdirýär.

1-nji Tablisa: 2014-nji ýylyň 31-nji martynda jemlenen işewür dolanyşyk we bukja

<i>Pul möçberi mln Ýewroda</i>	Taslamalaryň sany	ÝER ÖB gol çekilen.	ÝER ÖB % umumy pul möçberinden	Taslamalaryň sany	Bukja	Bukjadan %	Gündelik Aktiwler	Gündelik aktiwlerden %
Energetika	3	45	25%	1	1	2	-	-
Tebigy serişdeler Energetika	3 -	45 -	25% -	1 -	1 -	2 -	- -	- -
Maliýe edaralary	4	11	6%	3	2	4%	1	3%
Karzlaşdyrmak	4	11	6%	3	2	4%	1	3%
Ätiýaçlandyrmak, maliýe hyzmatlary	-	-	-	-	-	-	-	-
SSO	35	99	56%	25	42	94%	35	97%
Oba hojalygy	17	40	23%	15	27	60%	23	63%
Paýdarlar gaznalary	5	5	3%	1	0	0%	-	-
ICT	1	9	5%	0	0	0	0	0
Önümçilik we hyzmatlar	11	45	26%	8	15	33%	12	33%
Eýeçilik we syýahatçylyk	1	0	0	1	0	0%	0	0%
Infrastruktura	1	22	12%	-	-	-	-	-
Ulag	1	22	12%	-	-	-	-	-
JEMI	43	177	100%	29	44	100%	37	100%

Maliýe pudagy Bankyň gündelik bukjasyň 4 görümidir. Bank hyzmatdaş banklaryň üçüsi bilen işleýär, ol olara kiçi we orta täjirçilik üçin karz ugurlaryny berdi, şeýlelik bilen ýerli SSO-lara kömekçi karzlaryň, olardan ikisi üçin söwdw ýardam etmek Maksatnamasyna elýeterligiň berilmegine ýardam etdi. Häzirki wagtda Bank döwlet pudagyna gatnaşmaýar, ýöne ol geçmişde Türkmenbaşynyň portunda demir ýol terminalynyň döwrebaplaşdyrylmagyny maliýeleşdirdi, taslama tamamlanyldy we 2013-nji ýylyň fewralynda doly üzülişildi. Şonuň ýaly-da energetika pudagynda 2013-nji ýylda gol çekilen bir taslama bar.

ETC başlangyç Banka Türkmenistanda öz işini ep-esli işjeňleşdirmäge mümkinçilik berdi. 2009-njy ýyla öz işi girizilen pursadyndan başlap Bank € 53 mln. Umumy pul möçberinde 33 taslamany maliýeleşdirdi.

2-nji Tablisa: Türkmenistanda bukjanyň ösüşi, 2010-2014-nji ýylyň I çäryegi

Pul möçberi mln. Ýewroda	2010	2011	2012	2013	2014
Sap jemi möçberi	134,9	161.5	172.4	174.7	176.7
Olardan TFP	0.9	1.5	1.5	1.4	1.4
Sap jemi möçberi (amalaryň sany)	28	33	39	42	43
Gündelik bukja	23.3	41.6	49.2	47.3	44.3
Amalaryň sany	17	20	27	29	29
Gündelik aktiwler	19.7	37.9	39.4	37.6	36.6
% peýdalanylmady, saýanylmady	16	9	20	21	17
Ýyllyk dolanyşygy	6.1	22.9	14.3	8.2	1.3
Amalaryň sany	8	9	8	6	2
Tölegleriň jemi möçberi	6.4	22.4	7.2	7.0	2.2
Ýatymalaryň ýyllyk möçberi	1.3	0.5	0.4	0.4	0.7
Potensial taslamalar-çap edilen stawka	33.9	63.4	6.1	7.3	9.7
Hususy pudagyň paýy (Bukjanyň %-i)	78	92	98	98	98
Döwlete dahylsyz pudak (Bukjanyň %-i)	78	92	98	100	100
	42	22	19	18	19

1.2. Öňki ýurt strategiýasyny maliýeleşdirmek

2010-njy ýylyň martynda Bank çäklendirilen, ýöne möhüm ykdysady we syýasy özgertmeler geçirilenden soň Türkmenistan boýunça takyklan strategiyany tassyklady. Takykldanan strategiýa esasly ýörelgeleriň üçüsine esaslandy: syýasy özgertmeler üçin gözükdirmeler, ykdysady we gurluş özgertmeleri üçin gözükdirmeler we mundan beýläkki özgertmeler üçin ösüşe baha bermek we höweslendirmeleri kesgitlemek üçin pudaklaýyn çelgiler. Takykldanan çemeleşme Banka Türkmenistanyň syýasy we gurluş gurşawyndaky üýtgetmelere çeyse seslenmäge: eger syýasy we/ýa-da ykdysady özgertmeler geçirilse, Bankyň işini giňeltmäge ýa-da eger syýasy we/ýa-da ykdysady gurşaw ýaramazlaşsa, Bankyň arkalaşykly hereketini çäklendirmäge mümkinçilik berdi: 2010-njy ýylda Ýurt Strategiýasynda syýasy we ykdysady gözükdirmeler aşakdaky ýaly boldy:

Syýasy gözükdirmeler

- Syýasy ulgamdaky barlaglaryň we deňeçerlikleriň güýçlenmegini, YÖB-nyň hasaba alynmagyna we erkin işlemegine päsgelçilikleriň düzedilmegini we kanunçylygynyň adalatly ulanylmagyny goşup, şu syýasy dürli pikirililigiň we paýhasly syýasy hasabatlylygyň ugrundaky ösüş.
- Metbugat erkinligini we aňlatma erkinligini artdyrmakda bar bolan ösüş.
- Adam hukuklary boýunça ýagdaýy gowulandyrmakda mundan beýläkki uly ösüş. Aýratyn ünsi talap edýän ileri tutma çygyrlary şulary öz içine alýar:
 - syýasy tussaglaryň boşadylmagyny;
 - azatlykdan mahrum ediliş ýerlerine HGHK-nyň erkin barmagyny;
 - halkara gezelençlerine galan çäklendirmeleriniň aýrylmagyny;
 - KHBS-niň erkinligini we jemgyýetçilik toparlarynyň erkin işlemegini.

Ykdysady gözükdirmeler

- Täze hususy täjirçiligiň ýüze çykmagy üçin päsgelçilikleriň azaldylmagy, bar bolan hususy kärhanalara regulýasiýa ýüküň azaldylmagyny we düzgünleşdirilmeginigoşup, hususy pudagy ösdürmekdäki ösüş, bäsdeşlik boýunça garaşsyz edaralar we üpjün edilen geleşikler boýunça hereket edýän kanunçylyk babatda ösüş.
- Maliýe pudagyny güýçlendirmekdäki ösüş we MMSP-niň täjirçilik taýdan karzlaşdyrylmagyny giňeltmek we hususy banklary we bank däl edaralaryny girizmek arkaly maliýe çuňlugyny artdyrmak.
- Ykdysadyýete erkin we sowujy döwlet gatnyşmagyny, şol sanda göterim stawkalaryny subsidiýe döwlet banklaryna maksatlaýyn karzlaşdyrmak, oba hojalygynda we dokma senagatynda we oba hojalyk önüminiň döwlet tarapyndan satyn alynmalarynda bahalara, önümçilik meýilnamalaryna gözegçilik etmek etmek arkaly ep-esli aşaklatmak.
- Durnuklaşdyryş gaznasyny we beýleki bar bolan daşary ýurt walýuta gaznalaryny dolandyrmagyň maýa goýum kadalarynyň we ýörelgeleriniň çap etmelerini goşup, tutuş býujet prosesinde we döwlet maliýe pudagynda açyklygy gowulandyrmak.

Türkmenistan öňki strategik döwrüň dowamynda syýasy çelgileriň üçüsi babatda kanagatlanarly ösüşi gazanyp bilmedi. Konstitusiýa bu üç syýasy çelgileriň garaşsyzlygyny göz önünde tutsa-da, syýasy häkimiýet häzire çenli prezidentiň elinde jemlendi we kanunçylyk ýa-da kazyýet häkimiýeti bilen deňleşdirilmeyär. 2012-nji ýylyň 12-nji fewralynda bolan soňky prezident saýlawlarynda ÝHHG/HDAHG-niň synçylarynyň gözegçiligi amala aşyrylmady, çünki ýurduň saýlaw ulgamy bäsdeşlik saýlawlar üçin halkara ülnülerine laýyk gelmedi. Ilkinji alternatiw syýasy partiýanyň 2012-nji ýylyň awgustynda döredilendigine garamazdan, onuň bir partiýaly ulgamy formal taýdan bozýan onuň ornaşdyrylmaggy heniz Türkmenistanda hakyky syýasy dürli pikirililigiň giňelmegine ýardam etmelidi. Köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň erkinligi düýpli mesele bolup galýar we ýurtda adam hukuklarynyň umumy ýagdaýy ep-esli gowulandyrylmalydyr.

Öňki strategik döwürde ykdysady özgertmeleri amala aşyrmakdaky ösüş ujypsyz boldy. Ujypsyz ösüş dört ykdysady görkezijileriň üçüsi babatda gazanyldy. Täze hususy kärhanalaryň bazara çykmagy üçin uly päsgelçilikleriň bar wagtynda olaryň 2011-12-nji ýyllarda olaryň peselendigine we hususy pudagy karzlaşdyrmagyň ösüşiniň görnetin çaltlaşandygyna we örän pes derejededigine subutnamalar bardyr. Şol bir wagtda salgyt-býujet syýasatynda aýdyňlygy we hasabat berijiligi üpjün etmäge gönükdirilen Býujet kodeksiniň taslamasy Ýewropa Birleşiginiň ýardam etmeginde taýýarlanylady, ol häzire çenli kabul edilmedi. Girdejileri dolandyrmagyň aýdyňlygy bilen baglanyşykly düýpli ösüş ýok. Uglewodorod serişdeleriniň köp bölegi Walýuta ätiýaçlyklarynyň Gaznasynda (WÄG) toplanmagyny dowam edýär we bu girdejiler örän aýdyň bolmadyk usul bilen harçlanmagyny dowam etdirýärler.

Syýasy we ykdysady babatda düýpli ösüşe garamazdan, takyklanan strategik çemeleşme – oňa goşulan özgertmeleriň takyk kesgitlenilen sektorial çelgileri bilen – Banka has jikme-jik ýagdaýda Türkmenistanyň hususy pudagyň ösüşine gatnaşmaga mümkinçilik berdi. Türkmenistan üçin Bankyň öňki strategiýasy aşakdaky maksatlaryň ýerine ýetirilmegini goldamak üçin Bankyň işini ileri tutdy.

- **Hususy pudagy**, hususan-da KOHK üçin täjirçilik taýdan maliýeleşdirmek üçin güýçlendirilen elýeterlilikniň üsti bilen **ösdürmek**.
- KOHK üçin söwda maliýeleşdirilmegini üpjün etmäge we karz ugurlaryna laýyk gelýän hususy pudagy ösdürmek üçin täze bankyň döredilmegini goşup, **maliýe institutlaryny güýçlendirmek**. Bazar ýörelgelerine esaslanan gowy işleýän, güýçli we durnukly maliýe ulgamynyň ýurduň hususy pudagyň ösdürmekde açar bolup durmak faktyna türkmen häkimiýetleriniň dogry düşünmegini döretmek üçin bu babatlarda syýasy gepleşik.
- **Hususy pudak üçin işewür gurşawy gowulandyrmak**, hususan-da aýdyňlygy we korporatiw dolandyrmagy gowulandyryp, kanunçylyk özgertmelerini we göni daşary ýurt maýa goýumlaryny goldap, senagatyň döwlet pudaklarynyň täjirleşdirilmegini we hususlaşdyrylmagyny güýçlendirip we söwdanyň liberallaşmagyny goldap, bank işi we senagat pudagynda gowulandyrmak.
- **Ykdysadyýetiň saýlanyp alnan täjirçilik pudaklarynda**, aýratyn-da örän netijesiz önümçilik we infrastruktura pudaklarynda energiýa netijeliligini saklamak. Energiýanyň tüzelenilýän çeşmeleriniň energiýa netijeliligini we işlenip taýýarlamalaryny gowulandyrmak üçin ykdysady höweslendirmeleri ornaşdyrmak üçin hukuk we institusion binýadyň ösüşini goldamak.
- **Hazar deňzinde deňiz portunyň esasy infrastruktura taslamalaryny goşup, beýleki MFI-ler** ýa-da esasy ikitaraplaýyn donorlar bilen bilelikde CAREC geçelgeleriniň bir bölegi bolup durýan sebit ulag infrastrukturasyň saýlanyp alnan möhüm pudaklarda gowulandyrmak.

Takyklanan strategik çemeleşme belli bir çäklendirilmeler bolsa-da, Strategiýanyň öňki strategik döwrüniň dowamynda bu pudaklarda Türkmenistanda banka işjeň işi dowam etdirmäge mümkinçilik berdi. Ýokary çéýelik banka ykdysadyýetiň hakyky pudagyň maliýeleşdirmäge we seresaply bolsa-da käbir pudaklarda gowulandyrmak üçin seslenmäge mümkinçilik berdi. Takyklanan çemeleşmäniň çäklerinde bank korporatiw pudakda we maliýe edaralarynyň pudagynda öz işini giňeltdi, tutuş syýasy gepleşige gatnaşdy, halkara maliýe edaralary bilen donor guramalarynyň arasynda utgaşdyrylmagyna ýardam etdi we bazar ykdysadyýetine geçilende dellal hökmünde öz abraýyny pugtalandyrdy.

Hususy pudagyň ösüşi babatda Bankyň strategik gözükdirmeleri bilen hökümetiň syýasatynyň ýuwaş-ýuwaşdan ýakynlaşmagy göze ilýär. 2020-nji ýyla çenli hususy pudagy ösdürmegiň Hökümet maksatnamasyna jogap edip Bank 2008-nji ýylda göni maliýeleşdirmek guralyna (GMG) elýeterlilik berdi, munuň özi taýýarlanylýan taslamalaryň bukjasyň artmagyna getirdi. Şol birwagatda nebitiň we gazyň eksportyndan gelýän girdejileriň ýokary ösüş depginleri walýuta ätiýaçlyklarynyň artmagyna getirdi, munuň netijesinde HMG tarapyndan maliýeleşdirmekdäki isleg gysgaldy. Muňa garamazdan bank Türkmenistanda hususypudagy maliýeleşdirmek üçin pugta esas dörettdi.

2008-nji ýylyň maýynda alyş-çalyş hümmetiniň unifikasiýasynyň wagtyndan başlap ÝRÖB hususy pudakda potensialy artdyrmak çygryndaky ÝRÖB-niň goldawy duýarlykly netijeler berdi. Ähli derejelerde, aýratyn-da telekeçileriň arasynda potensialyň ösmegi ösýän hususy pudagyň ösüşinde möhüm düzüm birligi bolup galýar. Kärhananyň ösüş maksatnamasy (öňki TAM-nyň maksatnamasy) 2008-nji ýylyň sentýabrynda birinji kompaniýanyň seljermesini amala aşyrdy we şu günki güne çenli taslamalaryň 7-si tamamlanylady, ýene 4-si bolsa işlenip taýýarlanylýar. Hususan-da KÖM dolandyryşyň, marketingiň we brendingiň maglumat

ulgamlaryny ornaşdyrmak ýaly anyk meseleleri çäzmäge ýerli kompaniýalara mümkinçilik berdi. Maglumat beriş ulgamy uly däldir, ýöne ösýän pudakdyr. Işewür maglumat hyzmatlarynyň Türkmen maksatnamasy (BAS) 2011-nji ýylyň martynda işe girizildi we şu günki güne çenli taslamalaryň 70-si amala aşyryldy, şol bir wagtda heniz 30-sy 2014-nji ýyl üçin meýilleşdirildi.

Bank korporativ pudagyň aýry-aýry segmentlerinde, ilkinji nobatda agrosenagat toplumynda, önümçilikde we hyzmatlar çygrynda duýarlykly netijeler görkezdi. 2009-njy ýylda bary-ýogy amallaryň üçüsi bilen deňeşdirilende Banka 2010-2013-nji ýyllaryň dowamynda ýylda taslamalaryň altysyny ýa-da 9-syny baglaşmak başartdy. Her bir geleşiğiň örän kiçi ortaça möçberine garamazdan Bank azyk senagatynda, içgileri öndürmekde, gaplamakda we senagatyň ownuk pudaklarynda ösüşiň geljegi bilen hususy karz alyjylary göni karzlaşdyrmak esasynda pul akymalarynyň ornaşdyrylmagyna ýardam etdi. Maliýeleşdirmegi bermekden başga-da, ÝRÖB, öz KÖM-niň maksatnamalarynyň gurallary arkaly bu benefisiarlaryň esasy hünärini gowulandyrmakda möhüm rol oýnady.

Öňki strategik döwürde maliýe pudagyny pugtalandyrmagy gazanmakda Bankyň ukyby döwlet banklarynyň we döwletiň göni karzlaşdyrmalarynyň artykmaç bolmagynyň hasabyna çäklendirildi. Ýöne bank pudagy üçin çarçuwaly ylalaşyk arkaly Banka ýurtda ýeke-täk hususy bank bilen we täjirçilik döwlet banklarynyň biri bilen KOHK üçin karz ugurlaryna gol çekmek başartdy. Bu ylalaşygyň çäklerinde bank bu gatnaşygy banklaryň karz we apparat amallaryny goldamakda we hyzmat ediş derejesini ýokarlandyrmakda mümkinçilik döretmegi üçin tehniki kömek berdi. Bu karz ugurlarynyň ahyrky benefisiarlary – umumy 14 – önümçiligi, söwdany we hyzmatlary goşup, hakyky ykdysadyýetiň pudaklary boýunça ýerleşdirildi. 2011-nji ýylda Bankyň KOHK üçin täze banky döretmek boýunça işi togtadyldy, şonda göterim stawkalaryny hasaplamak ýaly esasy şertler boýunça esasy gyzyklanýan taraplaryň arasynda ylalaşyk gazanmak başartmady diýlip hasap edildi. Ýöne Bank mikromaliýeleşdirmek üçin kanunçylyk we kadalaşdyryjy hukuk binýadynyň meseleleri boýunça TH-na bermek we syýasy gepleşik geçirmek arkaly mikromaliýeleşdirmegiň pudagynyň ösüşini goldamak boýunça öz tagallalaryny täzeledi. ÝRÖB söwda maleileşdirmek maksatnamasynyň ýerli banklara, şeýle hem eksport edijilere we import edijilere halkara banklary tarapyndan peýdalanylýan standartlary girizmek arkaly peýda getirip biljek söwda maliýeleşdirmesiniň maksatnamasy ýaly düşündirýän seminarlary hem gurady.

Türkmenistan soňky strategik döwür üçin başlangyçlaryň ETÇ benefisiary boldy. Munuň özi ýokary töwekgelçilikli köp bolmadyk hususy amallar üçin Bankyň serişdeleriniň paýlanylmagyny goldady we Banka zerur syýasy gepleşiği we öz taslamalary üçin institusional potensially goldamak üçin tehniki taýdan ýardam etmegiň öz hususy serişdelerini peýdalanmaga mümkinçilik berdi. ÝRÖB geçen strategik döwrüň ikinji ýarymynda we örän gysga wagtda BAS Maksatnamasyny hem işe girizdi, täjirçiligiň mümkinçiligini güýçlendirmek boýunça köp sanly taslamalary goldady, şeýle hem maglumat beriş hyzmatlarynyň ýerli industriýasyna itergi bermäge kömek etdi, ol Bank tarapyndan hususy pudagyň mümkinçiligini ýokarlandyrmak maksatlaryny çözmekde esasy element bolup durýar. Diňe 2013-nji ýylda BAS Maksatnamasy Türkmenistanda taslamalaryň 30-syny amala aşyrdy.

Sebit ulag pudagynda has aram üstünlükler gazanyldy, ol ýerde hususy pudaga infrastruktura çygrynda kömekçi potratçylara elýeterlilik hususy pudaga bermek ýa-da täze obýektleriň daşky gursawa täsirine degişli standartlary girizmek üçin çykadjylaryň öwezini dolmak çygrynda özgertmeleri geçirmek üçin türkmen häkimiýetleri bilen gepleşik geçirildi. Bank we türkmen hökümeti Türkmenbaşy portuny ösdürmegiň maksatnamasynyň çäklerinde anyk taslamalaryň görnüşlerini ara alyp maslahatlaşdylar we häzirk wagtda Bank häkimiýetler bilen ara alyp maslahatlaşmagy dowam etdirýär.

ÝRÖB gurluş çäklendirmelerini ýeňil ýeňip geçip bolmajak pudaklarda geçişi goldamaga ýagdaýy bolmady we Hökümet özgertmelere ygrarly bolmady. Hususan-da hususy nebit-gaz pudagynda düýpli ösüş gazanylmady, çünki uglewodorod girdejileriniň we býujet çykdajylarynyň köpüsi býujetiň we Walýuta ätiýaçlyklar gaznasynyň (WÄG) çäkleriniň daşynda bolmagyny dowam etdirýärler. Netijede 2012-nji ýylda ÝRÖB-niň ýurt boýunça strategiýasy täzelenilende ÝRÖB pudakdan girdejileriň aýdyňlygyny ýokarlandyrmakda ösüşe garaşmakda hususy nebit-gaz pudagyna goldaw bermek mümkinçiligini aradan aýyrды. Energiýa netijeliligi we energiýanyň täzelenilýän çeşmeleriniň çygyrynda uzak möhletli maýa goýumlara we energiýa üçin örän ýokary subsidiýalaryň düzedilmelerine ýardam etmek üçin zerur kadalaşdyryjy binýady döretmek babatda ýeterlik ösüş bolmady, munuň özi Banka bu pudaklara gatnaşmaga mümkinçilik berdi.

Bankyň işiniň esasy ugurlaryndan biri-de häkimiýetler, donorlar we beýleki gyzyklanýan taraplar bilen işjeň syýasy gepleşik boldy. Bank hökmete ÝRÖB-ni esaslandyrmak hakyndaky ylalaşygyň 1-nji Maddasyna laýyklykda mundan beýläk-de syýasy we ykdysady özgertmeleri amala aşyrmagy hökümete maslahat berdi. Ösüşiň käbir alamatlary we Bankyň has giň operatiw arkaşykly hereketi oňa özgertmeleri amala aşyrmakda we syýasy gepleşigi alyp barmakda hyzmatdaş hökmünde uly abraý berdi. Bank biziň girewimiziň gaýtarylmagyny we jedel mahalynda öz hyzmatdaşlarymyzyň goragyny üpjün edip, hususy eýeçilik hukuklaryny goramakda aýgtyly rol oýnady, munuň özi hususy pudak üçin güýçli pozitiw ýarat boldy.

Tutuş özgertmeleriň syýasy we ykdysady ösüşi babatda takyklanan strategiýanyň çäklerinde Bankyň işi ýurtda strategik ileri tutmalar hökmünde tassyklanan pudaklarda hususy pudak bilen türkmen hökümetiniň özara hereketini giňeltmek we çuňlaşdyrmak boýunça Bankyň tagallalarynyň dowam etdirilmegini teklip edýär.

1.3. Bankyň bukjasyň geçiş prosesine täsiri

Soňky strategik döwürde Bank hökümet tarapyndan hususy pudagy ösdürmäge gönükdirilmeginiň göze ilýän pudaklarynda belli bir täsir etdi. Bankyň Türkmenistanyň hökümetiniň ozalkylary ýaly ykdysady ösüşiň döwlet-gözükdirilen modeline garaýan pudaklaryna hiç-hili täsiri bolmady.

2010-njy ýylyň martyndan haçan-da öňki strategiýanyň kabul edilen wagtyndan 2014-nji ýylyň martynyň ahyrna çenli Türkmenistanda ýokary geçiş reýtingli hususy amallaryň dördüsine gol çekildi. Bu taslamalaryň ikisine ýurduň täjirçilik banklary bilen gol çekildi, galan amallaryň ikisi degişlilikde agrosenagat pudagynda we gaýtadan işleýji senagatyň pudagynda gol çekildi. Amallaryň ähli dördüsine Gowy we Örän gowy diýlip baha berildi, munuň özi «gowy» we ýokary diýlip baha berlen taslamalaryň 80 göreriminde umumy görkezijä bolan talaplardan ep-esli ýokarydyr. Türkmenistanda strategik döwrüň dowamynda Bankyň çäklendirilen işiniň aýratynlygyny görkezip, täze gaýtadan döredilen maliýe önümleriniň görkeziş netijesi täze amallara gol çekilende yzarlanylýan geçiş çygyrynda esasy maksat boldy.

Taslamalaryň biri, Senagat Banky üçin kiçi we orta täjirçilik üçin karz ugry, bank hususy eýeçiligiň uly paýy bilen geçiş prosesine täsir etmegiň potensialy babatda Gowy diýlip baha berildi. Institusional gurluşyk meýilnamasynyň üsti bilen taslama MHHS-na laýyklykda auditiň ösüşini goldaýar we kiçi we orta kärhanalary karzlaşdyrmak üçin ýerli banklara zerur endikleri girizýär, şeýlelik bilen ýurduň maliýe pudagynda karzlaşdyrmagyň durnukly tejribesiniň ösüşine ýardam edýär. Mundan başga-da taslama hususy pudagy, hususan-da kiçi we orta kärhanalarynyň bank karzlaşdyrylmagynyň artdyrylmagyny goldar.

Bu amallaryň dördüsinden başga-da 23 taslama geçiş prosesine täsir etmek nukdaý nazaryndan hususy baha berilmedi, çünki olar Göni Maliýeleşdirmek Guralynyň (GMG)

çäklerinde gol çekildi, ol «Gowy» diýlip baha berilýär we diňe çarçuwa derejesinde gözegçilik edilýär. IPF-niň bu amallarynyň esasy maksatlary täjirçiligi alyp barmagyň standartlarynyň kesgitlemesini, bäsdeşligiň bilimleri we endikleri bermegiň güýçlendirilmegini öz içine aldy. Taslamalaryň 14-si agrosenagat pudagynda, 7-si önümçilik we hyzmatlar pudagynda, biri energetika pudagynda, galan bir taslama bolsa gozgalmaýan emläk we syýasahatçylyk çygrynda boldy. Beýleki bankyň işjeň Bukjasynyň baha berilmeyän taslamalary 1 sebit maýa goýum gaznasyny we restrukturizasiýa basgançagynda durýan önümçilik hem-de hyzmatlar çygryndaky 1 taslamany öz içine alýarlar.

Türkmenistanda MUGPT (Monitoring ulgamyna geçiş prosesiniň täsiri) boýunça bankyň işjeň bukjasynyň taslamalary umuman, geçiş nukdaý nazaryndan gowy işleýär we bukjadaky ähli dört amal 2014-nji ýylyň martynyň ahyryndaky ýagdaý görä geçiş prosesine täsiri gazanmak ýolunda durýar¹. 2014-nji ýylyň martynyň ahyrynda MUGPT boýunça Türkmenistanyň işjeň bukjasynyň ortaça derejesi 4,86 boldy, munuň özi Bankyň ähli amallary boýunça ortaça garanda ýaramazdyr (4,05). Munuň özi esasan bu ýurtda bankyň işjeň bukjasyndaky amallaryň köpüsiniň olary durmuşa geçirmegiň başlangyç tapgyrynda durýandygy (bukjadaky amallaryň dördüsinden üçüsine diňe strategiýanyň hereket ediş döwründe gol çekildi) we amallaryň şeýle uly bolmadyk sany üçin ortaça belginiň ýoýulandygy bilen baglanyşyklydyr. Bukjanyň ortaça derejesi, garaşlyşy ýaly ýurtda bukjanyň ýetişmek prosesi bilen gowulanýar. Göni karzlaşdyrmak mehanizmi häzire çenli özüni geçiş nukdaý nazaryndan gowy görkezmedi, şunuň bilen baglanyşykly geçişiň esasy maksatlaryna ýetmek häzirki wagtda amala aşyryldy.

2. IŞEWÜR GURŞAW

2.1. Syýasy kontekst

Bank ozalkylary ýaly köp partiýaly demokratiýa we dürli pikirlilik çygrynda Türkmenistanyň haýal ösüşi babatda ynjalyksyzlanýar. 2012-nji ýylyň 12-nji fewralynda bolup geçen soňky prezident saýlawlarynda ÝHHG/HDAHI-niň halkara synçylary saýlawlara syn etmek üçin missiýany ibermezligi karar etdiler, çünki ýurduň saýlaw ulgamy bäsleşikli saýlawlaryň halkara standartlaryna laýyk gelmedi. Hereket edýän Prezident Gurbanguly Berdimuhamedow 96 göterim gelmeginde sesleriň 97 göterimi bilen ikinji başýyllyk möhlete gaýtadan saýlanyldy.

Ýerine ýetiriji, kanun çykaryjy we kazyýet häkimiýetleriniň arasynda ygtyýarlyklaryň bölünmegi Konstitusiyada berkidilse-de, ýurtda kararlary kabul etmek prosesi prezidentiň elinde jemlendi we häkimiýetiň beýleki şahalary tarapyndan ýeterlik deňeçerleşmedi. Käbir ösüş geçişiň ykdysady tarapyna jemlendi, ýöne hakyky demokratik özgertmeler häzire çenli başlanmady. Demokratiýanyň gytçylygy ähli babatlarda aýdyň bolup durýar we häkimiýetler tarapyndan oňyn ädimlere garamazdan, oňki strategiýanyň dowamynda üýtgeşsiz diýen ýaly galýar.

Syýasy pariýalar hakynda 2012-nji ýylyň ýanwarynda kabul edilen täze kanun 2012-nji ýylyň fewralyndaky saýlawlara täsir etmek üçin giç peýda boldy. Ilkinji alternatiw syýasy partiýa – Senagatçylaryň we telekeçileriň partiýasy – 2012-nji ýylyň awgustynda döredildi, ýöne onuň girizilmegi ýurtda syýasy özge pikirliligiň ýokarlanmagyna ýardam etmedi. Prezident başga partiýany, Agrar partiýany döretmegiň mümkinçilikleri hakynda ýatlatdy. 2013-nji ýylyň 15-nji dekabrynyň parlament saýlawlary bu üýtgetmeleriň nähili derejede Türkmenistanda köp partiýaly ulgamy döretmäge gönükdirilen ähmiýetli tagallalarynyň barladylar. 3-nji dekabrdan HDAHI/ÝHHG saýlawlaryň halkara standartlaryna laýyk gelşine baha bermek üçin halkara bilermenleriniň 15-sini iberdi. Missiýa «Syýasy özge pikirliligiň ýokdugyny we häkimiýetleriň

¹ Гол чекиленден соң алты айдан говрак эхли херекет эдйән амалларың гечишиниң тәсирине азындан бир гезек гөзегчилик эдилйәр.

dürli şahalarynyň arasynda ygtyýarlyklaryň ýeterlik bölünmändigini, şeýle hem saýlawlara ýardam etjek esasy azatlyklara hormatyň ýokdugyny, olaryň bolsa hakyky we demokratik saýlawlaryň ÝHHG-niň we borçnamalaryna we beýleki halkara borçnamalaryna laýyk gelmegi üçin ep-esli kämilleşdirilmegini talap edýändigini» belläp, 2014-nji ýylyň martynda öz hasabatyny berdi.

Adam hukuklary boýunça käbir aýratyn halatlarda käbir oňyn ilerlemeler göze ildi, ýöne mundan beýläk ösüş gerek. Ýurduň halkara şertnamalaryň çäklerinde raýat we syýasy partiýalar hakynda borçnamalaryny ýerine ýetirmegi ep-esli gowulandyrylmalydyr.

Häzirki syýasy ýagdaýy jikme-jik beýan etmek üçin 1-nji Goşunda ýüz tutmagyňyzy haýyş edýäris.

2.2. Makroykdysady kontekst

Türkmenistanyň ykdysadyýeti şu günki güne çenli halkara maliýe bazarlaryna goşulyşmagyň çäklendirilen derejesi zerarly ep-esli derejede global resessiýalardan gabalyp galdy. 2009-njy ýylda gaz geçirijidäki partlama Russiýa gaz ibermeleriniň möçberleriniň pese gaçmagyny döretdi, munuň özi 2009-njy ýylda töleg balansynyň häzirki hasabynyň ýaramazlaşmagyna getirdi. Wagtyň geçmegi bilen Russiýa eksport möçberleriniň azalmagy Hytaýa we Eýrana gazyň eksportyny giňeltmegiň hasabyna birneme öwezi dolundy.

Gaz satmalarynyň peselmegine garamazdan JIÖ-niň ösüşi 2009-njy ýylda ýokary bolup galdy we 6 göterimden gowragy düzdi. Soňra, ol güýçlendi we 2011-nji ýylda 14,7 göterime we 2012-nji ýylda 11,1 göterime deňdi. Güýçlenmek esasan getirmeleriň has diwersifisirlenen ulgamly gazyň eksportynyň ösüşi bilen şertlendirildi. Hökümet infrastruktura üçin girdejileri ep-esli giňelttdi, munuň özi býujetiň profisitiniň aşaklamagyna getirdi. Gündelik hasap partlamadan soň Russiýa gazyň eksportunyň arasyňyň üzülmegi ntijesinde 2009-njy ýylda ýaramaz boldy, ýöne 2010-njy ýylda profisite gaýdyp geldi.

Inflýasiýa bahalaryň we nyrhларыň administratiw gözegçiliginiň bar bolan ulgamy bilen baglanyşykly aram bolup galdy, şeýle düzgünleşdirmek ýuwaş-ýuwaşdan wagtyň geçmegi bilen, hususan-da et we bugdaýdan önümler üçin gowşady. Çörek üçin bahalar mysal üçin, 2012-nji ýylyň iýulynda üç esse artdy, şondan soň häkimiýetiler uny kadalaşdyrmagy ýola goýdular. Bahalaryň mundan beýläkki ýokarlanmagy bugdaý öndürmek bilen garaşylyşynda garanda has pes bolmak bilen baglanyşykly çözülip bilner. Mundan başga-da döwlet kärhanalarynda iş hakynyň yglan edilen 10 göterim artmagy we 2013-nji ýyldan başlap pensiýalaryň 15 göterim artmagy inflýasiýanyň güýçlenmegini döredip biler.

2009-njy ýylyň ýanwarynda milli walýutanyň denominasiýasyndan we alyş-çalyş hümemtleriniň unifikasiýasyndan soňra manadyň ABŞ-nyň dollaryna bolan hümmeti bellenilen bolup galýar we dollar üçin 2,85 manady düzýär. Merkezi bank daşary ýurt walýutasynyň akymynyň bolmazlygy, pul massasynyň ýokarlanmagyna we inflýasiýa basyşynyň döremegine mümkinçilik bermezlik üçin arassalamak boýunça birneme uly amallary amala aşyrdy. Karzlaşdyrmagyň ösüşi 2011-nji we 2012-nji ýyllarda durnuklaşdyryş gaznasynyň serişdeleriniň hasabyna maliýeleşdirilýän döwlet goldawy bilen karzlaşdyrmagyň maksatnamalarynyň hasabyna 30 göterime golaý boldy. Karzlaşdyrmagyň uly bölegi ozalkylary ýaly döwlet kärhanalaryna gönükdirildi. Şeýle-de bolsa maksatlaýyn karzlaşdyrmagyň peselmegi we hususy pudagyň karzlaşdyrylmagynyň käbir artmagy, hususan-da subsidirlenýän döwlet maksatnamalary, şol sanda MMSP üçin has arzan karzlar sebäpli göze ilýär.

Ösüş, ähtimal 2013-nji ýylda ýokary derjede galar we orta möhletli geljekde, uglewodorodlaryň gazylyp alnyşynyň giňelmegi we eksport ugurlarynyň mundan beýläkki

diwersifikasiýasy bilen şertlendirildi. Ýöne gazyň eksportyndan we adatdan daşary döwlet tarapyndan düzgünleşdirmegiň we gatyşmagyň dowam etmeginden ykdysadyýetiň agyr we ösýän garaşlylygy bilen baglanyşykly ep-esli töwekgelçilikler bardyr.

Seret. Saýlanan ykdysady görkezijiler bilen 6-njy goşunda.

2.3. Gurluş reformalarynyň konteksti

Soňky ýyllarda göze ilýän ösüşe garamazdan hem bazar institutlary nukdaý nazaryndan, hem bazar gurluşynyň nukdaý nazaryndan ykdysadyýetiň ähli pudaklarynda wezipeler bardyr. Ykdysadyýet ozalkylary ýaly ep-esli derejede ähli pudaklarda has giňden ýaýran döwletiň gatyşmagy, önümçilik meýilnamalarynyň we subsidirlenýän harajatlaryň döwlet gözegçiligindedir, olar öndürijiligiň ösmegine we serişdeleri peýdalanmagyň netijeliligine päsgel berýärler (1-nji surata seret).

Pozitiw notada hökümet hususlaşdyrmagyň düýpli prosesine başlamak we 2020-nji ýyla çenli uglewodorod däl JIÖ-ni 70 göterime çenli goşulan baha bilen hususy pudagyň paýyny artdyrmak meýlini aňlatdy. Şu maksat bilen 2013-nji ýylyň ýanwarynda Ministrler kabineti tarapyndan 2013-2016-njy ýyllaryň döwrüni gurşap alýan hususlaşdyrmak meýilnamasy tassyklanyldy.

Kiçi we orta kärhanalaryň ösüşini goldamak üçin käbir ädimler ädildi. Mysal üçin, 2011-nji ýylda “2011-2015-nji ýyllarda Türkmenistanda kiçi we orta kärhanalaryny goldamagyň döwlet maksatnamasy” hereketler meýilnamasy bilen bilelikde kabul edildi.

Bank pudagyny pugtalandyrmagyň ösüşi gazanyldy, çünki hökümet 2010-30-njy ýyllar üçin bank ulgamyny ösüdmek boýunça ýörite maksatnamany kabul etdi. Täze kanunlaryň birnäçesi, buhgalterlik hasaba alşy we maliýe hasabatlylygy hakynda Kanun (2010-njy ýylyň iýuly), Merkezi bank hakynda we karz guramalary we bank işi hakynda (2011-nji ýylyň marty) täze kanunlar, şeýle hem mikromaliýeleşdirmek hakynda anun (2011-nji ýylyň apreli) kabul edildi. Hökümet 2016-njy ýyldan başlap döwlet banklaryny tapgyrlaýyn hususlaşdyrmaga başlamakda öz meýli hakynda mälim etdi. Hususy pudagyň potensialyny ýokarlandyrmak maksady bilen möhüm reformalar hem 2012-nji ýylyň ýanwaryndaky ýagdaýa görä ähli banklarda hasabatlylyk standartlarynyň MHHS-niň girizilmegini we Durnuklaşdyry gaznasynyň hasabana maliýeleşdirilýän ähli döwlet maksatly karzlaryny 2011-nji ýylyň noýabryndaky ýagdaýa görä täze dördilen ösüşiň Döwlet bankyna bermegi hem öz içine alýar. Munuň özi banklaryň balanslaryny arassalamaga kömek etdi (baha bermeler boýunça geçmişde bank aktiwleriniň 70 göteriminden gowragy Durnuklaşdyryş gaznasy tarapyndan maliýeleşdirilýän maksatly karzlaşdyrmaga gabat geldi) we hususy pudakda taslamalar üçin banklaryň arasynda bäsdeşligiň artmagyna getirip biler.

Walýuta we söwda çäklendirmelerini azaltmak babatda käbir ösüş gazanalady. Hususan-da ýerli hususy kiçi we orta kärhanalar (KOK) indi Ministrler Kabinetiniň ygtyýarnamalaryny we rugsatlaryny almak zerurlygy bolmazdan import/eksport amallaryny geçirmek üçin daşary ýurt walýutasynda hasaplar edinip bilerler. Mundan başga-da 2011-nji ýylyň oktyabrynda kabul edilen daşaryw ýurt walýutasy hakyndaky täze kanun boýunça ilata dahylly bolmadyklar tarapyndan kem-käsleýin söwda karzlaryny bermäge (ýagny import boýunça kem-käsleýin hakuýy töleglerini etmek ýa-da eksport üçin kem-käsleýin tölegleri saklamak) rugsat berildi. Mundan başga-da, ol Merkezi bank tarapyndan deslapky makullamagy almazdan döwlet dahylsyz müşderiler bilen walýuta amallaryny geçirmäge banklara mümkinçilik berýär.

Liberalizasiýa boýunça käbir çäreler oba hojalygynda kabul eildi. 2012-nji ýylyň ortasynda hökümet durmuş goragynyň çäreleri hökmünde 200-nji ýyllaryň başynda girizilen unuň kadalaşdyrylmagyny ýatyrdy. Çörek üçin ýokary baha üç esse ýokarlandy we et üçin bahalara gözegçilik gowşadyldy.

Şol bir wagtda tebigy serişdeler pudagynda maliýe akymalarynyň aýdyňlygy çäklendirilip galýar. 2008-nji ýylda Durnuklaşdyryş gaznasynyň döredilmegi, soňra bolsa käbir býujetden daşary gaznalaryň býujete mundan beýläk-de jemlenmegi öňe tarap möhüm ädim boldy. Ýöne Durnuklaşdyryş gaznasynyň we onuň hasaplarynyň maýa goýum kadalary we ýörelgeleri çap edilmelidir. Mundan başga-da uglewodorod girdejileriniň ep-esli bölegi walýuta ätiýaçlyklarynyň Gaznasynda (WÄG), býujetden daşary hasapda toplanylmagyny dowam etdirýär we bu girdejiler aýdyň bolmadyk usul bilen hasaplanmagyny we harçlanylmagyny dowam etdirýärler.

Ulag infrastruktursy esasan döwlete degişlidir we döwlet tarapyndan dolandyrylýar. Täjirçilik gözükdirmegi ýokarlandyrmak, hyzmatlaryň netijeliligini ýokarlandyrmak we hususy pudak üçin şertleri döretmek maksady bilen reformalardaky ösüş haýal boldy. Hökümetiň şeýle reformalary girizmäge taýýarlygy nyrh emele getirmek metodolgiýasynda, maliýe hasabatlylygynyň we ulag pudagynda korporativ dolandyrmagyň standartlarynda gowulandyrmalar babatda jedeliň barýandygyna garamazdan häzirikçe heniz tassyklanylmydy.

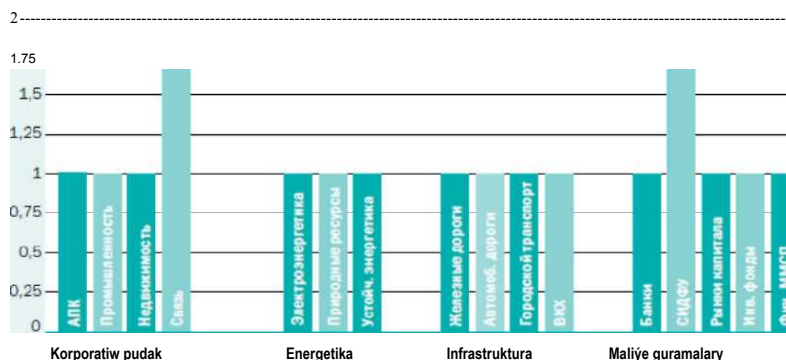
Türkmenistanyň ykdysadyýeti, ozalkylary ýaly, uglewodorod baýlyklaryna güýçli baglydyr. Täze kenar ýataklary we daşary ýurt maýa goýumlary hakyndaky kanundaky üýtgetmeler 2009-njy ýyldan başlap esasan nebit-gaz pudagynda göni daşary ýurt maýa goýumalarynyň ep-esli artmagyna getirdi. Netije-de Türkmenistan 2012-nji ýylyň dünýä maýa goýumlary hakyndaky Nutukda çap edilýän göni daşary ýurt maýa goýumalarynyň indekslerini çekmek boýunça UNCTAD-da 9-njy orny eýeleýär, ol absolýut aňlatmada alnan göni daşary ýurt maýa goýumlary boýunça we olaryň ykdysady ölçegleri babatda ýurtlara reýting berýär. Göni daşary ýurt maýa goýumalarynyň akymy 2011-nji we 2012-nji ýyllarda ABŞ-nyň 3,5 mlrd. dollaryna golaýyny düzdi, bu maýa goýumalarynyň esasy köplügi nebit we az pudaklaryna gönükdirildi.

Türkmenistan ýaňy-ýakynda Bütindünýä söwda guramasyna (BSG) birleşmegiň potensial bähbitlerine we harajatlaryna özüniň baha bermek meýli hakynda mälim etdi.

Statistikanyň halkara standartlaryna öňe ilerlemek boýunça tagallalar edildi. Häkimiýetler MWF-nyň maglumatlaryny ýaýratmagyň Ňaş ulgamyna birleşen maglumatlaryň hilini we elýeterliligini ýokarlandyrmak üçin işlemäge taýýar.

2012-nji ýyl üçin pudaklar boýunça geçiş prosesiniň görkezijileri

Geçiş prosesiniň görkezijileri boýunça pudaga baha bermek

ÝRÖB-nyň çeşmesi:

Bellik. WLH- suw-lagym hojalyklary; ÄBMH-ätiýaçlandyryma we beýleki maliýe hyzmatlary; mg. gaznalaryň maýa goýum. fondy – maýa goýum gaznalary.

1-nji Grafik.

2.4. İşewür gurşaw

Türkmenistanda işewür gurşaw giňden ulanylýan barlaglary ulanmak bilen işewür klimata deňşdirme baha bermek geçirilip bilinmese-de, Türkmenistanda işewür gurşaw çylşyrymly bolup galýar. Mysal üçin, ýurt häzirkî wagtda Bütindünýä banky «Doing Business»-niň seljermesine gatnaşmaýar, ol bütin dünýä boýunça ýa-da ÝRÖB-nyň işleýän ähli beýleki ýurtlarynda ÝRÖB we Bütindünýä banky tarapyndan geçirilen kärhanalaryň işewür gurşawynyň we işiniň (BEEPS) barlagynda ýurtlaryň 184-sini gurşap alýar.

Bütindünýä bankynyň «2011-nji ýylda Dolandyrmagyň Dünýä Görkezijileri» atly hasabatynda Türkmenistan korrupsiýa garşy göreşmegi, hökümetiň işiniň netijeliligini, kanunçylygyň hilini we kanunyň başda durmagyny goşup, ähli pudaklarda diýen ýaly pes baha bermeleri aldy (bu ýerde ýurt ähli halatlarda 10 göterim pes segmentde orny eýeleýär). syýasy durnuklylyk kadadan çykma bolup durýar, bu ýerde Türkmenistana ortaça derejede baha berildi. Korrupsiýany kabul ediş Indeksi (KKI) Transparency International guramasynyň baha bermesinde Türkmenistanyň korrupsiýa boýunça reýtingi pes derejede galýar. (2012-nji ýylda ýurtlaryň 174-sinden 170-nji).

Täze kärhanalar üçin bazara çykma üçin päsgelçilikler babatynda kiçi kärhanalaryň hasaba alynmagyny ýeňil etmek üçin 2011-nji ýylda belli bir ädimler ädildi. Firmanyň hasaba alynmagy üçin döwlet paçlary gysgaldy we käbir komissióýalar düzedildi. Mundan başga-da täze paýdar goşulanda kompaniýany gaýtadan hasaba aldyrmak zerurlygy indi ýokdur. Daşary ýurt walýutasy bilen amallara we eksport-import amallaryna belli bir çäklendirmelr ýatyryldy.

2.5. Durmuş konteksti

Bütindünýä bankynyň klassifikasiýasy boýunça Türkmenistan 2011-nji ýylda ilatyň jan başyna \$ 4000-den gowrak jemi milli girdeji (JMG) bilen ortaçadan ýokary girdejili ýurtlaryň toparyna girýär. BWG-niň maglumatlary boýunça Türkmenistanda satyn alyjylyk ukybynyň deňligi boýunça ilatyň jan başyna JİÖ 2012-nji ýylda \$ 8700-e golaý boldy. Munuň özi uglewododlaryň gazylp alnysynyň we eksportyň çalt artmagy bilen baglanyşykly soňky 10 ýyllygyň dowamynda ykdysady ösüşiň ýokary depginlerine şaýatlyk (2000-nji ýyl bilen ortaça 14 göterim). Şeýle-de bolsa, Türkmenistan BMG-niň adamzat potensialynyň ösüş indeksi

boýunça 2011-nji ýylda 187 ýurtdan 102-nji orunda durýar, munuň özi hem amatly girdejileri, hem 71 ýaşa golaý ömrüň amatly dowamlylygyny görkezýär (erkekler üçin 68 ýaş we aýallar üçin 74 ýaş).

Soňky ýyllarda ilatyň jan başyna durmuş hajatlary üçin çykdajylar umumy ykdysady ösüşiň godamagynda çalt artdy we BWG-nyň baha bermelri boýunça 2007-nji we 2010-njy ýyllar aralygyndaky döwürde takmynan 50 göterim artdy. Otnositel aňlatmada, ýöne durmuş düzüji döwlet çykdajylary (bilim, saglygy goraýyş, durmuş üpjünçiligi) 2007-nji ýylda 67 göterim bilen 2010-njy ýylda takmynan 50 göterime çenli azaldy. Bilim mugt bolup durýar we binýatlaýyn bilimi hemme ýerde teklip edilýär we baha bermeler boýunça sowatlyk derejesi 99 göterime golaýdyr.

2007-nji ýylda häkimiýetler obalaryň, şäherçeleriň, şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň "Sosial durmuş şertlerini ýokarlandyrmak boýunça milli maksatnamany" kabul etdiler. Oba ilatynyň durmuş derejesini ýokarlandyrmaga gönükdirilen maksatnama 2020-nji ýyla çenli döwür üçin işlenilip taýýarlanyldy. Maksatnama oba ilatyny arassa agyz suwy bilen üpjün etmegiň elementini öz içine alýar.

Hökümet esasy harytlary we hyzmatlary edinmek üçin ep-esli subsidiýalar berýär. Çörek, jemagat hyzmatlary ýaly esasy önümlere, şol sanda suw, elektrik togy we benzin üçin bahalar hem absolýut aňlatmasynda, hem Merkezi Aziýa sebitinde beýleki ýurtlar bilen deňeşdirilende örän pes derejede saklanyp galýar. Býujet çygyrynyň işgärleri üçin ulag, kärende tölegi we ipoteka hem ep-esli derejede subsidirlenýär. Öý hojalyklaryna mugtuna berilýän tebigy gazyň belli bir mukdary we gazyň sarp edilişi hemişe dogry ölçelmeýär, aýratyn-da oba ýerlerinde. HWG-niň baha bermeleri boýunça aýdyň we aýdyň däl energetiki subsidiýalaryň umumy bahasy 2010-njy ýylda JIÖ-niň 20 göterimini düzýär.

BMGÖM-niň 2011-nji ýyldaky hasabatyna laýyklykda döwlet hyzmatlarynyň hili ep-esli gowulandyrylmagyny talap edýär. Jemagat hyzmatlarynyň infrastrukturasyň köp bölegi Sowet Soýuzy wagtynda guruldy we dolandyryş reformasy we bu guruluşy goldamak üçin örän az iş edildi. Hususan-da, suw üpjünçiligi boýunça hyzmatlaryň hili berilýän suwuň möçberi we hili bilen bilelikde ep-esli güýçli aşaklady. Lagym ulgamlary diňe uly şäherlerde bardyr we esasan ýaramaz ýagdaýdadyr. Şoňa görä-de göwnejaý sanitariýa-tehniki binalaryň ösüşi ýokary ileri tutulýan ugurlaryň meselesi boldy. Bu meseleleri çözmek üçin birnäçe çäreler kabul edildi. 2011-nji ýylda ilatly nokatlary arassa agyz suwy bilen üpjün etmek boýunça Baş Maksatnama kabul edildi. Maksatnama suw üpjünçilik we lagym ulgamlaryny gurmagy we durkuny täzelemgi göz önünde tutýar.

Türkmenistanyň Hökümeti gender deňligine ymtylýar. Ýurt halkara konwensiýalaryna gol çekdi we deň hukuklar hem-de mümkinçilikler hakynda kanunlary kabul etdi. Aýallaryň işçi güýjüniň derejesine baha bermeler çeşmä (Bütindünýä banky, BMG) baglylykda 46-dan 62 göterime çenli üýtgeýär, ýöne kada bolşy ýaly geçiş ykdysadyýetli beýleki ýurtlarda gze ilýän derejä laýyk gelýär.

2.6. Hukuk konteksti

Kadalaşdyryjy-hukuk binýadynyň käbir çygyrlarynda Türkmenistanda aýry-aýry pudaklarda täze hakykatlary beýan etmek w maýa goýumlaryny höweslendirmek üçin soňky on ýyllyklaryň dowamynda düzedişler girizildi, täjirçilik kanunçylygynyň hili suboptimal bolup galýar we öňdebaryjy tejribäniň halkara standartlaryna laýyk gelmeýär. Mundan başga-da bar bolan kanunlaryň ýerine ýetirilmegi ýokary derejeli döwlet edaralaryna we ýerine ýetiriji häkimiýete baglydyr. Netije-de Türkmenistan Bank tarapyndan geçirilýän kadalaşdyryjy-hukuk binýadynyň

deňşdirme baha bermelerinde beýleki ýurtlardan yzygiderli galýar. hususy pudagyň işi üçin wajyp bolup durýan ähli hukuk pudaklary özgertmelere mätäçlik edýär. Munuň özi, hususan-da, girewi resmileşdirmek, korporatiw dolandyrmak we gurpsuzlygy ykrar etmek amalyna degişlidir. Kazyýet häkimiýeti hökümetden garaşsyz diýlip hasap edilmeýär, munuň özi üstesine-de maýa goýum jedellerini çözmek üçin örän aýdyň bolmadyk gurşawy döredýär. Döwlet-hususy hyzmatdaşlyk (DHH) üçin kanunçylyk başlangyç ýagdaýynda durýar we infrastruktura ýa-da jemagat hojalygy pudagynda hususy pudagyň konstruktiv gatnaşmagyny goldamak üçin niýetlenen däl. Edil şonyň ýaly-da energiýanyň täzelenýän çeşmelerini we energiýa netijeliligini öňe ilerletmek üçin hiç-hili kanunçylyk binýady ýokdur. Maýa goýumalaryny çekmek üçin degişli hukuk binýadyny döretmek üçin ep-esli gowulandyrmalar gerek. Ýöne şeýle üýtgetmeler ep-esli derejede hökümetiň bazar ykdysadyýetine geçmegine ýardam edýän anyk meýline bagly bolar.

2.7. Energiýa netijeliligi we klimatyň üýtgemegi

Türkmenistan ýangyjyň gazylyp alynýan görnüşleriniň baý serişde binýatly we nebiti, nebit önümlerini we tebigy gazy iň uly eksport edijilerden biri bolan ýurtdyr, üstesine-de önümiň ýarysyndan gowragy eksporta gidýär. Energiýa üçin nyrhlar ep-esli subsidirlenýär we netije-de ykdysadyýetiň energiýa sarp edijiligi örän ýokarydyr.

Durnukly energetika maýa goýumalaryny goldamak üçin syýasy gurluşyň ýoklugynda Bank tarapyndan durnukly energetika taslamalarynyň ösüşini (SEI) ýa-da durnukly serişdeler babatda başlangyçlary (SRI) goldamak w Türkmenistanda üstünlikli boljakdygy az ähtimaldyr. Bankyň hususy pudaga maýa goýumalary üçin bu pudakda ýüze çykýan islendik hakyky mümkinçilige garamagyny dowam etdirýän wagtynda bu pudak strategiýanyň hereket ediş döwri üçin Bankyň işiniň ugruna goşulmaz.

3. STRATEGIK GÖZÜKDIRMELER

3.1. Takyklanan strategik çemeleşme

Türkmenistanyň syýasy, ykdysady we gurluş gurşawynda özgertmeler prosesi bilen häzirki ýagdaý, ýokarda beýan edilişi ýaly 1-nji Madda boýunça esasy borçnamalar babatda ýurduň ösüşine (ýa-da regresine) baha bermek üçin syýasy we ykdysady görkezijileri hem-de Bankyň deslapdan seslenmeginiň degişli düzedişini goşup, takyklanan strategik çemeleşmäniň mundan beýläk-de ulanylmagyny kepillendirýär. Indiki döwürde Bankyň Strategiýalary şu aşakdaky syýasy we ykdysady görkezijilere gözegçilik eder:

Syýasy çygyrda:

- Harajatlar we garşysy ulgamynyň pugtalandyrylmagyny, YÖB-nyň we raýat jemgyýetiniň toparlarynyň hasaba alynmagyny we erkin hereketini hem-de hukuk kadasynyň obýektiv ulanylmagyny goşup, hakyky syýasy dürli pikirliligi we konstruktiv syýasy hasabat berijiligi gazanmakdaky ösüş.
- KHBS-niň erkinligini we söz azatlygyny artdyrmakda uly ösüş.
- Syýasy tussaglaryň boşadylmagyny we ondan-oňa gitmek erkinligine bolan çäklendirmeleriň ýatyrylmagyny goşup, adam hukuklarynyň çygrynda ýurduň umumy abraýyny gowulandyrmakda düýpli ösüş.

Ykdysady çygyrda:

- Bäsdeşlik gurşawynda hususy pudagyň kompaniýalaryny esaslandyrmak, işi we ösüşi üçin mümkinçilikleri giňeltmek.

- Bahalara, tygşyly bolmadyk nyrlara we direktiw karlaşdyrmaga gözegçiligi ep-esli azaltmak.
- Bazary goldaýan guramalary güýçlendirmek we ykdysadyýetiň ähli pudaklarynda hususy firmalaryň işi üçin kadalaşdyryjy hukuk binýadyny ösdürmek.
- Öňki Strategiýanyň döwründe gazanylan, oňyn ösüşe esaslanyp, gowy halkara tejribesine laýyklykda döwlet tarapyndan maliýeleşdirmegiň aýdyňlygyny ýokarlandyrmak.

Täze strategik döwrüň dowamynda Bank bu syýasy we ykdysady çelgiler babatda ösüşi düýpli yzarlar. Ösüş bellenen pudaklarda Bank Türkmenistanda işiň giňelmegine garap biler. Tersine eger bu gözegçilik görkezijileri babatda regress bellense, ÝRÖB öz gatnaşmak möçberini çäklendirer.

3.2. Geçiş döwrüň wezipeleri

Türkmenistan üçin geçişniň esasy wezipeleri soňky strategik döwrüň pursadyndan başlap üýtgeşsiz bolup galýar: korporatiw dolandyrmagyň aýdyňlygyny ýokarlandyrmak we gowulandyrmak arkaly hususy pudagyň ösüşine ýardam etmek; hususy we döwlet kärhanalary üçin deň şertleri döretmek, maliýe çuňlugyny artdyrmagyň we döwlet päsgelçiliklerini gysgaltmagyň hasabyna maliýe pudagyny ösdürmek, hususy banklary we bank däl karz-maliýe edaralaryny esaslandyrmak, ähli eksportyň üçden ikisiniň gazyň hasabyna, galan böleginiň bolsa, esasan, nebitiň, nebit önümleriň we minerallaryň hasabyna bolup geçýändigini nazara alyp, ykdysadyýetiň diwersifikasiýasyna ýardam etmek; hususy nebit-gaz pudagynda öndebaryjy halkara tejribesiniň durnukly ösüşine we ornaşdyrylmagyna ýardam etmek; infrastrukturany döwrebaplaşdyrmak, ol harajatlaryň özüni ödeýşiniň derejesinden pes işleýär we aýdyň bolmadyk tejribäni ulanýar we täjirleşdirilmegini, hasabat berijiligi we fiskal desentralizasiýany ornaşdyrmak arkaly infrastrukturanyň munisipal we beýleki pudaklaryna hususy maýa goýumalaryny çekmek.

Türkmenistan öz ykdysadyýetini özgertmekde belli bir ösüş gazandy, ýöne sebitiň beýleki ýurtlaryndan bähbitli tapawutlanmak üçin mundan beýläk-de gowulandyrylmagyna mätäçlik edýär. Geçişniň özara baglanyşykly wezipeleri gowy işleýän maliýe ulgamy bilen goldanylan hususy pudagyň ösüşini, halkara ykdysady goşulyşmak we ÝJK-niň täjirleşdirilmegi we infrastruktura arkaly ykdysadyýetiň açyklygyny artdyrmagy öz içine alýar.

- **Hususy pudagyň ösüşi.** Türkmenistanyň ykdysadyýetinde ozalkylary ýaly döwletiň gatşmagy we döwlet eýeçiligi agdyklyk edýär. Hususy telekeçiler we kompaniýalar ösmede hususy pudak uly bolmadyk bolup galýar we döwlet tarapyndan pugta düzgünleşdirilýär. Bazar çözümlerine esaslanan gowy işleýän maliýe ulgamynyň bazar ýörelgeleriniň esasynda ýurduň hususy pudagynyň ösüşi üçin esasy ähmiýeti bardyr.
- **Halkara bazarlaryna goşulyşmak.** Yzygiderli üýgetmeleri höweslendirmek we hususy pudagyň ösüşini güýçlendirmek üçin Türkmenistanyň ykdysadyýeti has açyk bolmalydyr. Şol bir wagtda goňşy ýurtlar bilen hyzmatdaşlygy güýçlendirip Açyklygy gazanmak üçin iň netijeli ýol Merkezi Aziýa sebitine has çuňňur goşulyşmak bolup durýar. Has çuňňur halkara goşulyşmak daşary ýurt maýa goýumalarynyň we söwdanyň goldanylmagyny, ulag ýaly pudaklarda ep-esli gowulandyrmalary talap edýär, munuň özi uglewodorod serişdeleriniň eksportyna öz baglylygyndan yza çekilmäge Türkmenistana kömek eder.
- **Hyzmatlar çygrynyň täjirleşdirilmegi.** Käbir pudaklarda, hususan-da energiýa netijeliligi, energetika we jemagat hojalygy pudagynda berilýän hyzmatlary täjirleşdirmek üçin zerurlyk bardyr.

3.3. Bankyň strategik döwür üçin ileri tutulýan ugurlary

Strategiýanyň hereket ediş döwri üçin Bankyň ileri tutulýan ugurlary gös-göni maliýe hyzmatlaryny bermäge basyş etmek bilen ýa-da saýlanyp alnan maliýe dellalarynyň üsti bilen ösüşiň in gowy geljegi bilen we oba hojalygy, senagat, söwda, syýahatçylyk we logistika ýaly özgertmeleriň has ähtimal geljegi bilen ykdysadyýetiň hakyky pudagyň segmentlerinde hususy pudagyň ösdürilmegine garşy göreş bolup galýar. Bank şonuň ýaly-da Kärhanalaryň Ösüş Maksatnamasynyň (KÖM) üsti bilen esasy pudaklarda mikro-, kiçi we orta kärhanalary (MKOK) goldamak boýunça işini pugtalandyrrar. Bank şeýle hem hususy pudagy goldap biljek we nebit-gaz pudagyndan çig mal bolmadyk pudaklara maliýe akymalary üçin kanal bolup hyzmat etjek güýçli maliýe pudagyň döretmek boýunça işi dowam etdirer. Munuň özi Hökümetiň göni daşary ýurt maýa goýumlary üçin ýurduň hereket edýän maksatly karzlaşdyrylmagyny ýatyrnak we açmak boýunça herketlerine bagly bolar. Mundan başga-da, ÝRÖB strategik gepleşik we tehniki ýardam etmek arkaly üýtgetmelere ýardam eder we hökümete döwlet kärhanalarynyň täjirleşdirilmegi we hususlaşdyrylmagy, maliýe edaralarynyň potensialynyň artdyrylmagy, korporativ dolandyrmak, göni daşary ýurt maýa goýumlaryny çekmek, döwlet tarapyndan hasaba almak, hukuk reformasy we döwlet maliýeleriniň aýdyňlygy ýaly geçişiň esasy wezipeleri boýunça bilermen maslahatlaryny bermäge çalşar.

Bank sebit ulag infrastrukturasy ýaly ileri tutulýan pudaklarda daşary ýurt maýa goýumlarynyň, halkara söwdanyň we nusgalyk amallaryň hasabyna Türkmenistanyň halkara goşulylmagynyň giňeldilmegini goldar. Bu amallar seljermä sezewar ediler, şol sanda çykdaýlaryň öwezini dolmak, aýdyňlyk we hasabat berijilik ýaly täjirçilik ýörelgelerini kabul etmek nukdaý nazaryndan seljermä sezewar ediler. ÝRÖB ýerli kompaniýalaryň ösüşine kömek bermekden başga-da daşary ýurtly strategik maýa goýujylary bilen birhatarda maýa goýmak arkaly zerur bolan GDMG-ni çekmek arkaly başyny başlaýjy we katalizator hökmünde çykyş etmek mümkinçiligini hem agtarar, wagtyň geçmegi bilen daşary ýurt maýa goýumlaryny hem çekip biler. ÝRÖB hyzmatdaş-banklar tarapyndan makullanan söwda ýardam etmek Maksatnamasynyň çäklerinde serhetüsti söwdanyň ösdürilmegine ýardam eder.

Şu günki güne çenli käbir pudaklarda, hususan-da energiýa netijeliligi, energetika we jemagat hojalygy pudaklarynda geçirilen reformalar Bankyň doly derejede gatnaşyp bilmeği üçin ýeterlik bolmady. Şoňa görä-de Bank bu pudaklarda wezipeleriň bazar çözügüne alyp barýan reformalaryň kabul edilmegine ýardam etmek maksady bilen Hökümet tarapyndan kesgitlenen tutuş pudaklaryň birnäçesinde döwlet aktiwleriniň hususlaşdyrylmagyny goşup, institusional we kadalaşdyryjy reformalar üçin saýlaw we maksatly strategik gepleşik bilen öz işini çäklendirer. Bank türkmen hökümetini GDA-nyň beýleki ýurtlarynda hususlaşdyrmagy, sebit ulag infrastrukturasy, energiýa netijeliligini we munisipal hyzmatlary goldamagyň öz tejribesi bilen türkmen hökümetini tanyşdyrar.

Dürli donorlar tarapyndan berler ETC-niň başlangyjy we grant maliýeleşdirilmegi Türkmenistan üçin Bankyň öňki strategiýasynyň durmuşa geçirilmeginde aýgytly rol oýnadylar. Bu rol Strategiýanyň täze döwrüniň dowamynda esasy rol bolup galar. Bank taslamalar taýýarlanylanda we durmuşa geçirilende, şeýle hem geçiş döwrüne ýokary täsir etmek üçin strategik gepleşiği amala aşyrmak we goldamak üçin donorlyk maliýeleşdirilmeginiň artdyrylmagyna çalşar.

3.4. Strategik döwrüň wezipeleri we Bankyň amaly jogaby

3.4.1. Hususy pudagyň ösdürilmegini goldamak. Esasy wezipeler

- Döwlet pudagy Türkmen ykdysadyýetiniň ähli pudaklarynda diýen ýaly agdyklyk etmegini dowam etdirýär. Bahalara gözegçilik etmek, nyrhalary, subsidiýalary peseltmek we karzlaşdyrmagyň täjirçilik däl ýörelgeleri arkaly döwletiň gatyşmagy serişdelriň netijesiz

paýlanylmagyna alyp baryar we ykdysady diwersifikasiýanyň gazanylmagyny çylşyrymlaşdyrýar. Döwlet kärhanalarynyň hususlaşdyrylmagy önümçilik binýadyny mundan beýläk-de döwrebaplaşdyrmaga we bäsdeşlik bazanyň esasynda ýatan institusion gurluşy ösdürmäge mümkinçilik berer.

- Kiçi kärhanalary döretmegi we işini ýeňilleşdirmek üçin soňky çärelerе daýanyp, täjirçilik gurşawy kärhanalaryň ýüze çykmagy, ýatyrylmagy we işi üçin çäklendirmeleri gowşatmak arkaly mundan beýläk-de gowulandyrylmagyna mätäçlik edýär.
- Oba hojalyk harytlarynyň köpüsiniň, şol sanda dänäniň we pagtanyň öndürilmegi döwlet tarapyndan gatyşmagyň ýokary derejesine, subsidiýalara we franko-fermanyň bahalaryna ýaly girişdäki bahalaryň gözegçiligine gatyşmagyň ýokary derejesine sezewar edilýär. Suwamak, infrastruktura we azyk senagaty köp maýa goýumlaryna mätäçlik edýär. Häzirki zaman söwda nokatlary ösüşiň irki tapgyrynda, hususan-da ýurduň çäklerinden daşarda durýar.
- Bank pudagy ýeterlik derejede maliýeleşdirilmedi, onda döwlet tarapyndan gatyşylmagyna sezewar edilen döwlet banklary agdyklyk edýär, munuň özi hususy pudagyň çäklendirilen karzlaşdyrylmagyna getirýär. On bir bankdan diňe bir bank hususy eýeçilikde durýar. Esasy wezipe KOHK-nyň karzlaşdyrmak, maliýeleşdirmek tejribesiniň täjirleşdirilmegi bolup durýar, şeýle hem emeli taýdan aşakladylan göterim stawkalary boýunça döwlet kärhanalary üçin maksatly karzlaşdyrmagyň tapgyrlyýyn bes edilmegi bolup durýar.
- Maliýe hyzmatlary babatynda, şol sanda karz maglumat ulgamlary, gozgalmaýan we gozgalýan emlak üçin hukuklaryň, karzdarlaryň hukuklarynyň we maliýe bazarlarynyň hasaba alynmagy we peýdalanylmagy babatda kadalaşdyryjy-hukuk binýady işlenilip taýýarlanylmaladyr.

Bankyň amaly jogaby

Bank nebit-gaz pudagynda hususy kompaniýalara, ilkinji nobatda Göni maliýeleşdirilmegiň guraly (GMG) ýaly ETÇ-niň gurallaryny peýdalanmagyň hasabyna maliýeleşdirmegi berer. Bank azyk önümlerini gaýtdan işlemek we ýaýratmak boýunça taslamalara, gaplamagy, mebeli öndürmek babatynda we syňahatçylyk çygryndaky taslamalara gözükdiriler. Hususy senagat kompaniýalary mahalynda ileri tutulma innowasiýa tehnologiýalaryny ornaşdyranlara, daşky gurşawa bolan täsiri peseldýänlere we energiýa netijeliligini ýokarlandyranlara ileri tutma berler.

Bazar şertleri boýunça bank maliýeleşdirilmegine KOHK-niň elýeterliligini gowulandyrmak üçin ÝRÖB hususy KOHK-ler serişdeleri gönükdirmek üçin bar bolan we potensial hyzmatdaş-banklar bilen täze çarçuwaly ylalaşygy baglaşar. Bank KOHK, goşmaça banklara söwda ýardam etmek maksatnamalaryny giňeltmek üçin täze Karz Ugurlaryny bermek üçin mümkinçiligi agtarar we tehniki ýardam etmek maksatnamasynyň üsti bilen institusion mümkinçilikler babatda gowulandyrmalary goşup karzlaşdyrmagyň iň gowy tejribesini kabul etmekde ýerli banklary goldamagyny dowam etdirer. KOHK pudagynda bäsdeşlige ýardam etmegi ýokarlandyrmak üçin Bank SBS-niň maksatnamasynyň çäklerinde bazar derejesinde KOHK-ni goldamagyň durnukly infrastrukturasy ösdürmek bilen kärhanalaryň derejesinde maslahatlary we halypaçylygy utgaşdyrar, şeýle hem döwlet-hususy gepleşiğe we ýerli institusional ösüşi goldamaga ýardam eder. Meýilleşdirilýän çäreler guramaçylyk ösüşi, maglumat we kommunikasiýa tehnologiýalary, marketing we hili dolandyrmak ýaly pudaklarda kärhanalaryň işiniň netijeliligini pugtalandyrar. Esasy ileri tutulýan pudaklar oba hojalygyny, bölek we lomaý söwdany, ulagy we logistikany öz içine alýarlar. Bank şonuň ýaly-da oba etraplaryny ösdürmäge, energiýa netijeliligini we aýallar telekeçiligini ýokarlandyrmaga hem işjeň ýardam eder.

Öňki ýyllarda hususlaşdyrylmagyň uly bolmadyk möçberiniň belenilmegine garamazdan, Bank şeýle-de bolsa hususlaşdyrmagyň islendik mümkinçiliklerini olaryň ýüze çykyşyna görä goldamagy maksat edinýär. Bank mikro-maliýe edaralary hakyndaky täze kanuny ýerine ýetirmek üçin kadalaşdyryjy-hukuk binýadynyň işlenip taýýarlanylmagynda hökümet ýardam etmäge we gyzyklanýan ýerli hyzmatdaş-banklara mikromaliýeleşdirmek boýunça Karz ugurlaryny bermek, şeýle hem olaryň üstünlikli ýerine ýetirilmegini goldamak üçin tehniki ýardamy bermek mümkinçiligine garamaga taýýardyr.

Bank buhgalterlik hasaba alyş gowulandyrmagyň maksatlaýyn Maksatnamasyny durmuşa geçirmek arkaly maliýeleşdirilmäge elýeterlilikni giňeltmek hem-de ÝRÖB-nyň bank departamentiniň Türkmenistandaky hyzmatdaş-banklar we beýleki maliýe institutlary bilen aragatnaşyklaryny giňeltmek bilen dolandyrmak we konsalting boýunça berilýän hyzmatlaryň üstüni ýetirmäge çalşar.

Strategik gepleşik

Strategik gepleşik öndürijiligi we netijeliligi ýokarlandyrmak, mümkin bolan hususlaşdyrmak üçin binýady taýýarlamak maksady bilen has täjirçilik esasynda döwlet kärhanalaryny geçirmek üçin esasy mana eýe bolar. SBS-niň (BAS we EGP) öz konsalting gurallary arkaly bank ýerli dolandyryjylyk endiklerini gowulandyrmak üçin kiçi we orta täjirçiligi ösdürmäge, halkara sertifikasiýasyny goldamaga we täjirçilik-meýilleşdirilmegi we restrukturizasiýa bilen kömek etmäge ýardam eder.

Hususlaşdyrmak hakynda täze Kanunyň esasynda ýatan ýerine ýetiriji kanunçylygyň işlenip taýýarlanylmagyna strategik gepleşik we tehniki taýdan ýardam etmek strategiýanyň täze döwrüniň dowamynda bank üçin ilrei tutma bolup galar. 2016-2020-nji ýyllaryň döwründe Bank ulgamyny hususlaşdyrmak boýunça hökümetiň mälim edilen maksadyna jogap edip Bank gepleşik syýasatyny dowam etdirer we maslahat bermek üçin TS-na bermek hakyndaky meslä garar we mümkin, döwlet täjirçilik banklarynyň hususlaşdyrylmagyna gatnaşar. Bank şonuň ýaly-da işgärleriň taýýarlanylmagyny üpjün etmek we deňişli kanunçylyk we kadalaşdyryjy binýady durmuşa geçirmek boýunça häkimiýetler bilen strategik gepleşiği geçirmek arkaly mikromaliýeleşdirilmeginiň ösürilmegini goldamagy dowam etdirer.

Täjirleşdirmek we hususlaşdyrmak boýunça strategik gepleşik tölegli hyzmatlaryň hiline tehniki kömegi goşup, bar bolan we mümkin täze donorlyk serişdeleriniň kömegi bilen türkmen häkimiýetleri bilen hyzmatdaşlykda mümkinçiligi we maslahat beriş islegleriniň güýçlendirilmegini çözmek üçin mümkinçilikleri öwrenmegi öz içine alyp biler.

Döwlet we jemgyýetçilik guramalary bilen işlemegiň çelgileri

Bank KOHK-ni, şol sanda saýlanan döwlet banklaryny maliýeleşdirmegiň bar bolan kanallaryny peýdalanmagyny dowam etdirer, şunda olar täjirleşdirmegiň, maliýe aýdyňlygynyň, korporativ dolandyrmagyň, öz işini amala aşyrmagynda bütewiligiň we özbaşdak ýolbaşçylygyň ýokary standartlaryny görkezmelidirler. KOHK üçin ugruň çäklerinde indiki maliýeleşdirmek hususy karz alyjylar tarapyndan çäklendiriler. Döwlet kärhanalary hususy we döwlet banklarynyň üstünden berilýän karz ugurlarynyň çäklerinde karz almak hukugyna eýe bolmazlar.

Bank döwlet kärhanalarynyň we döwlet banklarynyň hususlaşdyrylmagyny goldar we diňe eger hususlaşdyrmak prosesi aýdyň we bäsdeşlige ukyply bolanda, eýeçilik we hususy maýa goýujylara gözegçilik etmek hukuklaryny bermegiň anyk möhletleri bilen geçirilse, deňişli hukuk ulanyjy namalary kabul etmek we amala aşyrmak üçin tehniki ýardamy eder.

Gatnaşyjy kompaniýalar hem korporatiw dolandyrmagyň we maliýe aýdyňlygynyň ýokary standartlarynyň tarapyna ädimler ätmelidirler. Eger bu çelgiler berjaý edilse, Bank hususlaşdyrmagyň halatlarynyň köpüsiniň kontekstinde paýdarlyk we bergi maliýeleşdirilmegini teklipl edip biler, şunda hiç-hili maýa goýum amallary ýurduň merkezi häkimiýeti üçin göni maliýe bähbitlerini, şol sanda kem-käsleýin hususlaşdyrylan firmalardan diwidendleriň döwlete, galan minoritar paýdar tarapyndan tölenilmegini nazara almaýar. Hökümet tarapyndan hususlaşdyrmaga takyk ygrarlylygyň görkezilmegi hem Banka strategik gepleşikde we maslahat beriş işinde gatnaşmak mümkinçiligine, şeýle hem bank pudagynda anyk hususlaşdyrylan maýa goýum taslamalarynyň geçirilmek mümkinçiligine garamaga Banka mümkinçilik berer.

3.4.2. Halkara goşulyşmagy goldamak

Esasy wezipeler

- Çig mal däl pudaklarda daşary ýurt maýa goýumlary örän çäklendirilen bolup galýarlar we söwdada uglewodorodlaryň pudagynda agdyklyk edýär. Ýuridik şahslar tarapyndan import üçin önünden töleg babatda dürli amallar ýumşadylan bolmalydyr. Daşary ýurt maýa goýumlarynyň we söwdanyň hasabyna ykdysadyýetiň halkara goşulyşmagyny goldamakda hususy pudak çäklendirilen rol oýnaýar.
- Netijeli ulag infrastrukturasy halkara goşulyşmagy we ykdysady ösüşi goldamak üçin möhüm ähmiýete eýedir we ulag infrastrukturasyny döwrebaplaşdyrmak üçin gerek bolan maýa goýumlarynyň pul möçberi ägirt uludyr. Türkmenistanda ulag infrastrukturasyň uly bölegi döwlete degişlidir we döwlet tarapyndan dolandyrylýar. Maýa goýum çözgütleri köplenç erkindir we täjirçilik gözükdirmesini gowulandyrmak, ulag hyzmatlarynyň netijeliligini we hususy pudagyň gatnaşygyny ýokarlandyrmak üçin özgertmeler babatda köp bolmadyk ösüş göze ilýär.
- Ýol infrastrukturasy gowulandyrylýar, ýöne eksportyň esasy ugurlary ozalkylary ýaly ýaramaz halkara ýollaryna baglydyr. Ýol pudagy ähli ugurlarda reformirlenmedik bolup galýar (edaralar, ýol hyzmatlary bilen ýygymlar, hususy pudagyň gatnaşmagy). Ilkinji wezipe ýarym özbaşdak ýol agentliklerini döretmekden, şeýle hem şertnamalaýyn esasyda ýollaryň gurluşygyny ýerine ýetirmek we abat saklamak üçin tehniki we maliýe mümkinçiliklerini döretmekden ybaratdyr.
- Demir ýollaryň korporatizirlenen wagtynda demir ýollaryň esasy işi (infrastrukturasy, ýolagçy, ýük daşamalary we ş.m.) şol bir edaranyň ygtyýarynda durýar. Esasy wezipe hökümet bilen administrasiýanyň arasynda «açyk eliň aralygyndaky» gatnaşyklary döretmekden we amallaryň dolandyrylmagyny, maliýe aýdyňlygyny we durnuklylygyny kämilleşdirmekden ybaratdyr.

Amaly jogap

ÝRÖB daşary ýurtly strategik maýa goýujylar bilen birhatarda wagtyň geçmegi bilen daşary ýurt maýa goýumlaryny çekip biljek ýerli kompaniýalaryň ösüşine kömek bermek üçin goşmaça edip maýa goýmak arkaly örän zerur GDMG-ni çekmek üçin başyny başlaýjy we katalizator hökmünde çykyş etmek mümkinçiligini agtarar.

Bank gurallarda keýemçiligi düzetmek üçin hyzmatdaş-banklar tarapyndan kabul ederlikli söwda ýardam etmek maksatnamasynyň çäklerinde serhetýaka söwdasyna ýardam eder, munuň özi çig mal däl pudaklarda Türkmenistanyň daşarky söwdasyny çäklendirýär.

ÝRÖB geljekde-de bu banklary töwekgelçilikler dolandyrmak we korporatiw dolandyrmak endiklerini kämilleşdirmek bilen birhatarda TFP-ni öňe ilerletmek arkaly olaryň söwda ýardam etmek ukyplarynyň kämilleşdirilmeginde öz hyzmatdaş-banklaryna kömek eder. Ýerli täjirçilik

banklary bilen PST-niň ylalaşyklaryna gol çekmek täze strategik döwür üçin ileri tutma bolar. ÝRÖB geljekde-de bu banklaryň töwekgelçiliklerini dolandyrmak we korporatiw dolandyrmak endiklerini gowulandyrmak bilen bir hatarda TFP arkaly söwdany ýönekeýleşdirmek boýunça olaryň mümkinçiliklerini kämilleşdirmekte öz hyzmatdaş-banklaryna kömek eder.

Bank sebit ulagynyň taslamalaryna, aýratyn-da beýleki HMG ýa-da esasy ikitaraplaýyn donorlar bilen Hazar deňziniň port infrastrukturasyň esasy taslamalaryny goşup, KAREK-niň ulag geçelgelerine ýa-da TRASEKA ÝB-niň maksatnamalaryna goşulan, doly ykdysatly esasy bolan taslamalar üçin taslamalara garap biler.

Strategik gepleşik

Zerur mahalynda bank söwda maliýeleşdirilmegi peýdalanylanda hyzmatdaş-banklary goldamak üçin tehnik kömek berer.

Ulag pudagynyň özgertmeleriniň meseleleri boýunça strategik gepleşik täjirleşdirilmegi öňe ilerletmäge we bu pudaklarda hususy pudaga rol bermäge, şeýle hem infrastruktura üçin bazaryň garaşsyz gatnaşyjylarynyň elýeterlilikini üpjün etmäge gönükdiriler. Bank täjirçilik ýörelgeleriniň, ekologiýa standartlarynyň we satyn almalaryň aýdyň kadalarynyň ornaşdyrylmagyna ýardam etmek maksady bilen Türkmenbaşyda port desgalarynyň giňelmegine potensial gatnaşmak hakynda intensiw strategik gepleşigi dowam etdirer.

Infrastrukturanyň beýleki pudaklaryna maliýe taýdan goldamak üçin mümkinçilikler ýakyn geljekde, ähtimal, örn çäklendirilen bolar. Şeýle-de bolsa ÝRÖB bu pudakda örän zerur reformalara aýak diremegini dowam etdirer.

Döwlet ýa-da jemgyýetçilik guramalary bilen işiň çelgileri

KOHK, TFP üçin karz ugurlary bilen döwlet banklarynyň üsti bilen hususy karz alyjylar tarapyndan çäklendiriler; döwlet kärhanalary TFP-niň çäklerinde karzlaşdyrmak hukugyna eýe bolmazlar.

Hazar deňziniň portunyň esasy infrastruktura taslamalary ýaly aýry-aýry sebit ulag taslamalaryny goldamaga beýleki HMG-lar ýa-da esasy ikitaraplaýyn donorlar bilen goldamaga Bankyň gatnaşmagy bergä hyzmat etmegi, ekologik taýdan durnukly ösüşe we halkara tejribesine laýyklykda satyn alnan kömekçi potratçylyk mehanizmleri arkaly hususy pudagyň ösüşine goýum goýmaga ýardam etmekde girdejileriň akymalarynyň generirlenmegini üpjün etmek üçin pugta şertlere laýyklykda struktirlener. Döwlet edaralary bilen özara hereket etmek üçin deslapky şertler ulag amallarynda täjirçilik ýörelgeleriniň ornaşdyrylmagyna, şol sanda harajatlaryň öwezini dolmaga, aýdyňlyga, netijeli korporatiw dolandyrmaga, şeýle hem ekologik täsiri düzetmek üçin kabul ederlikli halkara standartlara laýyk getirmäge ýardam etmäge, şeýle hem satyn almalar boýunça Bankyň kadalaryna laýyk getirmäge gönükdirilen nyrh emele getirmegiň ornaşdyrylmagyna basyş etmek bilen reformalar babatda anyk çäreleri kabul etmek boýunça hökümetiň takyk meýline düşünilýär.

Döwlet pudagynda ähli taslamalar üçin Bank onuň maliýeleşdirilmegi ÝRÖB-niň satyn almalar kadalaryna laýyklykda seçilip alynjak potratçylary üçin bölünip beriljekdigini kepillendirýär.

Ýol we demir ýol pudagynyň taslamalaryna gatnaşmak üçin bank çelgileriniň ýerine ýetirilmändigini nazara alyp, bu pudakdaky taslamalar amala aşyrylmaz.

3.4.3. Geljekki reformalar üçin binýady goýmak

Esasy wezipeler

- **Nebit-gaz pudagyndan girdejileriň aýdyňlygy.** Ýurduň uglewodorod baýlyklaryny dolandyrmagyň aýdyňlygyny ýokarlandyrmak örän möhümdir. Türkmenistan nebitiň we gazyň uly gollaryna eýelik edýär, olar döwlet nebit kompaniýasy bilen birnäçe halkara nebit kompaniýalarynyň arasynda bilelikdäki kärhanalaryň çäklerinde özleşdirilýär. Esasy wezipe hususy pudak tarapyndan nebitiň we gazyň öndülişi häzirligçe örän çäklendirilen bolup galýan ýurduň serişdelerini dolandyrmagyň aýdyňlygyny ýokarlandyrmak bolup durýar.
- **Energiýa netijeliligi.** Türkmenistan sebitde energiýa we uglerodlary talap edýän ykdysadyýetleriň birine eýedir. Munuň özi köplenç uglewodorodlaryň köp gollarynyň hasabyna goldanylýan energiýa göterijiler üçin pes bahalar zerarly bolup geçýär. Gaz, elektrik togy we ýangyjyň beýleki görnüşlerine durmuş we täjirçilik ahyrky sarp edijiler üçin döwlet subsidiýalary 2030-njy ýyla çenli Prezidentiň Permany bilen kepillendirildi. Ykdysady esasyda uzak möhletli maýa goýumlaryna ýardam etmek üçin kadalaşdyryjy-hukuk binýady ýokdur. Energetiki netijeliligi ýokarlandyrmak üçin höweslendirmeler ykdysadyýetiň ähli pudaklarynda energiýa göterijiler we beýleki degişli amallar üçin bazar nyrh emele getirmäge geçmek arkaly ykdysadyýetiň ähli pudaklarynda güýçlendirilmelidir.
- **Munisipal pudak.** Suw üpjünçilik we suwy arassalamak döwlete degişlidir we döwlet tarapyndan dolandyrylýar, şoňa görä-de olaryň maliýe we amaly netijeliligini gowulandyrmak zerurlygy aýdyň bolup durýar. Jemagat infrastrukturasy çygyrynda, suw üpjünçiligi, gaty galyndylaryň ulizasiýasy, merkezleşdirilen ýylylyk üpjünçiligi we şäher ulag infrastrukturasy babatda bazar reformalaryna indi başlamak öňde durýar. Şäher ulagynda awtobus gatnawy heniz doly özbaşdak däldir we heniz «açylan eliň aralygy üçin» gatnaşyklary ýola goýmak öňde durýar. Esasy wezipeler hökümet bilen «açylan eliň aralygyndaky» gatnaşyklar bilen kompaniýalary döretmek we eýesi/ýokary wezipeli adam bilen kompaniýanyň arasynda nyrlaryň we şertnamalaýyn ylalaşyklaryň häzirki zaman metodologiýasyny ösdürmek bolup durýarlar.

Strategik gepleşik

Bank bu pudaklarda işi amala aşyryp biler, diňe syýasy we ykdysady çelgilere, şeýle hem sektoral çelgiler laýyklykda kanagatlanarly reformalaryň amala aşyrylan şertinde amala aşyryp biler. Şeýle reformalara itergi bermek üçin Bank ilki bilen pudaklaryň birnäçesinde strategik gepleşiğe gatnaşmaly bolar.

Bank býujetiň çäklerinde WGG-niň ondan-oňa geçmegini goşup, Walýuta Ätiýaçlyklar Gaznasynyň we Durnuklaşdyryş Gaznasynyň aýdyň dolandyrmagyna, gözegçiligine we administrirlemäge ähmiýet berip, Bankyň aýdyňlygyny pugtalandyrmagyň artykmaçlygyny wagyz etmegini dowam etdirer.

Bank harajatlaryň öweziniň dolunmagyna gönükdirilen nyrh ulgamynyň esasynda ýatan energiýa netijeli kanunlaryň we kadalaryň ornaşdyrylmagyna ýardam eder, munuň özi, ahyrky hasapda, energiýanyň tygşytlanmagyndan utýan, gyzyklanýan korporasiýalar üçin töwekgelçiligi görkezýän bazar karz stawkalaranyň kabul edilmegine ýardam eder.

Suw üpjünçilik, merkezi ýyladyş, şäher ulagy we lagym pudaklarynda munisipal derejede düýpli boşluklary düzetmek üçin Bank kararlaryň merkezleşdirmeden daşary kabul edilmegine gönükdirilen reformalara; häzirki zaman kadalaşdyryjy-hukuk binýadyna, korporatizirlenen jemagat hojalygynyň hasabat berijiliginiň, aýdyňlygynyň we korporatiw dolandyryşynyň güýçlenmegine, jemgyýetçilik bilen maslahatlara, bäsdeşlik tenderleriniň esasynda hususy pudagyň giňden gatnaşmagyna ýardam eder.

Türkmenistanda ykdysady ýagdaýy gowulandyrmaga kömek bermek üçin Bank korrupsiýa meselelerini çözmek üçin halkara guramalarynyň we beýleki halkara maliýe guramalarynyň, şeýle hem hämikiýet edaralarynyň tagallalaryna goşular.

3.5. Bankyň çaklanylýan işiniň ekologik we sosial netijeleri

Agrosenagat toplumynda potensial taslamalar suw serişdeleriniň umumy ýetmezçiligi we reformirlenmedik dolandyryşy bilen baglanyşykly meseleler bilen çaknyşyp bilerler. Türkmenistanyň arid ekoulgamlary we suw serişdeleriniň çäklendirilendigi ýurdy ekologik zyýana goragsyz edýär. Ahyrky sarp ediji derejesinde suwy hasaba almak ulgamynyň bolmazlygy, pagta senagaty üçin suw almak üçin suwuň sarp edilişiniň ýokary derejesi suw almak ulgamynyň pes netijeliligi bilen birhatarda özüniň täsiri bardyr. Getirmelerdäki bökdençlikler we agyz suwunyň hili (aýratyn-da oba ýerlerinde) pestisidleriň we himiki dökünleriň yzlaryny saklaýan potensial hapalanan oba hojalyk akar suwlary suwuň üsti bilen berilýän keselleriň ýüze çykmagynyň ýokary töwekgelçilik derejesini döredýärler. Gurluşyk taslamalarynyň has köp sany, şeýle hem kiçi we orta täjirçiligiň ösmegi töwekgelçilige baha bermegiň umumy bolmazlygy we degişli talaplary berjaý etmegiň ýeterlik däl üpjün edilmegi bilen baglanyşykly arassaçylygyň, zähmetiň howpsuzlygynyň meseleleri bilen utgaşyp biler. Port infrastrukturasyň taslamalarynda nebiti gaýtadan işleýän zawoddan we nebitiň daşalmagyndan düýpli hapalanmanyň bolmagyny, şeýle hem Hazar deňiziniň türkmen böleginde deňiz nebiti gazyp alýan köneleşen platformalaryň bolmagyny nazara almak gerek, olar nebit çaknyşmalarynyň, dökümleriniň we deňiz gurşawynyň hapalanmak töwekgelçiligini döredýärler. Ballast suwlaryny dolandyrmak serişdeleriniň bolmazlygyna hem garalmalydyr, ÝRÖB öz taslamalarynda daşky gurşawyň, saglygyň we howpsuzlygyň potensial meselelerine baha berer, şeýle hem bank tarapyndan maliýeleşdirilýän ähli amallarda ÝRÖB-niň önümçilik talaplarynyň berjaý edilmegini gazanmak üçin ekologik we sosial çäreleriň Meýilnamasyny işläp taýýarlaýar.

Bank tarapyndan ýaňy-ýakynda tassyklanýan jyns meseleleri boýunça sstrategik başlangyç Türkmenistanyň pudaklarynyň birnäçesinde uly gender tapawutlarynyň bardygyny belledi w şoňa görä-de Türkmenistan jyns meseleleri boýunça işlemekde ileri tutulýan ýurtlaryň biri hökmünde kesgitlenildi. Şunuň bilen baglanyşykly Bank mümkinçiligine görä Türkmenistanyň senagatynyň degişli pudaklarynda taslamalary işläp taýýarlamaga we durmuşa geçirmäge çalşar. Senagat, söwda we agrosenagat toplumynyň pudaklarynda Bank munuň iş ýüzünde mümkin bolan ýerinde iş ornunda deň mümkinçilikleri üpjün etmäge we zerur mahalynda goldamaga öz müşderilerini höweslendirer. Infrastruktura we energetika pudaklarynda Bank hyzmatlaryň hem erkekleriň, hem aýallaryň isleglerine jogap berer ýaly ýagdaýda işlenip taýýarlanylmagyny we amala aşyrylmagyny gazanmaga çalşar. Bank aýal telekeçileri goldamak, maliýeleşdirmäge we olaryň işini goldamaga olaryň elýeterliligini üpjün etmek arkaly ýüze çykarmak maksady bilen maliýe edaralarynyň pudagynda öz müşderileri bilen işlemäge çalşar. Şeýle-de bolsa ÝRÖB-niň Türkmenistanyň gender taslamalaryna gatnaşmak derejesi Bankyň takyklanýan strategiýasynyň we ýurtda amallaryň mümkin bolan sanynyň çäklerinde açyljak mümkinçiliklerine bagly bolar.

Türkmenistanda jyns meseleleriň has jikme-jik beýany üçin 8-nji Goşunda seret.

4. MAÝA BOLAN ELÝETERLILIK

4.1. Maliýeleşdirmegiň hususy çeşmeleri

Türkmenistan halkara maliýe bazarlaryna ýeterlik goşulşmazlygy zerarly global maliýe çökgünliginden güýçli ejir çekmedi. Ykdysadyýet köp derejede artyşyň we ösüşiň maliýeleşdirmek çeşmesi ýaly uglewodorod baýlyklaryna köp derejede baglydyr: Türkmenistan gazyň gurlary boýunça dünýäde 4-nji orunda durýar. Uglewodorodlaryň eksporty soňky on ýyllygyň dowamynda uly býujet we daşary profisiti goldamaga Türkmenistana mümkinçilik berdi, 2009-njy ýylda we gaz geçirijisinde kuwawatly partlamadan soň Russiýa gazyň iberilişiniň düýpli pese geçen 2010-njy ýylyň başyndaky gysga döwür muňa degişli dälendir.

Göni daşary ýurt maýa goýumlarynyň akymy soňky on ýyllykda düýpli artdy, ýöne örän pes binýatda artdy. Maýa goýujylar esasan nebit we gaz pudagyna gözükdirildi. Daşarky bergi pes derejede galýar.

Bank pudagy 52 göterime golaý derejede JÖI üçin aktiwler bilen köp bolmadyk we ýokary jemlenen bolup galýar. Karzlaryň 90 göterimden gowragy iň uly döwlet banklarynyň 6-synyň üstüne düşýär. Hususy pudaga karzlar 2009-njy ýylda 2 göterim bilen deňeşdirilende 2012-nji ýylyň ahrynda JIÖ-den göterimleriň 4-e golaýyny düzýär. Hususy pudagy karzlaşdyrmagyň ösüşi banklaryň pes maýa binýady, hususy pudagyň kärhanalary üçin çylşyrymly iş gurşawy zerarly pes isleg bilen saklanylýar we banklara moral taýdan täsir etmek pes göterim stawkalary boýunça döwlet kärhanalaryna karzlar bermek bilen saklanýar.

Netijede KOHK üçin karzlara bolan elýeterlilik çäklendirilendir, maliýeleşdirmegiň bank däl çeşmeleri, lizing ýaly düýbünden ýokdur. 2009-njy ýylda hem döwlet serişdeleriniň hasabyna, hem ýylyk 5 göterim möçberinde subsidirlenen göterim stawkaly täjirçilik banklarynyň üsti bilen hususy kiçi we orta täjirçiligiň ösüşini goldamakda döwlet syýasatyny beýan etmek bilen täze kanun kabul edildi.

Maýa bazarlary örän gowşak ösendir, maýanyň täjirçilik hususy pudagy bolsa heniz peýda bolmak ýagdaýynda durýar. Häzirki wagtda aktiw hususy maýa ýokdur, maýa goýumlar üçin elýeterlilikli maýa bolsa köp dälendir.

Türkmenistanyň häzirki wagtda haýsydyr bir esasy halkara karz agentligi tarapyndan berlen karz reýtingi ýokdur. Moody's Agentligi üpjünçiligi goldamak boýunça ýeterlik maglumatlaryň we habaryň yokdugy bilen baglanyşykly 2010-njy ýylyň sentýabrynda öz reýtingini yzyna aldy (ýerli walýutada uzak möhletli karzlar üçin B2). Fitch agentligi 2005-nji ýyldan Türkmenistana reýting 7 bermedi.

4.2. Beýleki MFU-lar we köptaraply donorlar bilen hyzmatdaşlyk

Bank öz esasy syýasy, durmuş wezipelerini, maýa goýum klimatynyň we sebit täsiriniň meselelerini çözmek üçin öz tagallalaryny birleşdirip, Türkmenistanda gatnaşýan beýleki halkara maliýe guramalary, donorlar we halkara guramalary bilen ykjam hyzmatdaşlygyny dolwam etdirer.

Bütindünýä Banky

Bütindünýä bankynyň strategiýasyny durmuşa geçirmek hakynda gündelik aralyk nutuk Türkmenistan üçin maliýe amallaryny göz önünde tutmaýar. Ol şeýle-de bolsa ykdysadyýetiň diwersifikasiýasy we döwrebaplaşdyrylmagy üçin tehniki kömegi durmuşa geçirmäge we professional taýýarlyk hem-de klimatynyň üýtgemegi bilen baglanyşykly wezipeleri çözmäge gönükdirildi. Esasan TP Türkmenistanyň häkimiýetleri bilen bilelikde tölegli hyzmatlaryň hiline kömek eder. ÝRÖB Bütindünýä banky bilen täze strategiýanyň hereket ediş döwrüniň dowamynda strategikleşiğiň esasy başlangyçlary boýunça pugta hyzmatdaşlygy goldar.

ABR we IBR

Türkmenistan üçin ABR-nyň strategik ileri tutulmalary sebit aragatnaşygyny ýokarlandyrmak üçin ulag we energetiki infrastruktura we ekologik taýdan arassa energetika we maliýe pudagyny ösdürmek üçin strategiýa we potensialy artdyrmak çygrynda maslahat bermelere ähmiýet berer. SARES-iň gün tertibi Türkmenistanda ABR-niň amallary üçin hereket ediji güýçleriň biri bolup durýar. Öz nobatynda IBR-niň ýurtdaky işi demir ýol infrastrukturasyň maliýeleşdirilmegini we iki uly nebit tankerleriniň edinilmegini, şeýle hem suw üpjünçilik çygrynda hyzmatdaşlygyň pugtalandyrylmagyny öz içine alýar. ÝRÖB Aziýa ösüş we Yslam ösüş banky bilen Aziat ulag infrastruktura pudagynda geçişe ýardam etmek maksady bilen pugta hyzmatdaşlygy göz önünde tutýar.

Beýleki MFU-lar we donorlar

Döwlet pudagynyň aýdyňlygy babatda reformalar strategik gepleşik arkaly Bankyň halkara guramalary bilen hyzmatdaşlygyny dowam etdirjek esasy ugurlardan biri bolup durýar. Maýa goýum kadalarynyň we durnuklaşdyryş gaznasynyň we beýleki amaly walýuta serişdeleriniň ýolbaşçylyk ýörelgelerini çap etmek, şeýl hem fiskal desentralizasiýa tarap ädimleriň hasabyna döwlet hyzmatlaryny bermegiň hasabatlylygyny we netijeliligini gowulandyrmak esasy pudaklar bolup durýar, bu ýerde häzirki wagtda ÝB we BMGÖB maslahat bermelerini amala aşyrýarlar. Bu Türkmenistan üçin gazyp alýan pudaklaryň başlangyç aýdyňlygyna (GPBA) laýyklygyny gazanmak Türkmenistan üçin ugurda möhüm çelgileriň biri bolup biler, munuň özi geljekde nebit-gaz pudagynda ÝRÖB-niň maýa goýumlary üçin gapylary açyp bilerdi. Şonuň bilen birlikde raýat jemgyýeti ep-esli ösen bolmalydyr, ozaly bilen ýurt GPBA tarap goşulýşyp biler, çünki raýat jemgyýeti bu başlangyçda möhüm gözegçilik ediji roly oýnaýar.

4.3. Ýewropa Bileleşigi bilen hyzmatdaşlyk

Bankyň ÝB bilen hyzmatdaşlygy köpgyraňlydyr. Bank durnuklylygy, demokratiýany we adam hukuklarynyň berjaý edilmegini üpjün etmek boýunça ÝB-niň işine monitoringi alyp barýar, çünki olar maýa goýum klimatyna gös-göni täsir edýärler we hususy pudagyň ösüşi we bank işi, ulag we infrastruktura ýaly reformalar talap edýän beýleki esasy pudaklar babatda strategik gepleşigiň esasy wezipeleri boýunça hyzmatdaşlygy giňelder.

Bank taslamalary durmuşa geçirmek üçin ÝB-niň tehniki ýardamyny düýpli möçberde alýar we ykdysadyýetiň ylalaşylan segmentlerinde reformalara ýardam etmek üçin serişdeleriň bolmagyny üpjün etmek üçin täze ýurt strategiýasynyň hereket ediş döwrüniň içinde ÝB bilen ykjam aragatnaşygy saklar.

1-nji GOŞUNDY – SYÝASY BAHA BERMK

Geçen ýyllaryň içinde bank Banky esaslandyrmak hakyndaky Ylaşygyň 1-nji maddasyny berjaý etmek maksady bilen köp partiýaly demokratiýanyň, dürli pikiriligiň we bazar ykdysadyýetiniň meselelerinde Türkmenistanyň ösüşine syn etdi. 2010-njy ýylyň martynda Bank Türkmenistan üçin takyklan strategik çemeleşmäni kabul etdi, munuň özi ýurduň ykdysady, işewür we syýasy gursawynda üýtgetmelere derhal jogap bermäge mümkinçilik berdi, strategiýanyň geçen döwründe reformalardaky ösüş haýal boldy. Ykdysady görkezijileriň dördüsinden üçüsünde käbir ösüş gazanyldy, ýöne käbir oňyn ädimler bellense-de, ýurt strategiýasynyň syýasy gözükmeleriniň üçüsi boýunça düýpli ösüş bolmady.

Syýasy babatda bank Strategiýanyň geçen döwrüniň içinde köp partiýaly demokratiýanyň we dürli pikiriligiň ýörelgelerini ulanmakda Türkmenistan tarapyndan gazanylan ösüşe ozalkylary ýaly binjalyk bolýar. Syýasy häkimiýet ýerine ýetiriji şahanyň elinde jemlenildi we kanun çykaryjy ýa-da kazyýet häkimiýeti bilen ýeterlik derejede deňeçerleşdirilmedi. 2012-nji ýylyň 12-nji fewralynda bolan soňky Prezident saýlawlary AHDI/ÝHHG-den synçylar gatnaşmazdan geçdi, çünki olaryň isleglere baha bermek boýunça missiýasy ýurduň saýlaw ulgamynyň bäsdeşlik saýlawlary üçin halkara standartlaryna laýyk gelmeýär diýen netijä geldi. Ilkinji alternatiw syýasy partiýanyň 2012-nji ýylyň awgustynda hasaba alnandygyna, onuň döredilmegine, bir partiýaly ulgamy formal bozmagyna garamazdan, häzire çenli Türkmenistanda hakyky syýasy dürli pikiriligiň giňelmegine ýardam etmeýär.

Köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň erkinligi düýpli mesele bolup galýar we ýurtda adamyň umumy hukuklaryny berjaý etmek bilen ýagdaý degişli kanunçylygyň kabul edilmegine garamazdan kanagatlanarsyzdyr. Raýat we syýasy hukuklar hakynda – şol sanda gynamalary gadagan etmek, köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň erkinligi we ondan-oňa gitmek erkinligi hakyndaky halkara şertnamalarynyň çäklerinde ýurduň borçnamalarynyň ýerine ýetirmegi ep-esli gowulandyrylmalydyr.

Erkin Saýlawlar we Wekilçilikli Hökümet

Erkin, açyk we bäsleşikli saýlawlar

Türkmenistanyň saýlaw kanunçylygynyň Konstitusiýada ýaňlanan möhüm esasy ýörelgeleri we ählumumy, göni we deň gizlin ses bermek bilen saýlamak hukugy ýaly saýlawlary geçirmek bilen baglanyşykly kanunlary saklaýan wagtynda saýlaw prosesiniň möhüm ugurlarynyň birnäçesi göwnējaý ýagdaýda düzgünleşdirilmeýär.²

Kanunçylykda düýpli üýtgetmelere garamazdan saýlawlar hakyndaky kanunlar häzire çenli ýetmezçilikleri, şol sanda kanunçylygyň yzygiderli bolmadyk ulanylmak töwekgelçiligini döredýän, proporsionallyk ýörelgesini, hem mejlis (parlament) üçin, hem prezidentlik saýlawlary üçin dalaşgärler üçin uzak wagtlyk ýaşamak talabyny, saýlaw toparlarynda syýasy dürli pikiriligi üpjün etmek we saýlaw prosesiniň aýdyňlygyny üpjün etmek üçin mehanizmleriň bolmazlygyny bozujy düzgünler saklanyp galýar.³

Türkmenistana heniz saýlawlary geçirmek öňde durýar, olar degişli halkara standartlaryna ykrar ediler. 2012-nji ýylyň 12-nji fewralynda bolan soňky prezident saýlawlary HDAHI/ÝHHG-dan synçylar gatnaşmazdan geçdi. Islegler baha bermek üçin missiýa (IBM) HDAHI/ÝHHG 2012-nji ýylyň 3-nji ýanwaryndaky öz nutugynda synçy missiýany ýerleşdirmezlik kararyny şeýle düşündirdi: «Esasy azatlyklaryň ozalkysy ýaly çäklendirilýändigini nazara alyp, häzirki ýagdaý

²ÝHHG/HDAHI, Türkmenistanyň Elektoral Kanunçylygyna baha bermek, Waşawa, 2012-nji ýylyň 23-nji iýuly, 2-nji sah.

³ÝHHG/HDAHI, Türkmenistanyň Elektoral Kanunçylygyna baha bermek, Waşawa, 2012-nji ýylyň 23-nji iýuly, 4-nji sah.

bäsdeşlik ediji syýasy alternatiwalaryň arasynda saýlawy çäklendirýär we demokratik saýlawlary geçirmek boýunça OBSE-niň borçnamalaryna laýyklykda hukuk binýadyny üpjün etmekdäki ösüş ozalkylary ýaly etmegi öňde durýar, MOP HDAHI/ÝHHG-niň (IBM) saýlawlara syn etmek boýunça missiýanyň ýaýbaňlandyrylmagy hatda çäklendirilen häsiýet diýip hasap etmeýär, wagtyň bu bölegi üçin haýsydyr bir peýdaly bolar»⁴.

Prezident saýlawlary hakynda täze kanun 2011-nji ýylda kabul edildi. Kanunyň käbir düzgünleri kanunçylygy halkara standartlaryna getirse-de, birnäçe möhüm kemçilikler henizem galdy, şol sanda dalaşgär hökmünde sese goýulmak hukugy babatda esaslandyrylmadyk çäklendirmeler, söz azatlygyny çäklendirýän diffamasiýa hakynda düzgünler we iş ýörediş kepillikleriniň we netijeli hukuk goragyny üpjün etmek üçin apellýasiýa binýadynyň bolmazlygy.⁵

Ýeke-täk saýlaw kodeksi parlament tarapyndan 2013-nji ýylyň maýynda kabul edildi. BMGÖM-niň taslamasynyň maslahatçysy häkimiýetlere saýlaw kodeksini işläp taýýarlamakda ýardam etmäge çekildi. Häzirki hukuk ulgamy mundan beýläk-de kämilleşdirilmegini talap edýär, ýöne kanunçylyga üýtgetmeleri girizmek saýlaw prosesini OBSE-niň borçnamalaryna we beýleki halkara standartlaryna laýyk getirmek üçin öz-özünden ýeterlik däl. Munuň özi kanuny netijeli durmuşa geçirmek üçin syýasy erkinligi we hakyky saýlaw prosesleriniň esasynda ýatan dürli pikirlilik gurşawynyň işlenip taýýarlanylmagyny hem talap edýär.

Häkimiýetiň bölünmegi we harajatlaryň hem-de garşylaryň netijeli ulgamy

Häkimiýetiň ýerine ýetiriji, kanunçykaryjylyk we kazyýet häkimiýetine bölünmek ýörelgesi Konstitusiýada beýan edildi. Ýöne iş ýüzünde syýasy häkimiýet ýerine ýetiriji şahanyň elinde jemlenendir we kanunçykaryjylyk ýa-da kazyýet häkimiýeti bilen ýeterlik däl deňeçerleşdirildi

1991-nji ýylda Türkmenistanyň Garaşsyzlygy jar edilenden soň öňki Prezident Saparmyrat Nyýazow 1999-njy ýylda «Ömürlük Prezident» diýlip yglan edildi. 2006-njy ýylda ol aradan çykandan soň, 2007-nji ýylda prezident saýlawlary boldy. Gurbanguly Berdimuhamedow saýlawlarda sesleriň 89 göterimini aldy we 96 göterim gelmeginde sesleriň 97 göterimi bilen 2012-nji ýylda wezipede bolmagyň 5 ýyly üçin ýene gaýtadan saýlanyldy.

Mejlisiň (parlamentiň) häzirki 125 deputaty 2013-nji ýylyň dekabrynda saýlanyldy. Parlamente ýene-de güýçli ýerine ýetiriji häkimiýet şahasyny durnuklaşdyrýan organ bolmak öňde durýar.

Kazyýet ulgamynyň netijesiz işlemegi kazyýet häkimiýetiniň garaşsyzlygynyň bolmazlygy bilen döredi, çünki kazylary bellemek we öňe ilerletmek jogapkärçiligi Prezidente degişlidir. Kazyýet ulgamynda giňden ýaýran korrupsiýa hakynda köp sanly maglumatlar bar.

Saýlawly wezipeli adamlar üçin dolandyrmagyň netijeli mümkinçiligi

Ähli esasy çözümleri kabul etmek prezidentiň elinde jemlenildi. Prezident ýurtda häzire çenli ÝHHG-niň borçnamalaryna we beýleki halkara standartlaryna laýyklykda saýlawlar geçirmese-de göni umumymillî saýlawlarda saýlanylýar. Soňky prezident saýlawlary bäsleşikli saýlawlar üçin amatly şertleriň ýoklugy bilen baglanyşykly HDAHI/ÝHHG-dan synçylar gatnaşmazdan geçdi. Parlamentiň agzalary, olar hem uniwersal gatnaşmak bilen döwürleýin saýlawlary geçirmek arkaly saýlanylýar, dolandyrmakda çäklendirilen ygtyýarlyklara eýedirler. Beýleki syýasy täsiriň saýlaw däl çeşmelri we kararlary kabul etmek ýurtda ýokdur.

⁴ Türkmenistan Respublikasy, 2012-nji ýylyň 12-nji fewralyndaky prezident saýlawlary, ÝHHG/HDAHI, Isleglere baha bermek hakynda hasabat, 2011-nji ýylyň 7-9-njy dekabry, Waşawa, 2012-nji ýylyň 3-nji ýanwary, 3-nji sah.

⁵ Türkmenistan Respublikasy, 2012-nji ýylyň 12-nji fewralyndaky prezident saýlawlary, ÝHHG/HDAHI, Isleglere baha bermek hakynda hasabat, 2011-nji ýylyň 7-9-njy dekabry, Waşawa, 2012-nji ýylyň 3-nji ýanwary, 1-nji sah.

Raýat Jemgyýeti, KHBS we Raýat gatnaşygy

Raýat jemgyýetiniň möçberi we garaşsyzlygy

Ýurtda emele gelen ýagdaý hökümete dahylsyz garaşsyz guramalar (HDGG) üçin işi örän kynlaşdyrýar. Kanun ähli YÖB-laryň Adalat ministrliğinde hasaba alynmaktan geçmegini talap edýär. Hasaba alynmadyk YÖB-niň işi jerime bilen, gysga möhletli tutup saklamak we emlägi muzdsuz almak bilen jeza berilýär. Diňe hasaba alnan YÖB-lardan käbiri halkara guramalary tarapyndan garaşsyz diýlip ykrar edildi. Ýurtda hemişelik gatnaşýan adam hukuklary boýunça halkara YÖB-lary ýokdur, munuň özi olaryň adam hukuklary çygrynda hökümetiň syýasatyny we tejribesini barlamak ukybyny düýpli çäklendirýär.

Senzurasyz garaşsyz dürli pikirli KHBS

Döwletiň köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň erkinligini kepillendirýän, KHBS hakyndaky ilkinji kanun 2012-nji ýylyň dekabrynda kabul edildi. Kanun senzuranyň we köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň işine gatyşmaga ýol bererliksizdigi hakynda hem mälim etdi.

Ýöne, iş ýüzünde KHBS-niň erkinligi düýpli mesele bolup galýar. Hökümet ähli çap KHBS-laryny maliýeleşdirýär we iş ýüzünde gözegçilik edýär. Daşary ýurt gazetlerini getirmäge bolan uly çäklendirmeler bardyr. Hökümet ýerli radio we telewideniýä gözegçilik edýär, ýöne telewizion alyp-eşdirişniň daşary ýurt kanallaryna bolan elýeterlilik üpjün edýän hemra antennalary bütün ýurt boýunça giňden ýaýrandyr.

Töhmet jenaýat etmiş bolup galýar we žurnalistler häkimiýetler tarapyndan repressiýa howatrylanyp, öz-özüne senzurany amala aşyrýarlar. Hökümet oppozision syýasy garaýyşlara ýa-da prezidentiň tankytlaryna mälim etmäni gadagan edýär. Internete elýeterlilik bu babatda gowulandyrmalaryň birnäçesine garamazdan ozalkylary ýaly çäklendirildi, hökümet raýatlaryň internet-işjeňligine gözegçilik etmegini dowam etdirýär.

Raýat we syýasy gatnaşygyň köp sanly kanallary

Türkmenistanda raýat jemgyýetiniň hasaba alnan guramalary örän azdyr we olar kararlary kabul etmegiň syýasy prosesine gatnaşmaga elýeterliliğiň çäklendirilen nokatlaryna eýedirler. Kararlary kabul etmegiň hökümet prosesi merkezleşdirilen bolup durýar we ýerine ýetiriji häkimiýetiň elinde jemlendi, ähli prosese aýdyňlyk we hasabat berijilik ýetmeýär.

Jemgyýetçiligiň maglumata ýeňil we erkin elýeterligine mümkinçilik bermek üçin halkara standartlaryna laýyklykda maglumat erkinligi hakyndaky kanuny ornaşdyrmak işine başlamak möhümdir.

Syýasy partiýalary döretmek erkinligi we guramaçylykly oppozisiýanyň bolmagy

Uzak wagtyň dowamynda Türkmenistan postsowet giňişliginde bir syýasy partiýa bolan ýeketäk ýurt bolup galdy. Munuň özi 2012-nji ýylyň awgustynda haçan-da ilkinji alternatiw partiýa – senagatçylar we telekeçiler Partiýasynyň döredilen wagtynda üýtgedi. Ýöne häzire çenli ony döretmek, bir partiýalylygy ulgamyny tehniki taýdan bozsa-da, Türkmenistanda syýasy dürli pikirli ýokarlandyrmaga ýardam etmedi.

Häzirikçe hakyky syýasy reformalar gazanylmasa, köp partiýaly ulgamy ösdürmek üçin gerek bolan bäsdeşlik gurşawyny döretmek kyn bolar. Täze syýasy ulgam ilkinji gezek 2013-nji ýylyň

15-nji dekabrynda bolup geçen parlament saýlawlarynda synag edildi. ÝHHG/HDAHI göwnejaý synçy missiýasyny ibermedi, ýöne saýlawlaryň halkara standartlaryna laýyk gelşine baha bermek üçin bilermenleriň 15-sinde durýan topary iberdi. Missiýa 2014-nji ýylyň 4-nji martynda öz hasabatyny berdi, ýagny «syýasy dürli pikirliligiň ýoklugy we häkimiýetiň dürli şahalarynyň arasynda ygtyýarlyklaryň ýeterlik bolmadyk bölünmegi, şeýle hem esasy azatlyklara hormat goýulmazlygy ÝHHG-niň borçnamalaryna we beýleki halkara borçnamalara hakyky we demokratik saýlawlaryň laýyk gelmegi üçin ep-esli kämilleşdirilmegini talap edýän saýlawlara ýardam etdiler» diýip jemledi.

Syýasy partiýalar hakynda täze kanun 2012-nji ýylyň ýanwarynda kabul edildi. Kanunyň kabul edilmegi halkara jemgyýetçiligi tarapyndan ykrar edildi we baha berildi. ÝHHG/HDAHI mundan beýläk-de gowulandyrmak boýunça seljermäni we maslahatlary özünde saklaýan kanun boýunça jikme-jik düşündirişleri çap etdiler.⁶

Kanunyň Başda durmagy we Adyl kazyýetlilige bolan elýeterlilik

Kanunyň Başda durmagy

Adalatly kazyýet seljermesine we esassyz tussag etmek we tutup saklamak erkinligine bolan hukuk Konstitusiýada we Jenaýat kodeksinde berkidildi, ýöne tejribede goldanylmaýar. Ol ýerde adatdan daşary ygtyýarlyklaryň esasynda dolandyryp ýa-da konstitusiion hukuklary we kepillikleri duruzyp biljek saýlanan häkimiýetlerde ýerler we ýagdaýlar boýunça takyk çäklendirmeler görkezilmedi. Prezidentiň *de-fakto* Permalary kanuny güýje eýedirler we konstitusiion permanlara gözegçilik barlagynyň netijeli mehanizmi ýokdur.

Kazyýet häkimiýetiniň garaşsyzlygy

Kazyýet häkimiýetiniň garaşsyzlygy kanunçylykda berkidildi, ýöne iş ýüzünde kazyýet häkimiýeti häkimiýetiň ýerine ýetiriji şahasyndan garaşsyz däldir. Ýurduň kazyýet ulgamy Prezidentiň tabynlygynda durýar. Prezidentiň kazyýet bellemlerini kanunçylyk taýdan gaýtadan gözden geçirmek ýokdur. Prezident kazylary ýalňyz bellemek we işden boşatmak hukugyna eýedir. Bu kazylar özleriniň wezipede bolmagynyň dowamynda Prezidentden garaşly bolup dularlar.

BMG-niň gynamalara garşy komiteti şeýle netijä geldi, ýagny: «Gatnaşygy döwlete halkara standartlaryna laýyklykda, hususan-da kazyýet edaralarynyň garaşsyzlygyna degişli esasy ýörelgelere laýyklykda borçlaryny ýerine ýetirmekde kazyýet ulgamyny döretmek we garaşsyzlygyny hem-de tarapgöýsizligini üpjün etmek boýunça çäreler görmegi gerek».⁷ Garaşsyz kazyýet gözegçiligini ýa-da häkimiýetleriň auditini üpjün etmek mehanizmi ýokdur. Kazyýet ulgamy korrumpirlenen we netijesiz bolup durýar.

Hökümet we raýat subýektleriniň kanunyň önündäki deňligi

Kanunyň önündäki deňlik aslynda kepillendirilýär, ýöne iş ýüzünde goldanylmaýar. Häkimiýetden hyýanatçylykly peýdalanmagyň önüni almagyň hakyky mehanizmleri ýokdur. Kanun döwletiň wezipeli adamlarynyň serişdeleriniň garaşsyz auditini göz önünde tutmaýar.

⁶ÝHHG/HDAHI, «Syýasy partiýalar hakynda» Türkmenistanyň Kanuny boýunça düşündirisler, Warsawa, 2012-njy iýyly

⁷MG-niň Ykdysady we Durmuş Geňeşi, Ykdysady, Durmuş we Medeni hukuklar boýunça Komitetiň 47-nji sessiýasy, Ženewa, 2011-nji ýylyň 14-nji noýabry – 2-nji dekabry, Jemleýji Synlar – Türkmenistan (E/C.12/TKM/CO/1.), 10-njy paragraf.

Netiýejli syýasat we korrupsiýa garşy göreşmek boýunça institutlar

Korrupsiýa we umumy aýdyňlygyň bolmazlygy Türkmenistanda düýpli mesele bolup galýar. Transparency International Korrupsiýany kabul etmek Indeksiň 2013-nji ýyldaky maglumatlary boýunça Türkmenistan barlanan döwletleriň 177-sinden 168-sini eýeleýär⁸. Kanun wezipipe korrupsiýasy üçin jenaýat jogapkärçiligini göz önünde tutsa-da, hökümet bu kanuny ýerine ýetirmekte netijesizdir, munuň netijesinde emeldarlar köplenç korrupsiýa işi bilen jenzasyz meşgullanýarlar.

Raýat we Syýasy Hukuklar

Söz, maglumat, din, wyždan, ondan-oňa gitmek, assosiasiýalar, ýygnaklar we hususy eýeçilik azatlygy.

Sözün, dine uýmagyň, wyždan, ondan-oňa gitmegiň, assosiasiýalar we ýygnaklaryň esasy azatlyklary Konstitusiýada we kanunlarda ykrar edilýär, ýöne iş ýüzünde pugta çäklendirilendir. Käbir aýry-aýry halatlarda käbir oňyn oňe gidişlikler boldy, ýöne tutuş ýurtda adam hukuklaryny berjaý etmek çäklendirilen bolup galýar we uly ösüş gerek. Eýeçilik hukugyna kazyýet ulgamynyň netijesizligi bilen baglanyşykly hukuk goragy ýetmezçilik edýär.

Ondan-oňa gitmek azatlygy düýpli ynjalysyzlyk üçin pudak bolup durýar. Türkmen häkimiýetleriniň gezelençler üçin gadaganlyklaryň formal däl we erkin ulgamynyň üsti bilen ýaşajylaryň Türkmenistany terk etmek we gaýdyp gelmek hukugyna erkin päsgelçilik berýändigleri habar berildi. Habarlara laýyklykda häzire çenli ýurtdan çykmak gadagan edilen adamlaryň «gara sanaw» diýlip atlandyrylýan adamlary bardyr.⁹ Munuň özi döwlet gözegçilik barlagy astynda sanawa goşulan adamlar üçin ýurda gelmegi we gitmegi çäklendirýär. Ýurduň içinde ondan-oňa gitmek azatlygyna bolan çäklendirmeler hem bardyr, çünki Türkmenistan ýaşayan ýeri boýunça hökmany hasaba aldyrmak ulgamyny goldaýar, munuň özi ýaşamak, işe ýerleşmek, gozgalmaýan emlägi edinmek, şeýle hem saglygy goragyň hyzmatlaryna elýeterlilik üçin zerur şert bolup durýar.

BMG-niň diňe bir ýörite nutukçysyna hususy talaplara garamazdan ýurda baryp görmäge rugsat berildi.¹⁰ 2008-nji ýylda din we dine uýmak azatlygy hakyndaky mesele boýunça Ýörite nutukçy Türkmenistana geldi we jemgyýet derejesinde çydamlylygyň we dini sazlaşyklyk klimatynyň jemgyýet derejesinde ýokary derejäniň agdyklyk edýändigini belledi. Ol şonuň ýaly-da raýatlaryň we dini obşşinalaryň düýpli ünsüň astynda durýandygyny we öz dini azatlygyny ýa-da dine uýmagyny ýüze çykaranda kynçylyklar bilen ýüzbe-ýüz bolýandyklaryny mälim etdi.¹¹

Oňyn oňe ilerleme hökmünde 2012-nji ýylyň aprelinde GHHK-niň wekilýetler topary 2011-nji ýylda lukmançylyk edarasyna öz ilkinji saparyna daýanyp, Içeri işler ministrliginiň

⁸ Transparency International, Korrupsiýany Kabul etmek Indeksi (CPI), 2013-nji ýylyň 3-nji dekabry <http://cpi.transparency.org/cpi2013>

⁹ İş ýüzünde Türkmenistan boýunça 2013-nji ýylyň uniwersal döwürleýin synynyň soňky tapgyry wagtynda raýat jemgyýetiniň guramalarynyň maslahatlaryndan biri-de – BMG-niň 10 hünärmenine, hususan-da hukuk goraýjylary hakynda mesele boýunça Ýörite nutukça, öz-özünü aňlatmak azatlygy boýunça Ýörite nutukça we parahatçylyklyklyk ýygnaklar we birleşikler azatlygy boýunça Ýörite nutukça hemişelik çakylygy ibermek.

¹⁰ Birleşen Milletler Guramasynyň Ynsan Hukuklary Boýunça Geňeşi, Ynsan Hukuklary Baradaky Ýokary Komissariatyň Edarasy tarapyndan taýýarlanan Gysga beýan Ynsan Hukuklary Geňeşiniň kararyna goşundynyň 5-nji paragrafyna laýyklykda taýýarlandy 16/21 Geneva, 30 ýanwar 2013, sah.5.

¹¹ Din we dine uýmak azatlygy hakyndaky meseleler boýunça Ýörite nutukçy Asmy Jahangiriň nutugy, A/HRC/10/8/Add.4, 52-nji bent.

ýurisdiksiýasy astynda durýan türmä elýeterlilik aldy.¹² Ýöne, MKKK-na ähli türmelere doly elýeterlilik berilmedi. Ýurtda garaşsyz milli ulgam ýokdur, ol tussag astynda saklanýlan ähli ýerlere yzygiderli monitoring we gözegçilik geçirmäge mümkinçilik berýär.

Adam hukuklary babatda ýurduň halkara borçnamalaryny durmuşa geçirmek maksady bilen 2007-nji ýylda edaraara topary döredildi. Hökümet şonuň ýaly-da «Adam hukuklaryna ýardam etmek we goramak boýunça Türkmenistanyň potensialyny pugtalandyrmak» ÝB/BMGÖM/AHÝKM (adam hukuklary boýunça ýokary komissaryň müdirligi) atly bilelikdäki taslamasyny amala aşyrdy. Taslamanyň netijesinde hökümet monitoring boýunça komitetlerde Türkmenistana wekilçilik edýän wezipeli adamlaryň bilimlerini ýokarlandyrmak arkaly şertnamalaýyn edaralar bilen özüniň özara hereketini gowulandyrdy. Halkara maslahatçylarynyň gatnaşmagy bilen häzirki wagtda Türkmenistanda adam hukuklary boýunça hereketleriň Milli meýilnamasynyň birinji taslamasyny taýýarlamak boýunça iş alnyp barylýar.

Aýallar, etniki we beýleki azlyklar üçin syýasy inklýuziwlik

Dürli kanunçylyk namalarynda aýallaryň üstünden nasiliýany gadagan etmek we aýallary goramak hakyndaky meseläni düzgünleşdirýän düzgünler bolsa-da, bu pudaga degişli anyk kanun ýokdur. Aýallar babatda hukuk bozulmasyny kesgitlemek Konstitusiýada diňe raýat hukuklaryna degişlidir. Häkimiýetlere ähli hukuklar babatda aýallaryň deňhukuklygy ýörelgesini goşmak teklipe edildi.¹³ Olar aýallar babatda ýaramaz stereotipleri düzetmek üçin Zähmet kodeksine gaýtadan gözden geçirmelidirler, olaryň gatnaşmagyny, hususan-da iş bilen üpjünçilik çygyryna gatnaşmagyny çäklendirýärler.¹⁴

Aýallar birnäçe görnükli döwlet wezipelerinde hyzmat edýärler we mejlisiň (parlamentniň) deputatlarynyň 125-siniň arasynda wekilçilik edildi, şol sanda mejlisiň spikeri tarapyndan wekilçilik edildi.

Yzarlamakdan, gorkuzmakdan we gynamalardan azatlyk

Gynamalara we beýleki ýowuz, adamkärçiliksiz we iş salyşmagyň ýa-da temmi bermegiň mertebäni peseldýän görnüşleriniň garşysyna Konwensiýanyň şertnamalaýyn edarasy Konwensiýanyň 1-nji maddasyna laýyklykda gynamalaryň kesgitlenmegini öz içine alýan, 2012-nji ýylyň awgustyndaky Jenaýat kodeksine düzediş hakynda mähim etdi. Şeýle-de bolsa kanunyň uzak garaşdyran üýtgedilmegi gynamalaryň dowam edýän tejribesini aradan aýyrmaz. Tussag edilenler bilen gynamalaryň we ýowuz çemeleşmegiň giňden ýaýran tejribesi hakynda köp sanly we yzygiderli tassyklamalar bardyr. Uniwersal döwürleýin syn (UDS) tarapyndan 2013-nji ýylda berlen maglumata laýyklykda azatlykdan mahrum edilen adamlar tutulan wagtynda we boýun almagy gazanmak we boýun alanyndan soň goşmaça temmi hökmünde deslapky tussag wagtynda we tutulyp saklanan pursadynda döwletiň wezipeli adamlary tarapyndan gynamalara, ýowuz çemeleşmä we haýbat atmalara sezewar edilýär.¹⁵

¹² GHHK Gyzyň Hajyň Halkara Komiteti, Türkmenistan: GHHK 2012-nji ýylyň 13-nji aprelinde türmelere baryp görýär. Metbugat--relizi.

¹³ Birleşen Milletler Guramasy, Adam hukuklary boýunça geňeş, 16/21 rezolýusiýanyň adam hukuklary boýunça geňeşine goşundynyň 5-nji bendine laýyklykda adam hukuklary boýunça ýokary komissaryň müdirligi tarapyndan taýýarlanan makalalar ýygyndysy, Ženewa, 2013-nji ýylyň 8-nji fewraly, 7-nji sah.

¹⁴ Birleşen Milletler Guramasy, Adam hukuklary boýunça geňeş, 16/21 rezolýusiýanyň adam hukuklary boýunça geňeşine goşundynyň 5-nji bendine laýyklykda adam hukuklary boýunça ýokary komissaryň müdirligi tarapyndan taýýarlanan makalalar ýygyndysy, Ženewa, 2013-nji ýylyň 8-nji fewraly, 7-nji sah.

¹⁵ Birleşen Milletler Guramasy, Adam hukuklary boýunça geňeş, 16/21 rezolýusiýanyň adam hukuklary boýunça geňeşine goşundynyň 5-nji bendine laýyklykda adam hukuklary boýunça ýokary komissaryň müdirligi tarapyndan taýýarlanan gysgaça

2-nji GOŞUNDY – GEÇİŞ YKDYSADYÝETIŇ WEZIPELERINE BAHA BERMEK

Talisada we kömekçi ýazgyda aşakda 2012-nji ýylyň geçiş hakyndaky Hasabata esaslanan pudaklar boýunça geçişniň wezipelerine umumy baha bermek berilýär. Her bir pudak üçin iki aýratyn baha bermeler bardyr: bazaryň gurluşyna baha bermek we bazar institutlaryna baha bermek.

Pudaklar	Bazaryň gurluşy	Bazar institutlary
Korporatiw pudak		
AST	Uly	Uly
Önümçilik we hyzmatlar	Uly	Uly
Gozgalmaýan emläk	Uly	Uly
Hususylar	Uly	Uly
Maýa goýumlary		
Telekommunikasiýalar	Uly	Uly
Energetika		
Tebigy serişdeler	Uly	Uly
Durnukly energetika	Uly	Uly
Elektrik energiýasy	Uly	Uly
Infrastruktura		
Suw we lagym	Uly	Uly
Şäher ulagy	Uly	Uly
Ýollar	Uly	Uly
Demir ýollar	Uly	Uly
Maliýe institutlary		
Bank çygry	Uly	Uly
Ätiýaçlandyryş we maliýe hyzmatlary	Uly	Uly
KOHK	Uly	Uly
Gymmatly kagyzlaryň bazarlary	Uly	Uly

AST

Bazar gurluşy: *Uly*

Bazar Institutlary: *Uly*

Esasy wezipeler: (i) Esasy azyk önümlerine bolan özüne düşýän gymmatyň esasynda bahalary kabul etmek we AST-niň kärhanalarynyň hususylaşdyrmak, şeýle hem pudagyň liberalizasiýasyny we hususylaşdyrylmagyny çaltlandyrmak üçin ýaňy-ýakyndaky ösüşi peýdalanmak.

2010-njy ýylda Türkmenistanyň JIÖ-niň 12 göteriminden gowragy düşen oba hojalyk pudagy, ozalkylary ýaly döwlet tarapyndan gatyşmagyň ýokary derejesi, subsidiýalar we bahalara gözegçilik edilmegi bilen häsiýetlendirilýär. Bahalara gözegçilik edilmegi fermadan önümiň hususan-da däne we pagta üçin hem girişinde, hem çykyşynda bahalar üçin bolmagyny dowam etdirýär. Oba hojalyk önüminiň möçberi soňky ýyllarda okgunly artýar we 2010-njy ýylda Türkmenistan ilkinji bolup dänäni eksport ediji boldy. Häkimiýete täze hökümetiň geleninden bäre, 2007-nji ýylyň fewralynda ýurtda alyş-çalyş hümmetiniň unifikasiýasyny we daşary ýurt maýa goýumlary hakyndaky täze kanunçylygy, şeýle hem çäklendirilen baha liberizasiýasyny, ol

esasany haryt treýderleri üçin peýdasyna boldy, şeýle hem oba hojalyk öndürijilerini goşup, uly kanunçylyk we ykdysady üýtgetmeler bilen reformalaryň haýal barşy başlandy. Ýaňy-ýakynda hökümet çörek we un üçin bahalary artdyrdy, ýöne bahalar ozalkysy ýaly netijeli gözegçilik edilýär. AST-niň kompaniýalarynyň birnäçesi hem hususlaşdyryldy. Ýere bolan hususy eýeçilik çäklendirilen bolup durýar we ýaňy-ýakyndaky reformalar diňe daşary ýurt kompaniýalaryna kärendäni goşup, ýeriň kärendesiniň ulgamynda gowulandyrmak üçin ýarymly boldy. Oba hojalygyny karzlaşdyrmakda gözegçilik edilýän döwlet banklary arkaly maksatly karzlar agdyklyk edýär. Irrigasiýalar we infrastruktura ep-esli maýa goýumalaryny talap edýär. Azyk senagaty hem başlangyç tapgyrda durýar, fragmentirlendi we maýa goýumalarynyň köp mukdaryna mätäçlik edýär. Häzirki zaman bölek satuw söwdasy ösüşiň irki tapgyrynda, hususan-da paýtagtyň çäklerinden daşarda durýar.

Önümçilik we Hyzmatlar

Bazar gurluşy: *Uly*

Bazar Institutlary: *Uly*

Esasy wezipeleri: (i) hususy kärhanalaryň peýda bolmagy we ösmegi üçin giňişligi döretmek üçin döwlet kärhanalarynyň hususlaşdyrylmagyny we restrukturizasiýasyny çaltlandyrmak; we (ii) salgyt düzgüniniň ýönekeýleşdirilmegini goşup, umumy işewür gurşawy mundan beýläk-de gowulandyrmak.

Önümçilik we hyzmatlar çygrynda geçiş diňe walýuta hümmetleriniň unifikasiýasy bilen bolup geçmäge başlaýar, munuň özi bahalaryň signalizasiýasyny we bazarlaryň işlemegini ep-esli gowulandyrdy. Hususy pudak, ýöne, uly bolmadyk bolup galýar we pudakda ozalkylary ýaly döwlet kompaniýalary agdyklyk edýärler. Hökümet häzire çenli hususlaşdyrmak meýilnamalaryny goşup, kiçi we orta telekeçiligi ösdürmäge ýardam etmek üçin işewür gurşawy gowulandyrmaga tagallalary jemleýär. Oňyn wakalaryň hatarynda hasaba aldyrmak üçin talaplary we KOHK üçin beýleki administratiw ýükleri gysgaldýan, 2009-njy ýylyň awgustynda kiçi we orta kärhanalar hakynda täze kanunyň kabul edilmegi belenilýär. 2010-njy ýylyň maýynda hökümet 2011-30-njy ýyllar üçin Türkmenistany durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli maksatnamasyny kabul etdi, ol hususy pudagy ösdürmegiň ileri tutulýan ugurlaryny kesgitleýär we bäsdeşligi we mundan beýläkki bazar we institusional reformalary güýçlendirmegiň möhümdigini ykrar edýär. Ilkinji gezek ol kiçi we orta kärhanalary hususlaşdyrmak meýilnamasyny aýdyň öz içine alýar. Hukuk ýuridik şahslar üçin importa bolan önünden töleg üçin gadaganlygyň aýrylmagyna garamazdan salgyt kadalarynyň erkin ulanylmagy ýaly kiçi we orta hususy kärhanalary döretmegiň we ösüşiniň öňe ilerlemegi üçin telekeçiligi üçin uly päsgelçilikler bolup galýar.

Gozgalmaýan emläk

Bazar gurluşy: *Uly*

Bazar Institutlary: *Uly*

Esasy wezipeleri: (i) eýeçilik hukuklarynyň goragyny üpjün etmek we institusional gurşawyň önünden aýdylmagy; (ii) sub-segmentler boýunça häzirki zaman täjirçilik emläginiň getirmelerini artdyrmak we maliýeleşdirmegiň häzirki zaman usullaryny ornaşdyrmak we (iii) häzirki zaman gurluşyk tehnikalaryny we tehnologiýalaryny, şol sanda energiýa netijeliligini ornaşdyrmak.

Gozgalmaýan emläk pudagy ösüşiň önümçilik irki tapgyrynda durýar we döwletiň bazara giňden gatnaşmagy bardyr. Gozgalmaýan emlägi ösdürmek gazyň eksportynyň hasabyna maliýeleşdirilýär we döwlet tarapyndan dolandyrylýar. Bazaryň köp standart önümleri we maliýeleşdirmegiň usullary ýokdur. Gozgalmaýan emlägi ösdürmek üçin kadalaşdyryjy-hukuk

binýady gowşak ösendir. 2008-nji ýylda hökümet täze konstitusiýany tassyklady, ol hususy eýeçilige bolan hukuklary goramagy ilkinji plana öňe ilerledýär, ýöne hukuk ulgamy şertnamalaryny ýerine ýetirmekde we eýeçilik hukuklarynda netijeli dälidir. Gozgalmaýan emlägiň durnuklylygyny goldamak (energiýa netijeliligini, daşky gurşawa täsiri) üçin häzirki zaman ilkinji we ikinji kanunçylygy ösdürmek nukdaý nazaryndan boşluklar heniz hem uludyr. Durnuklylygyň meseleleri hakynda jemgyýetçiligiň habarlylygy hem pes derejededir.

Telekommunikasiýalar

Bazar gurluşy: *Uly*

Bazar Institutlary: *Uly*

Esasy wezipeleri: (i) ýerüsti we ykjam aragatnaşyk kompaniýalaryny hususylaşdyrmak; (ii) bazaryň liberalizasiýasy, garaşsyz sazlaýjy edaranyň döredilmegi we häzirki zaman kadalaşdyryjy binýadyň kabul edilmegi, we (iii) telekommunikasiýa infrastrukturasyň mundan beýläkki ösüşi (sebitlerde Internete giň zolakly elýeterlilik).

Merkezi Aziýanyň beýleki ýurtlaryndan tapawutlylykda Türkmenistan telekommunikasiýa bazarynyň liberalizasiýasy boýunça örän çäklendirilen tagallalary kabul etdi. Aragatnaşyk ministrligi hem sazlaýjy, hem ýolbaşçy roluny oýnaýar we poçta hyzmatlarynyň we telekommunikasiýalaryň döwlet kärhanalarynyň birnäçesine gözegçilik edýär. TürkmenTelekom döwlet kompaniýasy ýerüsti aragatnaşyk, elektron poçta we internet hyzmatlarynyň esasy berijisi bolup durýar. 2000-nji ýylda ol maglumatlary bermek hyzmatlaryna monopoliýany aldy, şonuň bilen Internet-pudagyň ösüşini düýpli çäklendirdi. 2006-njy ýylyň ortasynda Aşgabatda internet-kafeniň açylmagyna garamazdan Internete elýeterlilik ozalkylary ýaly çäklendirildi we gözegçilik edilýär. Ykjam segmentde döwlete Altyn Asyr, Russiýanyň MTS telekommunikasiýa toparyna degişli MTS Türkmenistan bilen bäsdeşen TürkmenTelekom golçur kompaniýasy döwlete degişli boldy. 2010-njy ýylyň dekabrynda häkimiýetler MTS Türkmenistanyň ygtyýarnamasynyň hereketini togtatdylar, munuň netijesinde Altyn Asyr döwlet kompaniýasy ýurtda ykjam aragatnaşygyň ýeke-täk işjeň operatory hökmünde çykyş etdi. 2012-nji ýylyň iýulynda MTS hökümet bilen ylalaşyga gol çekýändigini yglan etdi, munuň özi oňa öz girdejisiniň bir bölegini döwlet operatory bilen paýlaşmaly bolsa-da, ýurtda amala başlamaga oňa mümkinçilik berdi. Altyn Asyr ykjam aragatnaşyk hyzmatlarynyň döwlet prowaýderiniň hususy ýapyk paýdarlar jemgyýetine öwrülmeği 2013-nji ýylyň aprelinde yglan edildi. Bu iş bäsdeşlik tenderini yglan etmezden tamamlandy.

Tebigy Serişdeler

Bazar gurluşy: *Uly*

Bazar Institutlary: *Uly*

Esasy wezipeleri: (i) nebiti we gazy agtarmakda we gazyp almakda hususy pudagyň gatnaşmagyny höweslendirmek; (ii) pes segmentde bäsdeşligiň liberalizasiýasy we ösüşi; (iii) garaşsyzlygy we uglewodorodlaryň çygryny düzgünleşdirýän edaranyň göwnējaý işlemegini üpjün etmek, we (iv) gazyp almak boýunça işden gelýän girdejileriň aýdyňlygyny ýokarlandyrmak we ýurduň baý serişdelerini dolandyrmaga bolan gatnaşyk boýunça ilatnyň aýdyňlygyny we hasabat berijiligini ýokarlandyrmak.

Türkmenistan gury ýerde we deňizdäki ýataklarda nebitiň we gazyň köp gurlaryna eýelik edýär. Esasy nebit ýataklarynyň köpüsi Hazar deňziniň jedelli ýerlerinde durýar we Eýranyň, Azerbeýjanyň, Russiýanyň we Türkmenistanyň arasynda deňiz serhetleri hakynda ylalaşyk bolmazdan bu ýataklar, ähtimal ösdürilmän galar. Aşaky pudakda Türkmennebitgaz kompaniýasynyň üsti bilen döwlet agdyklyk edýär, ýokarkyda bolsa MNK-niň gatnaşmagy üçin (mysal üçin, Monument Oil, ExxonMobil, Burren Energy, CNPC, Petronas, Dragon oil)

ýöne, esasan offşor gazyp almakda we Türkmennebit döwlet kompaniýasy bilen SP/SRP-da belli bir mümkinçilikler bardyr. Bäsdeşlik, aýratyn-da gaýtadan işleýän we satýan çygyrda çäklendirildi we bazar liberaliýa edilmedikdir. Çylşyrymly kadalaşdyryjy çäkler we amatsyz işewür tejribe hususy maýa goýumalaryny saklaýarlar. Maýa goýujylar hökümetiň nebitiň gazylyp alnyşyna ygtyýarnamany birtaraplaýyn tertipde ýatymak mümkinçiligi babatda aladalanma bildirdiler. Geçmişde uglewodorodlaryň eksportyndan girdejileriň uly bölegi býujetden daşary gaznalarda, aýratyn-da walýuta ätiýaçlygynyň gaznasynda (FERF) toplanyldy. 2008-nji ýylyň oktýabrynda döredilen we Maliýe ministrliginiň ygtyýarynda durýan durnuklaşdyryjy gazna girdejileri infrastruktura ýaly uzak möhletli maýa goýumalaryna gönükdirmek üçin býujetiň artykmaçlyklaryny jemleýär, ýöne munuň özi diňe ýurduň tebigy baýlygyny aýdyň däl dolandyrmak babatda aladalanmagyň uzak meselesini kem-käsleýin çözüär.

Durnukly energetika

Bazar gurluşy: *Uly*

Bazar Institutlary: *Uly*

Esasy wezipeleri: (i) ahyrky sarp edijiler üçin esasy harajatlara bolan nyrhлары girizmek; (ii) durnukly energetikany saklamak üçin hukuk we institusional binýady ösdürmek; we (iii) institusional ösüşi we klimatyň üýtgemegi boýunça taslamanyň ýaýbaňlanmagyny goldamak.

Ýurt örän energiýa sarp ediji bolmagyny dowam etdirýär. Energiýany durnukly peýdalanmak üçin amatly hukuk çäkleri ýetmezçilik edýär, institutlar gowşak ösendir ýa-da düýbünden ýokdur. Hökümet gazyň, elektrik energiýasynyň we beýleki energiýa görnüşleriniň durmuş we täjirçilik ahyrky sarp edijilerini güýçli subsideleýär. Nyrlar, elbetde, özüni ödeýjilik derejesinden ep-esli pesdir we ekologik harajatlary öz içine almaýar. Şoňa görä-de baha signallary energiýany we WIE-niň taslamalaryna maýa goýumlary netijeli peýdalanmak üçin stimullary döretmeýär. Energiýa netijeliligi hakynda kanun ýokdur, degişli strategiýalar we institutlar döredilmedi. Tazelenýän energiýany ösdürmek üçin anyk kanunlar, strategiýalar ýa-da ykdysady stimullar ýokdur we bu çygyrdaky taslama işi bellenişsiz. BMG-niň RKIK-sy we Kiota taslamasy tassyklanyldy, MÇR-niň taslamalary boýunça klimat we iş babatdaky syýasat alnyp barylmaýar. Galan wezipeler energiýany has netijeli peýdalanmak we tazelenýän energiýa çeşmeleriniň bäsdeşlige ukyplylygyny ýokarlandyrmak üçin stimullary döretmek üçin ýangyç-energetiki nyrlarynyň ýokarlandyrylmagyny öz içine alýarlar. Energiýanyň tazelenýän çeşmeleri babatda taslamalary höweslendirmek üçin esasy hukuk we institusional binýady döretmek hem-de zerur ykdysady stimullary ornaşdyrmak hem esasy wezipeler bolup durýar.

Elektrik energiýasy

Bazar gurluşy: *Uly*

Bazar Institutlary: *Uly*

Esasy wezipeleri: (i) döwlet kärhanasynyň korporatizasiýasy we toparlara bölmek; (ii) garaşsyz sazlaýjyny döretmek, we (iii) pudagyň liberalizasiýasyna başlamak.

Energetika pudagy wertikal goşulyşan döwlet eýeçiligi bolmagynda galýar we täjirçilik ýörelgelerinde işlemeýär. Energetiki aktiwler azyndan 2020-nji ýyla çenli hususlaşdyrmagyň sanawyndan formal taýdan aýryldy. Elektrik üpjünçiliginiň bozulmagy ýygý-ýygýdan bolup galýar we generatorlaryň hem-de paýlaýjy ulgamlaryň kuwwatlylygy ep-esli döwrebaplaşdyrylmagyna mätäçlik edýär. Elektrik energiýasyna bolan nyrlar maýa goýumalaryny çekmek we adatdan daşary sarp etmegi gysgaltmak üçin pes dereje bilen artdyrylmalydyr. Geçişniň çözülmek meseleleri giňdir we pudagyň esasy reformalaryny,

ýurtda peýdalanylmaýan tázelenýän energiýa çeşmeleriniň ulanylmagyny goldamak üçin binýatlyk mehanizmini bölmäge, täjirleşdirmäge, bäsdeşligi ornaşdyrmaga, herekete girizmäge başlamagy, şeýle hem maýa goýumlaryny çekmek we energiýany generirlemegiň, paýlamagyň we peýdalanmagyň netijeliliginiň gowulandyrylmagyny höweslendirmek maksady bilen elektrik energiýasynyň bazary üçin kadalaşdyryjy binýadyň döredilmegini öz içine alýarlar.

Suw we Lagym

Bazar gurluşy: *Uly*

Bazar Institutlary: *Uly*

Geçişiň wezipeleri uly bolup galýar we şu aşakdaky ugurlarda kesgitlenildi: (i) merkezi hökümet bilen pugta gatnaşyklary bolan kompaniýalary döretmek; (ii) düzgünleşdirmek gurallaryny döretmek (mysal üçin, häzirki zaman nyrh metodologiýasyny ösdürmek); (iii) eýesiniň/syýasatçynyň we jemgyýetiň arasynda şertnamalaýyn ylalaşyklary ösdürmek; (iv) nyrhлары ýokarlandyrmagyň we tölegleriň ýygnaýş derejesiniň ýokarlandyrylmagyny başlamak; (v) korporativ restrukturizasiýa we mundan beýläkki täjirleşdirmek (şol sanda fiziki getirmeleri dikeltmek, suwuň ýitgilerini azaltmak we suwuň hilini ýokarlandyrmak) we (vi) hasaba alyjylary girizmek we olaryň görkezmeleriniň esasynda hasaplary bermek.

Infrastrukturada bazar reformalaryna heniz iş ýüzünde başlanmady. Suwa/lagyma eýelik edýän kompaniýalaryň aktiwleri we amallary hökümete degişlidir we hökümet tarapyndan dolandyrylýar. Şol bir wagtda desentralizasiýa ýaly esasy wezipe bolup galýar. Suw/lagym maliýe ýa-da amal netijeliliginiň meseleleriniň bolmazlygynda ýa-da çäklendirilen garalmagynda meýilnamalaýyn usul bilen dolandyrylýar. İş ýüzünde suwuň/lagymyň hyzmatlarynyň köpüsi mugtuna, döwletden subsidiýalar arkaly berilýär, munuň özi peýdalanyjylar üçin, suwuň sarp edilişini azaltmak üçin stimullary çäklendirýär. Dolandyryş we aýdyňlyk derejesi ýeterlik däl (mysal üçin, ýerli ähmiýetli täze ýollary gurmak boýunça hiç-hili jemgyýetçilik maslahatlary geçirilmýär).

Şäher Ulagy

Bazar gurluşy: *Uly*

Bazar Institutlary: *Uly*

Irki geçiş tapgyryny hasaba almak bilen orta möhletli wezipeler merkezi we sebit hökümetleri bilen pugta gatnaşyk etmek bilen korporativ institutlaryny döretmek we wezipeleri bilen çäklendirilýär. Beýleki reformalar olara eýermelidir, ýöne diňe orta möhletli geljekde garaşylyýar.

Şäher ulagynda bazar reformalary irki tapgyrda galýar. Awtobus parklary merkezi administrasiýadan aýryldy, ýöne doly özbaşdak bolmadylar. Jemagat kärhanalary meýilnamalaýyn usul bilen, maliýe ýa-da amal netijeliligi hakynda alada etmän işleýärler. Bahalar adatça syýasy derejede harajatlaryň öwezini dolmagyň pes derejesi bilen belleniýär. Käbir awtobus hyzmatlary hususy pudak tarapyndan has täjirçilik çemeleşmesinde berilýär. Dolandyrylmagyň we aýdyňlygyň derejesi, kada bolşy ýaly, pesdir.

Ýollar

Bazar gurluşy: *Uly*

Bazar Institutlary: *Uly*

Esasy wezipeler, esasan, ýol gullugyny döretmegiň ileri tutulmagy we ýollary möhletlerde we şertnamanyň möhletlerine hem-de şertlerine laýyklykda býujetiň çäklerinde gurluşygyny we

saklanlymagyny ýerine ýetirmek üçin tehniki we maliýe mümkinçiliklerini artdyrmak bilen reformalaryň ýokarlanmagyna degişlidir.

Ýol pudagy ähli ugurlarda reformirlenmedik bolup galýar (edaralar, ýoldan peýdalanyjylardan ýygymlar, hususy pudagyň gatnaşmagy). Ýangyç üçin bahalar/nyrhlar şu günki gün ÝRÖB-niň amallar ýurtlarynda örän pes bolup galýar we hakykatda dünýäde iň peslerden biridir. Ýol gurluşygy hakynda esasy çözümler syýasy taýdan delillendirildi. Aşgabatda, paýtagtda ýollaryň hili örän gowy bolup durýar, ýöne bar bolan maglumatlar esasy şäherleriň çäklerinden daşarda ýol şertleriniň hili boýunça ep-esli pesdigine şaýatlyk edýär. Käbir uly şertnamalar daşary ýurtly gurluşyk kompaniýalary bilen baglaşyldy, ýöne täze gurluşyklaryň köpüsi döwlet gurluşyk kompaniýasy tarapyndan (bäsdeşlik bolmazdan) amala aşyrylýar.

Demir ýollary

Bazar gurluşy: *Uly*

Bazar Institutlary: *Uly*

Ähli pudaklarda diýen ýaly uly wezipeler saklanyp galýar, ýöne ileri tutma şu aşakdaky pudaklara berilmelidir: (i) özara bähbit bilen baglanyşykly bolmadyk hökümet bilen dolandyrmagyň arasynda gatnaşyklary döretmek; (ii) maliýe aýdyňlygyny we durnuklylygyny ýokarlandyrmak, we (iii) döwlet dolandyryş we aýdyňlyk ulgamyny kämilleşdirmek. Bäsdeşligi we hususy sektoryň gatnaşmagyny güýçlendirmek ýurt üçin uzaklaşan maksatlary bolup durýar..

Demir ýollary paýdarlaşdyrylsada, ulanmak we strategik dolandyrmak wezipeleri hakykatda bölünmedi. Esasy demir ýol kärhanalary (infrastruktura, ýolagçy, ýük daşamalary we ş.m.) şol obýektiň ygtyýarynda durýar. Ýük daşamalary üçin nyrhlaryň ýokary bolýan wagtynda ýolagçy nyrhlary öz-özünüň ödemek derejesinden ep-esli pes bolup galýar.

Bank pudagy

Bazar gurluşy: *Uly*

Bazar Institutlary: *Uly*

Esasy wezipeleri: (i) şeýle banklary pugtalandyrmagyň we banklaryň hususlaşdyrylmagyny artdyrmagyň hasabyna hususy banklaryň roluny ýokarlandyrmak; (ii) maliýeýä bolan elýeterlilik we banklaryň arasynda bäsdeşligi güýçlendirmek üçin şertleri giňeltmek; (iii) bu pudakda korporativ dolandyrmagy we işewür tejribäni gowulandyrmak; we (iv) kadalaşdyryjy-hukuk binýadynyň gowulandyrylmagyna we onuň durmuşa geçirilişiniň netijeliligine ýardam etmek.

Bank pudagy dellalçylygyň örän pes derejesi bilen häsiýetlendirilýär we köp derejeden döwlet we jemgyýetçilik serişdelerine garaşlydyr. Kadalaşdyryjy-hukuk binýady örän gowşak ösen bolup galýar we býurokratik päsgelçilikler hem-de adatdan daşary düzgünleşdirmek pudagyň ösüşini saklaýar. Töwekgelçilikleri dolandyrmak, hukuk aýdyňlygy, korporativ dolandyrmak, buhgalterlik hasaba alyş we standartlaryň bütewiligi öndebaryjy halkara tejribesinden ep-esli pes bolup galýar. Pudak örän kiçidir, JIÖ üçin aktiwleriň 52 göterimine golaý derejededir. Banklaryň 11-si bardyr, olardan diňe biri hususy bankdyr; paýdarlar bankynyň üçüsi, biri daşary ýurt gatnaşyjysy bolan bilelikdäki bankdyr we ikisi daşary ýurt bankydyr. Pudak ýokary jemlenen bolup durýar we uly döwlet banklarynyň altysyna bazaryň 90 göterimi düşýär. «Täjirçilik» bank karzlaşdyrmagynyň uly bölegi (2012-nji ýylda 53%-e golaý) töwekgelçilige bolan düzediş bilen bazardan pes stawkalar boýunça döwlet kärhanalaryna gönükdirilen bolup galýar. Bank maýasynyň we maliýeleşdirmegiň çäklendirilendigini nazara alyp, hususy pudagy karzlaşdyrmagy mundan beýläk-de giňeltmek üçin giňişlik az bolup galýar. Daşary ýurt walýutasynynda karzlaşdyrmak gysgaldyldy, şunda 2012-nji ýylyň başynda täjirçilik banklarynyň

karzlarynyň umumy sanynyň üçden ikisine ýerli walýutada berildi. Ýaňy-ýakyndaky has uly reformalar 2011-nji ýylda ähli banklarda maliýe hasabatlylygynyň halkara standartlarynyň (MHHS) girizilmegini öz içine alýar. Täze walýuta kadalary eksport we import üçin öňünden tölegi gadagan etmek talabyny aradan aýyryrlar we banklara merkezi bank tarapyndan deslapky makullama almazdan döwlete dahylsyz müşderiler bilen walýuta amallaryny geçirmäge mümkinçilik berýärler.

Ätiýaçlandyrmak we beýleki maliýe hyzmatlary

Bazar gurluşy: *Uly*

Bazar Institutlay: *Uly*

Esasy wezipeleri: Ätiýaçlandyryş pudagy: (i) hususy ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň roluny ýokarlandyrmak; (ii) ömri we «ömri däl» ätiýaçlandyrmagyň önümlerine bolan elýeterlilik giňeltmek. Hususy pensiýa pudagy: (i) zerur kadalaşdyryjy-hukuk binýadynyň döredilmegine ýardam etmek. Lizing pudagy: (i) hususy lizing kompaniýalarynyň roluny ýokarlandyrmak; (ii) lizinge bolan elýeterlilik giňeltmek.

Hususy bank däl kar-maliýe institutlary, ätiýaçlandyryş kompaniýalary we pensiýa gaznalary ýaly düýbünden ýokdur. Ätiýaçlandyryş pudagynda daşary ýurt paýlaryna diňe minoritar gatnaşmak bilen BK arkaly ýol berilýär. 2000-nji ýylda hususy ätiýaçlandyryş kompaniýalarynyň dördüsinden ygtyýarnamalar alnandan soň TürkmenDöwletÄtiýaçlandyryş döwlet ätiýaçlandyryş kompaniýasy ätiýaçlandyryş bazarynda monopolýa ýagdaýyny başdan geçirýär. Diňe ömri ätiýaçlandyrmak göz önünde tutuldy, onuň JIÖ-den 0,45 göterim örän pes aralaşmagy bardyr (munuň özi soňky synda 0,25 göterimden köp bolmadyk artsa-da). Pudagyň ýüzbe-ýüz bolýan esasy kärhanelary gowşak korporativ dolandyrmagy we endikleriniň bolmazlygyny, şeýle hem bazarda önümleriň bolmagyny öz içine alýar. Lizing pudagy hereket edýär, ýöne köp bolman galýar.

Mikro, Kiçi we Orta Kärhanalar

Bazar gurluşy: *Uly*

Bazar Institutlary: *Uly*

Esasy wezipeleri: (i) KOH-niň karzlaşdyrylmagyny bermekde hususy pudagyň paýyny artdyrmak; (ii) lizing ýaly kiçi we orta kärhanalar üçin elýeter bolan maliýeleşdirmek çeşmeleriniň diwersifikasiýasy; (iii) kiçi we orta täjirçilik pudagynda dolandyrmak endikleriniň kämilleşdirilmegi, we (iv), KOH-niň bank maliýeleşdirilmegini goldamak üçin gerek bolan hukuk we kadalaşdyryjy-hukuk binýadyny ösdürmek.

KOH üçin karzlara bolan elýeterlilik örän çäklendirilendir we durnukly esasyda göz önünde tutulmady. Türkmenistanda bank pudagy döwletiň gözegçiligi astynda uly derejede bolup galýar, hususy karzlaşdyrmak pudagy 2010-njy ýylda Türkmenistanyň JIÖ-niň 2,6 göterimini düzdi. Kiçi we orta täjirçiligi bank karzlaşdyrylmagy üçin karzlaşdyrmagyň umumy möçberiniň 25 göterime golaýy düşýär. halkara maliýe institutlarynyň we hökümete dahylsyz guramalarynyň tagallalary täjirçilik mikromaliýeleşdirmegi ösdürmek arkaly maliýeleşdirmegi üpjün etmäge gönükdirildi. Lizingi goşup, maliýeleşdirmegiň beýleki çeşmeleri aslynda ýokdur. Kiçi we orta täjirçilik pudagyndaky dolandyryjylyk endikleri geçiş pudagyň galan bölekleriniň standartlaryndan pesdir, munuň özi hökümetiň esasy ileri tutulýan ugry bolup durýan hususy pudagyň ösüşiniň potensialyny çäklendirýär. 2009-njy ýylda hususy kiçi we orta täjirçiligi 5 göterim möçberinde döwlet serişdeleriniň we subsidirlenen göterim stawkasy bilen täjirçilik banklarynyň karzlarynyň hasabyna ösdürmegi goldamakda döwlet syýasatyny beýan edýän täze kanun kabul edildi. Mikromaliýe guramalary hakyndaky kanun 2011-nji ýylyň aprelinde kabul edildi. Kadalaşdyryjy-hukuk binýady, şol sanda karz maglumat ulgamy, gozgalmaýan we

gozgalýan emläk üçin hukuklary hasaba almak we kreditorlaryň hukuklarynyň berjaý edilmegini üpjün etmek ösüşiň irki tapgyrlarynda durýar.

Hususy maýa goýumlary

Bazar gurluşy: *Uly*

Bazar Institutlary: *Uly*

Esasy wezipeleri: (i) ÇK arkaly, şol sanda ÇK/OS inisiatiwларыny goýbermek arkaly maliýeleşdirmek üçin kompanýalaryň elýeterliligini giňeltmek, (ii), korporativ dolandyryş buhgalterlik hasaba alyş tejribesini we kompanýalaryň korporativ täjirçiliginiň girizilmegini gowulandyrmak, we (iii) korporativ kärhanalarynyň hojalyk işine döwletiň gatýşmagyny gysgaltmak.

Hususy maýanyň täjirçilik pudagyna ösmek öňde durýar we şu günki güne çenli ýurtda göni maýa goýumlarynyň halkara gaznalarynyň hiç-hili bähbidi çekilmedi. Gaznanyň ýurt menejerleri ýok we diňe bir gaznanyň sebit menejeri bukjalaryň öz bukjasynda Türkmenistana goşuldy. Ol ýerde häzirki wagtda hususy maýa işjeň däl, maýa goýumlary üçin maýa bolsa JIÖ-den 0,002% köp bolman galýar. OESR-niň korporativ dolandyryş ýörelgelerine laýyk getirmek gowulandyrylmagyny talap edýär. Maýa goýum mümkinçilikleri bilen çäklendirilen çylşyrymly täjirçilik gurşawy we çykmanyň ýaramaz geljegi pudagyň ösüşini çäklendirýärler.

Gymmatly Kagyzlar Bazarlary

Bazar gurluşy: *Uly*

Bazar Institutlary: *Uly*

Esasy wezipeleri: (i) ýerli bazarlarda gymmatly kagyzlaryň geçginliginiň ýokarlandyrylmagyna ýardam etmek; (ii) gymmatly kagyzlaryň bazarlaryny dolandyryýan hukuk we kadalaşdyryjy çäkleri gowulandyrmak.

Maýa bazarlary örän gowşak ösendir. Gymmatly kagyzlaryň bazarlary üçin kanunçylyk başlangyç ýagdaýynda durýar we umumy reforma mätäçlik edýär. Türkmenistanda gymmatly kagyzlar bazarynyň ösüşini üpjün etmek üçin 2011-nji ýylyň noýabrynda Türkmenistanyň Prezidenti 2012-2016-nji ýyllar üçin gymmatly kagyzlar bazaryny ösdürmek üçin Döwlet maksatnamasyny we hereketleriň meýilnamasyny tassyklady. Şu pursatda bu başlangyjy goldamak üçin kanunçylyk binýady işlenilip taýýarlanylýar. Habar berlişi ýaly hökümet Bütindünýä bankynyň bu başlangyja gatnaşmagyna garaýar.

3-nji GOŞUNDY - HUKUK GEÇIJILIGI

Şu goşundyda Türkmenistan üçin bankyň maýa goýum strategiýasy bilen gös-göni baglanyşykly hukuk meseleleriniň birnäçesi boýunça seljeriş düşündirişleri berildi. Bu düşündirişler baş ýuristkonsultyň müdirliğinde hukuk geçişiniň we bilimleri dolandyrmak komandasy tarapyndan geçirilen baha bermelere esaslanýldy.

Hususy pudagyň ösüşini goldamak

Maliýeleşdirmäge elýeterlilik

Baha berme boýunça ÝRÖB-niň işi üpjün etmek astynda karzlaşdyrmak üçin hukuk binýadynyň hukuk kesgitsizliklerden gaça durmak üçin we karzlaşdyrmagyň göwnejaý tejribesine laýyk gelmegi üçin gowulandyrylyp bilner. Gozgalýan we gozgalmaýan emläge üpjün edijilik hukuklary Raýat kodeksi we Girew hakyndaky Kanun bilen düzgünleşdirilýär. Girew hakyndaky Kanunyň birnäçe aýratynlyklary bolup, olar taraplaryň erkinligini we karzlaşdyrmagyň häzirkizaman usullarynyň ulanylmagyny çäklendirip biler. Mysal üçin, kanun goýulan aktiwleriň girewi hakyndaky şertnamada, olar bilen bahanyň we ýerleşişiniň anyk görkezilmelidigini talap edýär. Mundan başga-da girewiň bahasyny görkezmek talaby islendik pursatda girew goýulan emlägiň doly gymmaty bolan goragyň mümkinçiliklerinden girew saklaýjyny mahrum edip biler (onuň gymmaty ýokarlandyrylan mahalynda). Kanun dolanyşykda (gorda) harytlaryň girewine ýol berýär, ýöne girew berijiniň şeýle emlägi eger ol bergini üzülüşse ýa-da deň ýa-da uly bahaly aktiwler bilen şeýle emlägi çalyşsa, şeýle emlägi satmak hukugyna eýedigini kesgitlep, onuň peýdalanylmagyny çäklendirýär. Munuň özi maddy-tehniki binýadyň howpsuzlygyny oňaysyz edýär we şeýlelik bilen onuň ulanylmagyny çäklendirýär. Borçnamalary döretmegiň formallary çylşyrymly ýa-da birneme bulaşyk bolup durýar, çünki hereket edýän dürli kanunlaryň we Prezidentiň permanlarynyň aýdyň bolmadyk düzgünleri iş ýüzünde müşgöl meseleleri döredýär.

Girew tranzaksiýalary hakyndaky kanunçylygy reformirlemegiň zerurlygyndan başga-da girewleriň häzirkizaman merkezleşdirilen reýestrini ornaşdyrmak göwne makuldyr. Şeýle hem maliýäniň ösüşine hakykatda ýardam etmek üçin karz býurolarynyň işini goldamak üçin düýpli hukuk binýadyny uýgunlaşdyrmak gerek. Merkezi bank ýaňy-ýakynda karz býurolaryny ösdürmek üçin tehniki ýardamy almakda gyzyklanma bildirdi, ýöne bank tarapyndan görülen strategiýanyň meseleleri boýunça gepleşik köp ösüşe ýetmedi. ÝRÖB-na gatnaşmak üçin – bu reformalaryň beýleki aram reformalar bilen geçmegi üçin şertlerden biri-de, ýöne ýurtda bazar täjirçilik tejribesini üpjün etmek üçin hakyky şertler.

Korporativ Dolandyrmak

Korporativ dolandyrmak babatda esasy kanunçylyk namalary 2000-nji ýylda goýberilen Türkmenistanyň Kärhanalar hakyndaky Kanunda we Raýat kodeksinde, şeýle hem 1999-njy ýylda çykan Paýdarlar jemgyýetleri (PJ) hakynda Türkmenistanyň Kanununda bardyr. Türkmenistanyň korporativ dolandyrmagyň meýletin kodeksi ýokdur.

ÝRÖB tarapyndan geçirilen korporativ dolandyryşa soňky baha bermäniň netijeleri boýunça, onuň kömegi bilen korporativ dolandyrmak hakynda milli kanunlaryň hiline baha berildi, Türkmenistan doly hasaplamalar bolmazdan birnäçesine eýe bolup, aýratyn-da olaryň aýdyňlyk maglumatyny we paýdarlara deň gatnaşygy açmak babatda «OESR-niň korporativ dolandyryş ýörelgelerine pes laýyk gelýän» toparynda boldy. Baha kesmegiň esasy kemçilikleriniň arasynda şular görkezildi: hasabatlylyga bolan maglumatyň we talaplaryň pes açylyş derejesi,

minoritar paýdarlar üçin goragyň bolmazlygy, taraplar bilen baglanyşykly amallar boýunça ýörite düzgünleşdirmegiň bolmazlygy we bähbitleriň dawalarynyň gowşak düzgünleşdirilmeği.

Gurpsuzlyk

Değişli kanunçylygy düzedişler bilen 1993-nji ýylyň 1-nji oktýabryndaky Batyp galmak hakyndaky Kanundan («Batyp galmak hakyndaky Kanun») tapmak bolar. Batyp galmak hakyndaky Kanun täjirçilik işini amala aşyran fiziki we ýuridik şahslaryň batyp galmagyna degişlidir. Türkmenistanda batyp galmak hakyndaky umumy elýeterlik maglumatlar örän azdyr. Batyp galmak amalynyň peýdalanylmagy aýdyň däl. 2009-njy ýylyň ahyrynda geçirilen ÝRÖB-niň gurpsuzlyk pudagyna baha bermek Türkmenistanyň Batyp galmagy hakyndaky Kanunynyň hili ýaramaz, garanda öňdebaryjy tejribäniň halkara standartlaryna laýyk gelmeýär diýen netijä geldi. Bellenilen kemçilikler towakganamalar we gurpsuzlyk hakynda önümçiligi açmak üçin bölünýän maliýe çelgilerini, şeýle önümçiligi açmak hakynda kreditorlaryň habar bermek ekspresiniň taraplarynyň bolmazlygyny, batyp galmak yglan edilenden soň moratoriýanyň ýeterlik bolmadyk ýagdaýyny (mysal üçin, bergidar babatda hereketleriň/önümçiligi duruzmak/saklamak), batyp galmagyň üpjün edilen kreditorlaryň pozisiýasyna täsiri babatda aýdyňlygyň bolmazlygyny we batyp galmagyň yglan edilmegine anyk rugsat berýän haýsydyr bir düzgünleriň bolmazlygyny öz içine aldy. Baha bermede şonuň ýaly-da gurpsuz kompaniýalary düzgünleşdirmek we hereketleri babatda Batyp galmak hakyndaky kanunda kanunçylyk düzgünleriniň düýpli bolmazlygy bellenilýär.

Kazyýet ygtyýarlylygy/Şertnamany ýerine ýetirmek

Ähli kazylar prezident tarapyndan täzelenilýän baş ýyllyk möhlete bellenilýär. Prezident şeýle hem kazylary olaryň ygtyýarlyk möhletiniň dowamynda boşadyp, şeýle hem olaryň garşysyna jenaýat işini gozgamak kararyny kabul edip biler. Şeýlelik bilen ýerine ýetiriji häkimiýet kazyýet häkimiýetinde agdyklyk edýär we kazylar häkimiýetiň konstitusion taýdan garaşsyz şahasynyň wekillerine garanda döwlet gullukçylaryna köp meňzeşdir. Değişlilikde döwlet edarasy taraplaryň biri bolup durýan jedellerde kazyýet jedelleri hökümetiň peýdasyna çözmek meýline eýedir.

Kazylaryň hakykatda peýdalanýan derejesi Türkmenistanda täjirçilik ýa-da beýleki jedelleri çözmek üçin hakykatda peýdalanýşy mälim däl, çünki kazyýet çözgütleri, işiň materiallary we bu kazyýet maglumatlarynyň köpüsi umumy elýeter däl, hatda adwokatlar üçin hem elýeter däl. Türkmenistan Garaşsyz döwletleriň Arkalaşygynda ÝRÖB-na kazyýet çözgütlerine öz baha bermegini geçirmek mümkinçiligi bolmadyk ýeke-täk ýurt boldy, ol sebitde täjirçilik meseleleri boýunça kazyýet çözgütleriniň hiline garaýar.

Ýurtda adyl kazyýetlilik pudagynyň ýapyk häsiýetini nazara alyp reformanyň ileri tutulýan ugurlaryny anyklamak kyndyr. Düýpli konstitusion meseleleri we kazyýet ulgamynyň garaşsyzlygy babatda howatylanmalary bir gyra goýup, iki otnositel ýönekeý çäreler maslahat berilýär. Birinjiden, jemgyýetçiligiň kazyýet çözgütlerine we işlerine, jemgyýetçiligiň elýeterliligini üpjün etmek hatda olar redaktirlenenden soň ep-esli gowulandyrmaga getirer we täjirçilik bileleşigine kazyýet ulgamyny peýdalanmagyň artykmaçlyklaryna garamaga mümkinçilik berer. Ikinjiden, oňa Aşgabat şäheriniň çäklerinden daşarda mejlislerini geçirmäge ýa-da welaýat kazyýetlerine täjirçilik işlerine garamaga rugsat bermäge mümkinçilik berýän *Arbitraž kazyýetini döretmek hakyndaky Kanuna üýtgetmeleri girizmek kazyýetleri* paýtagtyň çäklerinden daşarda täjirçilik bileleşikleri üçin has elýeter edýär.

Halkara goşulşmagyna ýardam etmek/Ulag pudagyna gatnaşmagyna ýardam etmek

Konsessiýalar/PPS

2012-nji ýylda ÝRÖB tarapyndan geçirilen Konsessiýalara/1111S soňky baha bermegine laýyklykda, Türkmenistanyň kanunçylygy halkara standartlaryna «az laýyk gelýän» hökmünde, onuň ulanylmagyna bolsa «pes netijeli» hökmünde baha berildi. Türkmenistanda PPS-ne ýardam etjek takyk syýasat ýüze çykarylmany. 1993-nji ýylda kabul edilen daşary ýurt konsessiýalary hakynda Türkmenistanyň Kanuny ýörite kanunçylygyň bir bölegi bolup galýar, ol kem-käsleýin relewantdyr, belli bir derejede diňe şertnamalaýyn hukugyň umumy ölçeglerine goşmaça edip PPS/konsessiýalaryň närsesine babatlydyr.

Onuň adyndan görnüşi ýaly, kanunda gürrüň diňe daşary ýurtly hyzmatdaşlar üçin konsessiýalar hakynda barýar we netije-de kanun ýurduň maýa goýujylarynyň hukuklaryny kemsidýär. Ol çäklendirilen pudagy gurşap alýar, çünki ol ilki başda tebigy serişdelere ünsi jemlemeli boldy we hakykatda kanun eksklýuziw döwlet hukugyny we jemgyýetçilik işlerinden ýa-da hyzmatlaryndan tapawutlylykda agtarmak we gazyp almak boýunça olar bilen baglanyşykly ylalaşyklary düzgünleşdirýär.

Eger kesgitlemek we çygyr, seçip almak amallary, ylalaşygyň taslamasy, resminamalaryň howpsuzlygy we döwlet goldawy, jedelleri çözmek ýaly konsessiýalar hakynda häzirki zaman kanunyň esasy elementleriniň köpüsi hakynda aýdylsa, kanun örän aýdyň däl bolup durýar. Kanuna laýyklykda konsessiýa işiň anyk görnüşini ýerine ýetirmek üçin daşary ýurtly hyzmatdaş üçin döwlet tarapyndan çözgüt ýaly ýönekeý kesgitlenilýär. Ygtyýarly edara hem takyk kesgitlenilmedi. Bermegiň närsesi bolup biljek pudaklar kesgitlenilmedi we ýokarda belenilişi ýaly diňe tebigy serişdeler bilen çäklenmeli ýaly bolup durýar. Saýlamak amaly az ösendir, bäsleşik seçip almasy hökmany ýaly görkezilsede ol deslapky hünäri talap etmeýär; taslamany bermek hakyndaky habary halka ýaýratmak boýunça borçnamalar ýokdur. Kanun taslamany bermek prosesi we prosedurasyny hakynda Ministrler Kabinetiniň çözgüdine salgylanýar, ýöne nebit-gaz pudagyndan başga şeýle resminamanyň aýdylyşy ýaly belli bir kadalar bar hem bolsa açyk elýeterlilik ýokdur.

Jedeller milli kazyýetlerde çözülýär; ne arbitraž, ne-de halkara arbitražy göni göz önünde tutulmady we gadagan edilmedi.

Belli bir oňyn düzüm böleklerine garamazdan kanun Türkmenistanda infrastrukturada ýa-da jemagat hyzmatlarynda PPS-ni ösdürmek üçin ýeterlik pugta hukuk esasy bermeýär. Konsessiýalar diňe tebigy serişdeleriň pudagynda berildi.

Geljekki reformalar üçin esas / Energiýanyň täzelenilýän çeşmeleri we energiýa netijeliligi

Energiýanyň täzelenilýän çeşmeleri

Ýurduň ilatynyň mugt ýa-da mugt diýen ýaly elektrik üpjünçiligi hususy pudagyň islendik ösüşine päsgel berýär. Ýurtda energiýanyň täzelenilýän çeşmeleriniň peýdalanylmagyny höweslendirmek üçin hiç bir syýasat ýa-da hukuk esaslary ýokdur, munuň özi bu pudagy ösdürmek üçin esasy päsgelçilikleriň biri bolup durýar. Prezident Gurbanguly Berdimuhamedow ýaňy-ýakynda täzelenilýän energiýa çeşmelerini, ilkinji nobatda gün we ýel energiýasyny peýdalanmagyň ýurduň energetika pudagyny ösdürmek üçin ileri tutulýan ugurlardan biri bolup durýandygyny mälim etdi. Iş ýüzünde, ýöne, maýa goýujylar üçin ýurtda energiýanyň täzelenilýän çeşmeleriniň potensialyny peýdalanmak mümkinçiliklerini agtarmaga başlamak üçin ýönekeý syýasy beýanname garanda köp zerur bolar. Subsidiýalaryň bar bolan düzgünini gaýtadan gözden geçirmek we öndebaryjy halkara tejribesini görkezýän düzgünleşdirmegiň has aýdyň düzgünü gowy başlangyç nokat bolup hyzmat edip biler.

Energiýa netijeliligi

Energiýa netijeliligi babatda Türkmenistanyň potensialyna dogry baha berilmedi. Energiýanyň täzelenilýän çeşmeleriniň pudagynda ýurtda energiýa netijeliliginiň derejesini düzgünleşdirýän ýa-da ýokarlandyran hiç-hili syýasat ýa-da kanunçylyk ýokdur. Şu günki güne çenli ýurduň energetiki strategiýasynyň işlenip taýýarlanylýandygy düşnükli boldy, onda beýleki ileri tutmalaryň arasynda ýangyç ulgamlaryny döwrebaplaşdyrmagyň, jemagat we senagat energiýa netijeliligini artdyrmagyň, ýaşawyş jaý pudagynda energiýa netijeliligini gowulandyrmagyň kömegi bilen elektrik stansiýalarynda ýangyjy peýdalanmagyň netijeliligini ýokarlandyrmak göz önünde tutular.

Türkmenistanda energiýa netijeliliginiň halkara standartlaryny ornaşdyrmak maksady bilen ykdysadyýetiň ähli pudaklarynda energiýa netijeliligini we gurallaryny ýokarlandyrmak boýunça syýasy we hukuk çärelerini ösdürmek ugrunda maksada gönükdirilen we yzygiderli işi geçirmek gerek. Hökümetiň energiýany tygşytlamak kanunynyň üstünde işleýändigini düşnükli, ýöne islendik halkara ýardamynyň kabul edilýändigini aýdyň däl.

Käbir halkara donorlary ýurtda has köp energiýa sarp edýän pudaklaryň käbirleriniň gurallarynyň we energiýa netijeliliginiň çäreleriniň ornaşdyrylmagyna garap başladylar. Hususan-da Birleşen Milletler Guramasynyň Ösüş Maksatnamasy (BMGÖM) 2015-nji ýyla çenli ýaşawyş jaýlarynda energiýa netijeliligini ýokarlandyrmazlyk boýunça taslama başlady. Taslamanyň bahasy ABŞ-nyň 46 mln. dollaryny düzýär we halkara donorlaryna goşmaça edip ol häzirki wagtda «Türkmengaz» Döwlet konserni, Aşgabat şäheriniň Häkimligi we Türkmenistanyň Gurluşyk ministrligi ýaly milli hyzmatdaşlar bilen bilelikde maliýeleşdirilýär.

4-nji GOŞUNDY – MAGLUMATYŇ IŞEWÜR ÇEŞMESI (jemgytçilik maslahat bermesi we gutarnykly çap etmek üçin däl)

Tapgyr	Toparyň pudagy	Bukjanyň klasy	Amalaryň sany	ÝRÖB-nyň serişdeleri, €-da
Müdiriýet tassyklady	Senagat, Täjirçilik we Argrotäjirçilik	Hususy	1	2,8
	Maliýe institutlary	Hususy	1	1,5
Konsepsiýa gaýtadan gözden geçirilýär	Senagat, Täjirçilik we Argrotäjirçilik	Hususy	4	5,9
Gözden geçirmekte	Senagat, Täjirçilik we Argrotäjirçilik	Hususy	1	3,8
	Maliýe institutlary		1	0,6
Pul möçberi			8	14,7

5-nji GOŞUNDY – KIÇI TÄJIRÇILIGI GOLDAMAK

Bank Kiçi Telekeçiligi Goldamak boýunça öz amallary arkaly ykdysady geçişi goldaýar, olar potensial ýaşayyşa ukyply mikro-, kiçi we orta kärhanalarda (MKOK) üýtgetmeleri we maslahat beriş hyzmatlarynyň ýerli täjirçiliginiň durnukly infrastrukturasyňy ösdürmäge goýumy gazanmaga gönükdirildi. PMP-niň amalary goşmaça maksatnamalaryň ikisinden durýar, kärhanalary ösdürmek Maksatnamalary (EGP), oň kärhanalary sagdynlaşdyrmak Maksatnamasy ýaly mälim bolan (TAM), we Işewür maslahat beriş hyzmatlarynyň Maksatnamasy (BAS).

PMP-niň Türkmenistandaky öňki tejribesi

2008-nji ýylda goýberilen pursadyndan başlap Türkmenistanda EGP-ni durmuşa geçirmek üçin donorlar tarapyndan maliýeleşdirmegiň € 1.2 milliony berildi. ÝRÖB-niň paýdarlarynyň ýörite gaznasy we Irlandiýa EGP-niň maksatnamasynyň iň uly donorlary boldular. EGP taslamalaryň 15-sini amala aşyrdy, olardan 4-si häzire çenli dowam edýär. bu taslamalar senagatyň dürli pudaklarynda durmuşa geçirildi, olaryň uly bölegi önümçilikdedir. Şu günki güne çenli taslamalaryň 7-sine tamamlanandan soň «örän üstünlikli» hökmünde baha berildi, 4-si bolsa tamamlanmagyna çenli bank topary bilen EGP-niň arasyndaky özara ylalaşyk boýunça ýapyldy. Ýardam edilen kärhanalaryň 89 göterimi dolanyşygy artdyrmak hakynda habar berdiler, 87 göterimi salgyt salynmagyna çenli girdejini artdyrmak hakynda habar berdiler, 56 göterimi bolsa iş bilen üpjünçiligi artdyrmak hakynda habar berdiler. Ýardam edilen kärhanalaryň 67 göterimi EGP taslamasy gutarandan soň zähmet öndürijiliginiň ösüşini habar berdiler, 56 göterimi bolsa girdejini gowulandyrmak hakynda habar berdiler.

Türkmenistanda BAS 2011-nji ýylda goýberildi. ÝRÖB-niň paýdarlarynyň ýörite gaznasy umumylykda donorlyk maliýeleşdirmegiň € 0.83 millionyny berdi. Şu günki gün BAS umumylykda ýerli KOHK-lar bilen taslamalaryň 37-sini geçirdi, ýerli we sebit maslahatçylarynyň 14-sine degip geçdi. Benefisiar-kompaniýalaryň 30%-i oba ýerlerinde ýerleşdi we ýardam edilen kärhanalaryň köpüsiniň 50-den az işgäri bardyr. Kärhanalaryň iş çygry oba hojalygyn, gurluşygy we lomaý hem-de bölek satuw söwdany gurşap alýar. Mundan başga-da, BAS telekeçileriň hünärini ýokarlandyrmak we konsalting hyzmatlarynyň ýerli bazaryny ösdürmek maksady bilen bazary ösdürmek boýunça (MRR) çäreleriň birnäçesini hem geçirdi.

KOHK we Türkmenistanda Konsalting pudagy

KOHK pudagy we işewür gurşaw

Türkmenistanda ykdysady ösüş ÝRÖB-niň sebitde iň çalt amallarynyň biri boldy we degişlilikde 2011-nji we 2012-nji ýyllarda 14,7 we 11,1 göterim boldy. Türkmenistan, ýöne, dürli pudaklarda, bazar gurluşyna we bazar institutlaryna dahylly pudaklarda geçiş prosesinde uly boşluklar bilen häsiýetlendirilýär. Häkimiýetler reformalara ygrarlydyklaryny aňlatmagyny we hususan-da hususy pudagy ýuwaş-ýuwaşdan hususylaşdyrmagy we ösdürmegi aňlatmaklaryny dowam etdirýärler. Döwlet maksatlarynyň biri-de 2020-nji ýyla çenli uglewodород däl JIÖ-den 70 göterime çenli hususy pudagyň paýyny artdyrmak bolup durýar.

Türkmenistan täjirçilik-klimaty gowşak bolup galýar, şol bir wagtda ony gowulandyrmakdaky ösüş giňden ulanylýan barlaglaryň kömegi bilen ölçelip bilinmez. Ýurt ne Bütindünýä bankynyň täjirçiligini alyp barmagyň barlaglaryna, ne-de işewür gurşawyň barlaglaryna we kärhanalaryň netijeliligine gatnaşýar. Täze täjirçiligi döretmek üçin päsgelçilikler 2011-nji ýylda olaryň gysgaldylmagynyň käbir subutnamalary bolan hem bolsa, uly bolup galýar. Ýurt

Transparency International Korrupsiýany Kabul etmek Indeksinde pes netije görkezdi, 2011-nji ýylda Bütindünýä bankynyň Bütindünýä Görkezijiler Dolandyrmasynda Türkmenistan korrupsiýa garşy göreşmek, dolandyryjylygyň netijeliligi, kanunylygyň hili we berjaý edilişi ýaly pudaklarda pes görkezjilere eýe boldy.

Kiçi we orta telekeçiligi (KOT) ösdürmekde käbir ösüş gazanyldy. 2009-njy ýylda kiçi we orta telekeçiligi ösdürmek hakynda Kanun kabul edildi we gijräk Prezident KOK-ny goldamak boýunça 2011-2015-nji ýyllar üçin döwlet maksatnamasyny tassyklady, ol hem bu kärhanalar üçin ýeňillikli stawkalarda döwlet karzalaryny göz önünde tutýar. Mundan başga-da ýerli KOK-lar indi Ministrler Kabinetinden ygtyýarnama ýa-da rugsat edinmek zerurlygy bolmazdan import/eksport amallaryny geçirmek üçin daşary ýurt walýutasynynda hasaplary edinip bilerler. KOHK üçin ýöne, ozalkylary ýaly maliýä, döwletiň adatdan daşary gatysmagyna we işgärleri taýýarlamagy pes derejesine çäklendirilen elýeterlilik bilen ýüzbe-ýüz bolýarlar.

MMSP guramaçylykly meýilleşdirmegi, maliýe seljermesini we meýilleşdirmegi, adamzat serişdelerini dolandyrmagy, şeýle hem marketingi we satuwlary goşup, täjirçiligi alyp barmagyň binýatlaýyn endiklerine bolan güýçli talaby başdan geçirýärler. Olara aragatnaşyklary ýol goýmak we tejribe alyşmak üçin mümkinçilikler ýetmezçilik edýär. Olaryň täjirçiligi dolandyrmak babatda öňdebaryjy tejribe hakyndaky maglumata elýeterlilik täjirçiligi goldamak boýunça hyzmatlaryň ýeterlik dälidigi sebäpli çäklendirildi.

Konsalting hyzmatlarynyň bazary

Türkmenistanda konsalting pudagy KOHK baglanyşykly geçişiň uly kynçylyklary bilen ýüzbe-ýüz bolýar. Konsaltingiň potensial artykmaçlyklary hakynda bilmezlik, konsalting taslamalarynyň netijelerine ynanyň bolmazlygy maslahat beriş hyzmatlaryna hususy KOHK-niň arasynda islegi otositel pes edýärler. Prosessional konsalting kompaniýalarynyň sany örän çäklendirilendir. Olaryň bazaryň gündelik talaplaryny ýapmaga ýagdaýy ýokdur. Konsalting hyzmatlary öz esasy işi bilen bir hatarda teklipl edýän kompaniýalar bardyr. Käbir kompaniýalar hyzmatlaryň giň ugruny teklipl edýärler we esasy ugurlara jemlenmegiň deregine diňe isleg boýunça hyzmatlary berýärler. Bar bolan konsalting kompaniýalarynda täjirçilik konsaltingini sazlamagyň we goýbermegiň gaty endikleri ýetmezçilik edýär. Şeýle-de bolsa bilermenler, donorlaryň dürli maksatnamalarynyň çäklerinde okuw bardyr, olarda konsaltinge gatnaşmak mümkinçiligi we gyzyklanmasy bardyr. Olar ozalkylary ýaly maslahat beriş işine gatnaşmak ýagdaýynda bolmak üçin tehnik endiklere mätäçlik edýärler. Maslahat beriş işi ýurduň paýtagty Aşgabat şäherinde jemlendi. Bazarda maslahat beriş hyzmatlary audit, hukuk konsaltingi, dolandyryjylyk konsaltingi we maglumat dolandyryş ulgamlary babatda berilýär, ýöne bazar güýçli fragmentirlenen we gowşak bolup galýar hem-de pudagyň professionalizasiýasy we jemlenmegi üçin goldawa mätäçlik edýär.

MSP-ni goldamak infrastrukturasy

Döwlet hususy pudagy mundan beýläk-de ösdürmekde özüniň ygrarlydygyny mälim edýär, munuň özi 2011-2030-njy ýyllar üçin durmuş-ykdysady ösüşiniň milli maksatnamasynda beýany tapdy. Maksatnamanyň esasy maksatlary uglewodorod pudaklary bolmadyk hususy pudagyň ösüşine ýardam etmek ykdysadyýetiň diwersifikasiýasy, ýuwaş-ýuwaşdan bazar ykdysadyýetine geçişiň işjeňleşdirilmegi we ykdysadyýeti goşup durnukly ösüşiň gazanylmagy bolup durýar. MSP-niň pudagyny goldamakda belli bir ösüş gazanylsa-da, planly ykdysadyýetiň käbir düzüm bölekleri häzire çenli ulanylmaýar we hatda kärhana derejesinde-de netijeleriň durnukly gazanylmagyny üpjün etmeyärler.

Türkmenistanyň senagatçylar we telekeçiler birleşmesi işewür dellal gurama bolup durýar, ol ýurtda telekeçiligiň ösdürilmegini goldamak, telekeçileriň bähbitlerini we hukuklaryny öňe ilerletmek babatda döwlet syýasatynyň durmuşa geçirilmegi üçin jogapkärçilik çekýär. Birleşmä olara ýerli derejede mümkinçilikleriň tutuş tapgyryny öwrenmäge kömek etmek we Türkmenistanyň kiçi täjirçiliginiň dünýä bazarlaryna elýeterlilikini gowulandyrmak üçin tejribe we serişdeler ýetmeýär. Türkmenistanyň Söwda-senagat edarasy öz agzalarynyň bähbitlerini görkezýär we halkara sergileriniň we konferensiýalarynyň geçirilmegini guraýar. Häzirki wagtda bu garamalary goldamagy ýerli KOHK-niň üpjün etmegi degişli tejribäniň we zerur bilimleriň ýoklugy zerarly çäklendirildi. Guramalaryň ikisi-de öz iş çygyryny giňeltmek, olar tarapyndan kiçi we orta kärhanalara berilýän hyzmatlaryň hilini ýokarlandyrmak, hususy pudakda halkara standartlarynyň ornaşdyrylmagyna we halkara hyzmatdaşlygynyň giňeldilmegine ýardam etmek üçin Türkmenistanda hereket edýän halkara edaralarynyň çäklerinde (Europa House) halkara hyzmatdaşlary bilen işlemäge çalyşýarlar.

Türkmenistanda PMP-ni dowam etdirmek

Bank Türkmenistanda bäsdeşlige ukyplylygy we durnukly hususy pudagy ösdürmäge goşant goşmak üçin PMP-niň amallary arkaly kärhanalara göni kömek bermegiň üsti bilen MSP-ni goldamagy dowam etdirer. PMP-niň amallary oba hojalygy, bölek we lomaý söwda, ulag we logistika ýaly ileri tutulýan pudaklardaky işe jemlener.

Bank ÝRÖB-niň we onuň maliýe hyzmatdaş-institutlarynyň üsti bilen maliýeleşdirmäge elýeterlilikde müşderilere ýardam eder. Oba etraplaryny ösdürmek, gender deňligi we energiýany peýdalanmagyň netijeleri ýaly garyşyk meselelere hem garalar.

EGP-niň amallary boýunça Bank dolandyryjylyk endikleriniň berilmegini mundan beýdäk-de goldamagy meýilleşdirýär. EGP guramak we dolandyrmak, täjirçiligi meýilleşdirmek, satuw we marketing hem-de önümi işläp taýýarlamak babatda maslahatlaryň berilmegine jemlener. Bank şonuň ýaly-da kärhanalaryň guramaçylyk we dolandyryjylyk endiklerini gowulandyrmak we olaryň öndebaryjy halkara tejribesine täsir etmegini ýokarlandyrmak üçin olara kömek berer. Bank oba ýerlerinde, IT, tebigy serişdeleri, Bankyň bank amallaryny goldamakda energiýa netijeliligi babatda önümçilikde we taslamakda AST-na aýratyn ähmiýet bermäge çalşar.

BAS-nyň amallary boýunça Bank ýerli maslahatçylar bilen taslamalara ýardam etmek arkaly konsalting hyzmatlaryna elýeterlilik almagy MMSP-na mundan beýläk-de mümkinçilik bermegi meýilleşdirýär. Grantlaryň çäýe shemasy çäreleriň ileri tutulmagyny kesgitlemek, goşmaçalary üpjün etmek we halkara donorlary we hökümete dahylsyz guramalar bilen tagallalary gaýtalamakdan gaça durmak üçin Grantlar boýunça Ýolbaşçylygyň Matrisasynyň her ýylky täzelenmeleri arkaly ulanylar. Ýokarda ýatlanylýan grantlar, kada bolşy ýaly, uly bolmadyk kärhanalar üçin, uly şäherleriň çäklerinden daşarda ýerleşen kärhanalar üçin, bazarda az isleg bolan hyzmatlar bilen baglanyşykly taslamalar üçin bölünip berilýär.

Bazaryň derejesinde Bank üstünlikli mysallary we treningleri ýaýratmak arkaly ileri tutulýan pudaklarda halkara öndebaryjy tejribesiniň ösdürilmegine ýardam eder. Bank islegi höweslendirmek we pudak üçin ýerli konsalting hyzmatlarynyň professionalizmini ýokarlandyrmak üçin işewür maslahat beriş hyzmatlarynyň peýdalanylmagyna ýardam eder. Bank ýerli maslahatçylary goldamak we ösdürmek arkaly KOHK-ny goldamagyň durnukly infrastrukturasyň ösdürmäge çalşar.

Mundan başga-da, Bank ÝRÖB-niň we onuň hyzmatdaş-banklarynyň, şeýle hem beýleki maliýe institutlarynyň üsti bilen müşderileriň maliýeleşdirilmäge elýeterlilikini üpjün etmek üçin kärhanalaryň maliýe dolandyryşynyň we hasabatlylygynyň tejribelerini we standartlaryny

gowulandyrmak maksady bilen SNEP-niň hasaba alnyşyny gowulandyrmak maksatnamasyny amala aşyrar.

6-njy GOŞUNDY - TEHNIKI HYZMATDAŞLYK SOTRUDNIÇESTWO FONDY TS PO DONORAM W STRUKTURE ÝEBRR, 2010-2013

Donor	TH-niň gaznalary (€)
Irki Geçiş Ýurtlaryň Gaznasy	1,872,474
ÝRÖB-niň Ýörite Paýdarlar Gaznasy	2,105,502
ÝB	48,000
Ýaponiýa	220,000
Koreýa	249,650
Amerikanyň Birleşen Şatlary	340,000
Jemi	4,835,626

ÝRÖB-nyň DÜZÜMINDÄKI PUDAKLAR BOÝUNÇA TS-niň GAZNALARY

Pudak / Komanda		TH-niň gaznalary (€)
KOHK-niň ösüşi*	PMP	1,797,052
	Kärhanalara ýardam etmek	425,519
Maliýe Institutlary	Maliýe Institutlary	2,396,155
Infrastruktura	MEI	180,000
Durnukly energetika	ÝE2S2	36,900
Jemi		4,835,626

Bellik: Goýumlaryň pul möçberi ýylyň ahyryndaky maglumatlara we her ýyl üçin döwrüň tamamlanýan maglumatlaryna esaslandy.

* Pudagyň bu derejesi MSP-niň göni ýardamyny we ÝRÖB-niň, häkimiýetleriň we täjirçilik/täjirçilik assosiasýalarynyň arasynda strategik gepleşik arkaly göni däl ýardamy (n-r Maýa goýum Geňeşleri) öz içine alýar .

7-nji GOŞUNDY – SAÝLANAN YKDYSADY INDIKATORLAR

	2007	2008	2009	2010	2011	2012 Prim.	2013 Progn.
Çykarmak we Çykadjylar	<i>(Hakyky wagtdaky üýtgemeleriň görterimi)</i>						
JiÖ	11.1	14.7	6.1	9.2	14.7	11.1	10.2
Hususy sarp ediş	na	na	na	na	na	na	na
Umumy sarp ediş	-4.0	14.2	26.6	2.5	14.4	6.3	na
Maýanyň jemi jemgyýetçilik döremegi	68.4	221.7	125.4	20.8	65.2	15.0	na
Harytlaryň we hyzmatlaryň eksporty	7.3	-7.4	-28.5	7.9	18.1	5.1	na
Harytlaryň we hyzmatlaryň importy	36.6	250.9	80.4	-3.6	29.5	10.7	na
Jemi senagat goyberilişi	32.9	152.4	-2.5	0.7	na	na	na
Zähmet bazary¹	<i>(üýtgemeleriň görterimi)</i>						
Ykdysadyýetde jemi ortaça aýlyk iş haky (ortaça ýyllyk)	1.2	19.2	12.1	2.3	11.8	11.2	na
MW-da iş hakynyň hakyky ösüşi	-4.7	4.1	15.2	-1.8	6.2	6.4	na
Işsizligiň derejesi (ýylyň ahyrında)	na	na	na	na	na	na	na
Bahalar	<i>(üýtgemeleriň görterimi)</i>						
Sarp edijilik bahalary (ortaça ýyllyk)	6.3	14.5	-2.7	4.5	5.3	4.5	6.6
Sarp edijilik bahalary (ýylyň ahyrında)	8.6	8.9	0.1	4.8	5.6	7.8	5.5
Fiskal görkezijiler			<i>(JIÖ-den görterim)</i>	<i>WWP)</i>			
Umumy döwlet balansy	3.9	10.0	7.0	2.0	3.6	6.4	0.2
Umumy döwlet girdejisi	17.3	20.9	20.4	16.1	18.3	21.0	16.5
Umumy döwlet harajatlary	13.4	10.9	13.4	14.1	14.6	14.7	16.3
Walýuta i fiskal pudaklar	<i>(üýtgemeleriň görterimi)</i>						
Giň pul massasy (M2, ýylyň ahry)	72.2	-17.8	10.9	43.4	36.3	35.6	29.3
Hususy pudaga karz (ýylyň ahyrında)	19.9	41.4	72.1	72.6	30.3	49.0	na
Möhleti geçen karzlaryň gatnaşygy	0.4	0.1	0.1	0.1	na	na	na
Göterim stawkasy we alyş-çalyş hümmeti²	<i>(ýylydaky görterimler, ýylyň ahyrında)</i>						
Depozit stawkasy	4.1	2.8	2.5	2.5	3.0	na	na
Karzyň stawkasy	8.4	7.6	4.7	5.4	5.6	na	na
TMB-niň gaýtadan maliýeleşdirmek stawkasy	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0
Alyş-çalyş stawkasy (ýylyň ahry)	10,690.0	14,250.0	2.85	2.85	2.85	2.85	2.85
Alyş-çalyş stawkasy (ortaça ýyllyk)	10,690.0	13,041.5	2.85	2.85	2.85	2.85	2.85
Daşarky pudak	<i>(JIÖ-dan görterim)</i>						
Gündelik hasap	15.5	16.5	-14.7	-10.6	2.0	0.04	-3.3
Sowda balansy	20.5	29.9	4.3	10.1	21.5	18.6	13.2
Harytlaryň eksporty	35.1	54.8	44.3	43.6	57.2	56.5	49.2
Harytlaryň importy	14.6	24.9	39.9	33.5	35.7	38.0	36.0
Sap Göni Daşary ýurt Maýa goýumlary	2.8	4.0	6.3	20.6	11.6	8.9	7.5
Jemi ätiýaçlyk, gazylyp alnyňan altyn (ýylyň ahyrında)	na	na	na	na	na	na	na
Daşarky bergi	2.4	2.8	2.4	10.6	10.0	18.1	20.6
Döwletin daşarky bergisi	2.4	2.8	2.4	10.6	10.0	18.1	20.6
Sap daşarky bergi	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	Na
Jemi ätiýaçlyk, gazylyp alnyňan altyn (ýylyň ahyrında)	na	na	na	na	na	na	Na
Ahnamanyň närseleri	<i>(denominasiya görkezilene laýyklykda)</i>						
Ilat (ýylyň ahry, million)	5,186.0	5,269.0	5,353.3	5,439.0	5,526.0	5,614.4	5,704.2
JiÖ (milliard manat)	27.0	49.5	57.6	63.1	83.3	100.2	115.6
Ilatyň jan başyna JiÖ (ABŞ-nyň dollary)	5,006.1	4,083.6	3,776.0	4,072.1	5,290.11	6,263.2	7,112.0
Senagatyň JiÖ-daky paýy (göterimler)	38.1	53.7	53.5	48.0	48.4	Na	Na
Oba hojalygynyň JiÖ-daky paýy (göterimler)	19.1	12.3	12.3	14.6	14.6	Na	Na
PII (ABŞ-nyň million dollary) sap	730.9	856.4	1,276.9	4,552.8	3,398.7	3,116.8	3,061.0
Daşarky bergi - ätiýaçlyk (ABŞ-nyň million dollarynda)	-12,548.1	-16,058.0	-18,417.5	-16,378.3	Na	Na	Na
Daşarky bergi/harytlaryň we hyzmatlaryň eksporty (göterimlerde)	6.5	4.9	5.1	22.7	16.8	30.9	40.6
Giň pul massasy (M2, ýylyň ahry, JiÖ-dan görterim)	47.0	21.1	20.0	26.3	27.1	30.6	34.3

¹ Sanlar daşary ýurtlardaky emigrantlaryň öz içine almaýar.

² MWF-niň Umumy ýurt hasabatından üzülişmek möhleti bilen ortaça ölçelen stawkasy

8-nji GOŞUNDY – GENDER DEŇLIGI

Zähmet bazaryna gatnaşmak

Bütindünýä bankynyň maglumatlary boýunça 2010-njy ýylda 15 ýaşdan we uly ýaşdaky aýallaryň 46 göterimi şol ýaş derejedäki erkekleriň arasynda deňeşdirilende 76 göterim bilen iş bilen üpjünçilik bazaryna gatnaşdylar.

ÝUNESKO-nyň maglumatlary boýunça ýaşlaryň we uly ýaşlylaryň sowatlylyk derejesi hem erkekler üçin, hem aýallar üçin ýokarydyr. Mysal üçin, 2010-njy ýylda Türkmenistanda erkekleriň 99,7 göterimi we aýallaryň 99,5 göterimi sowatly boldy. Başlangyç we orta mekdepde hiç bir düýpli gender tapawutlary bolmady. Şeýle-de bolsa maglumatlar bilim çygyrynda genderiň segregasiýasynyň bardygyny görkezýärler. Mysal üçin, BMGÖM-niň maglumatlary boýunça Türkmenistanda 2010/11-nji okuw ýylynda orta professional okuw mekdeplerindäki okuwçylaryň umumy sanynyň aýallaryň 58,2 göterimini düzýän wagtynda erkekler bilen deňeşdirilende aýallaryň has köp paýy saglygy goraýyş, bilim we ykdysadyýet pudaklaryna gatnaşýar, şol bir wagtda erkekler ulag, hukuk, senagat, gurluşyk we oba hojalygy ýaly beýleki pudaklarda agdyklyk edýär.¹⁶

Soňky onýyllykda jyns boýunça bölünende iş bilen üpjünçiligiň professional statistikasynyň Türkmenistan üçin elýeter bolmadyk wagtynda, 2000-nji ýyllaryň başyndaky maglumatlar işleýän aýallaryň esasan oba hojalygynda, durmuş ylymlarynda we sungatynda jemlenendigini, erkekleriň bolsa gurluşyga, ulaga, aragatnaşyga we gazyp alýan hem-de gaýtadan işleýji senagata gatnaşýandyklaryny görkezýär.¹⁷ Bilimi saýlamakda gender tapawutlary şeýle ýagdaýda Türkmenistanda zähmet bazarynda professional segregasiýanyň sebäbi bolup biler.

Türkmenistanda doly tölenilýän göwrelilik rugsadynyň uzynlygy 112 senenama gününü düzýär. Aýal çaga 3 ýaşyna ýetýänçä tölenilmeýän rugsada bolan hukuga hem eýedir.

Telekeçilki, maliýeleşdirmegiň elýeterlilik

Bütindünýä bankynyň maliýe goşulyşmagynyň dünýä indeksine (Findex) laýyklykda, 2011-nji ýylda ne bir erkek we 15 we uly ýaşdaky pikir soralan aýallaryň bary-ýogy 0,8 göteriminiň resmi maliýe edarasyna hasaplary bardyr.¹⁸ Aýallaryň 1,1 göýetrimi we erkekleriň 0,6 göterimi Türkmenistanda geçen maliýe edarasyndan karz aldylar. Bu görkezijiler aýallaryň, kada bolşy ýaly Türkmenistanda maliýeleşdirmegiň formal serişdelerine birneme has giň elýeterlilikiniň bardygyny aňladyp biler. Ýöne şol çeşmäniň sözlerine görä pikir soraşylan aýallaryň 23,9 göterimi geçen ýylda maşgaladan we dostlaryndan pul karz aldylar, erkekleriň 28,2 göterimi, aýallaryň 36,4 göterimi bilen deňeşdirilende şol derejedäki erkekleriň 42,4 göterimi bilen deňeşdirilende karz aldylar. Bu sanlar hemme zady öz içine alýan bolmasalar-da, ýöne olar ýurtda mikrokarzlaşdyrmagyň käbir institutlarynyň ösmegi bilen baglanyşykly bolup biler, olar aýallara uly bähbitler getirýän ýaly bolup görünýär, şol bir wagtda erkekler hem formal maliýe institutlaryndan başga maliýeleşdirmegiň beýleki çeşmelerini has ýygy ulanýarlar.

BMGÖM-niň 2008-nji ýyldaky «*Türkmenistan: Täjirçilikde tender tapawutlary*» atly nutugyň maglumatlary boýunça Türkmenistanda pikir soraşylan kiçi kärhanalaryň ýolbaşçylarynyň 572-si zähmetiň güýçli gender bölünmegi täjirçiligiň dürli pudaklarynyň arasynda göze ilýär. Mysal

¹⁶ Türkmenistanda SRT-niň ösüşine baha bermek, <http://www.undptkm.org/>

Halkara Zähmet Guramasy (HZG) “*Türkmenistandaky zähmet we maşgala gatnaşyklary*” neşiriň wagty belli däl

¹⁷ Halkara Zähmet Guramasy (HZG) “*Türkmenistandaky zähmet we maşgala gatnaşyklary*” neşiriň wagty belli däl

¹⁸ Bankyň karz bölümi, koooperatiw, poçta, mikromaliýeleşdirmek instituty we ş.m. Findex reprezentatiw saýlamagy peýdalanmak bilen tötänleýin saýlanyp alnan 1,000 adam tertibinde pikir soraşmagy geçirýär.

üçin, aýallar tarapyndan ýolbaşçylyk edilýän kärhanalar esasan durmuş hyzmaty, bilim we ylym ýaly pudaklarda jemlendi, şol bir wagtda erkekler tarapyndan ýolbaşçylyk edilýän kärhanalar, kada bolşy ýaly, senagat, oba hojalygy we gurluşyk pudagynda işleýärler. Barlag şonuň ýaly-da aýallar tarapyndan ýolbaşçylyk edilýän kärhanalaryň köplenç erkeklere degişli kärhanalara garanda köplenç ýapylýandygyny görkezdi. Ýapylmagynyň esasy sebäbi maýanyň ýetmezçiligi bolup durýar.

Türkmenistanyň kanunçylygy miras almak we eýeçilik babatda aýallara we erkeklere deň hukuklary üpjün edýär. Ýöne, Sosial Institutlaryň Indeksiň we OESR-niň Genderiniň (SIGI) pikirine görä aýallar Türkmenistanda öz kanuny hukuklaryny amala aşyrmakda päsgelçilikler bilen ýüzbe-ýüz bolup bilerler. 2006-njy ýylda BMG-niň aýallar babatda hukuk kemsidilmeginiň ähli görnüşlerini ýok etmek hakyndaky Konwensiýasy (CEDAW) döwlet ýerini kärendesine alýan aýallaryň sanynyň artmagy babatda ynjalyksyzlyk bildirdi, ol 1990-njy ýyllarda de-kollektiwizasiýa prosesi wagtynda erkekler bilen aýallaryň arasynda ýeriň deň paýlanylmagyna görkezme bolup biler. Ýöne aýallar we erkekler üçin bölünip berlen ýer bölekleriniň paýy hakynda hiç-hili statistik maglumatlar ýokdur.